

Restorica

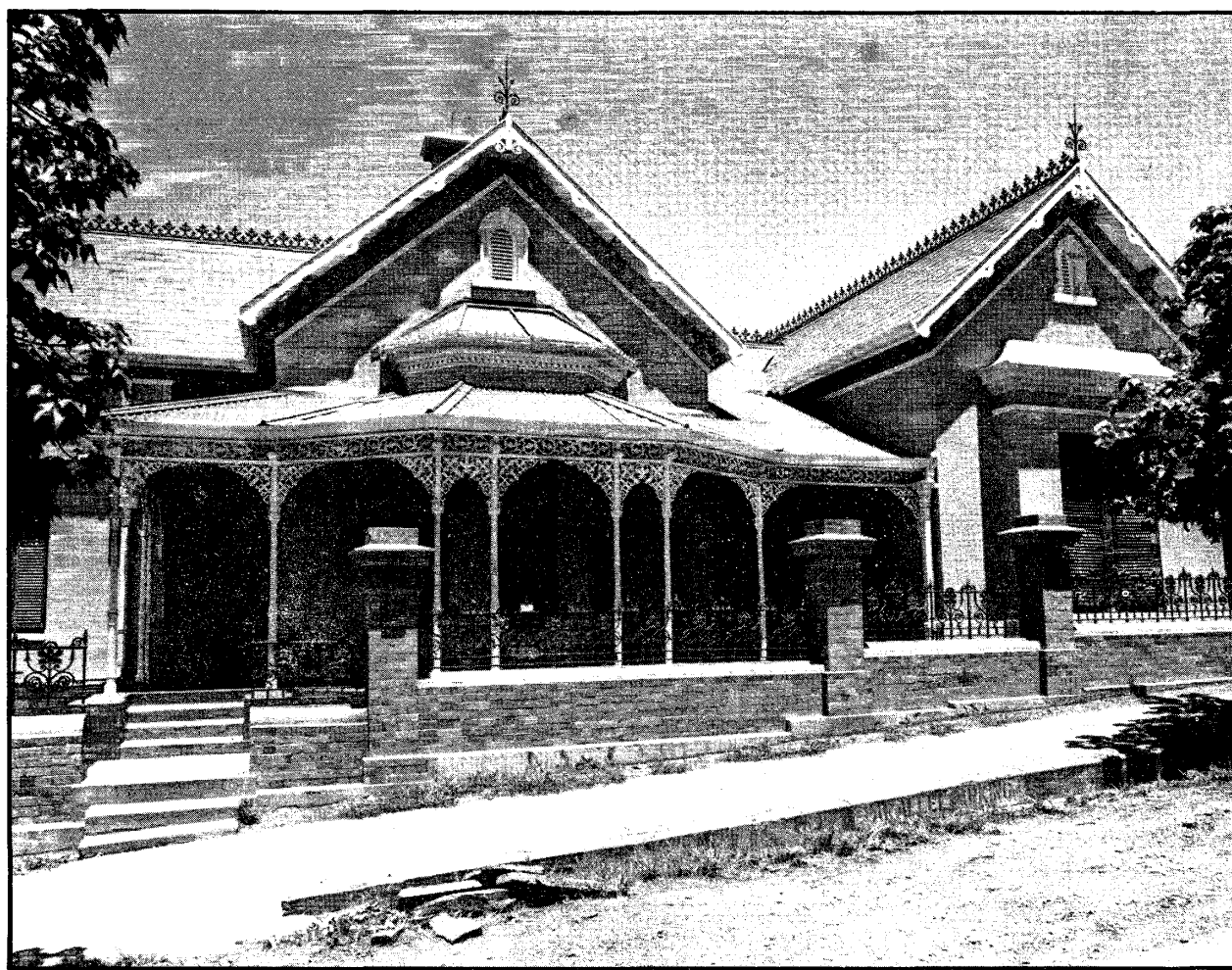
Stigting

Foundation

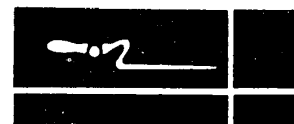
Simon van der Stel

9

VICTORIAN HOUSE OVERPARK PIETERMARITZBURG

Gordon Verhoef
& Krause

DECORATORS · RENOVATORS · RESTORERS

JOHANNESBURG 614-6511

DURBAN 21-1266

CAPE TOWN 45-2302

WINDHOEK 2-5641

Restorica

Stigting Simon van der Stel Foundation

No. 9

Stigting Simon van der Stel Foundation

[Ingelyfde Vereniging sonder Winsoogmerk * Incorporated Association not for gain.]
Opgerig * Established 8 April 1959

Hoofbeskermheer * Patron-in-chief.

Die Staatspresident, Mnr. M. Viljoen D.V.D.
The State President, Mr. M. Viljoen D.M.S.

Nasionale Raad * National Council

Nasionale Voorsitter * National Chairman
Dr. S. Meiring Naude

Nasionale Ondervoorsitter * National Vice-Chairman

Mnr. F.D. Conradie L.V.

Kaapprovinsie * Cape Province

Dr. E.E. Gledhill
Mnr. G. Osler
Dr. T. Pauw
Kol. I.P.S. Terblanché
Mnr. S. Theron

Natal

Dr. J. Pringle

Oranje-Vrystaat * Orange Free State

Prof. F.D.W. van Zyl

Transvaal

Mnr. J.B.C. Roets
Dr. N. Stutterheim
Dr. A.J. van Zyl

Suidwes-Afrika * South West Africa

Mnr. J.H. Venter

Redakteur * Editor

Mnr. Deon Jooste

Adres * Address

Posbus * P.O. Box 1743 PRETORIA 0001
Tel. 26-6748, 26-8651

Kopiereg voorbehou. Artikels en/of gedeeltes van artikels mag weergegee word mits behoorlike erkenning aan Restorica gegee word.

Copyright reserved. Articles or parts thereof may be reproduced if proper recognition is given to Restorica.

Voorblad * Front page

Die historiese woonhuis op die plaas Laborie in die Paarl wat in 1691 aan die Franse Hugenoot, Jean Taillefer toegeken is. Die plaas is tans die eiendom van die K.W.V. wat onlangs grootskaalse maar sorgvuldige restourasie op die plaaswerf voltooi het.

The historic house on the farm Laborie in Paarl which was awarded in 1691 to the Fench Huguenot, Jean Taillefer. The farm is now the property of the K.W.V. which recently completed extensive restoration work on the farmyard.

Inhoud – Contents

Notice of Annual General Meeting of 25th April 1981	2
Proklamasies van die RNG, Sept. 1980 tot Jan. 1981	2
Annual Report – 1980	3
Auditor's Report – 1980	4
Minutes of Annual General Meeting of 19th April 1980	9
Articles/Artikels	
Suikerbosrand – die restourasie en inrigting van 'n boerewoning en plaaswerf – Elize Labuschagne	16
Restourasie: Terug na die oorspronklike? Die M.W. Pretoriuswoning in Potchefstroom – Mione du Toit	21
The Spirit of Cape Dutch Rural Architecture – Elizabeth Procter	23
Die Ou Presidensie word gerestoureer – P.J. Nienaber	28
Ruines van die Voortrekkerhuise in die Vrystaat – P.J. Nienaber	31
'n Studiereis op die spoor van ons voorgeslagte en nagelate kultuurskatte – P.J. Nienaber	33
Die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede en die bewaring van Suid-Afrika se natuurlike erfenis – G.S. Hofmeyr	35
Boekbespreking	36
New role for architects as team leaders in self-help housing rehabilitation – Rod Hackney	40
Nederland als Windmeulland – C. de Jong	45
Australia preserves a whalecatcher as a museum ship – C. de Jong	48

Simon van der Stel Foundation

Notice of the 22nd Annual General Meeting of members of the Simon van der Stel Foundation to be held at the Sendingestig in Long Street, Cape Town on Saturday 25th August 1981 at 09h00

AGENDA

1. OPENING
2. ADDRESS BY THE HON. MR. J.C. HEUNIS, MINISTER OF INTERNAL AFFAIRS
3. ATTENDANCE
 - 3.1 Members present
 - 3.2 Guests
 - 3.3 Apologies
 - 3.4 Proxies
 - 3.5 Quorum
4. MINUTES OF THE ANNUAL GENERAL MEETING OF 19TH APRIL 1980
 - 4.1 Acceptance
 - 4.2 Matters arising from the Minutes
5. REPORT OF THE NATIONAL CHAIRMAN
 - 5.1 Discussion
 - 5.2 Acceptance of the Report
6. AUDITOR'S REPORT AND FINANCIAL STATEMENTS
 - 6.1 Discussion
 - 6.2 Acceptance
7. APPOINTMENT OF AUDITORS FOR 1981
8. MOTIONS AND PROPOSALS
 - 8.1 Amendments to the Statutes
The National Council proposes that the statutes be amended as follows:
That the existing 3.1 *Honorary Members*, be replaced by the following: *Honorary Members*. The following honorary members can be appointed by the Foundation:
 - [a] Patron-in-chief – The State President
 - [b] Patrons: Cabinet Ministers and Administrators (as proposed by the National Council)
 - [c] Honorary President
 - [d] Honorary Vice-president (s)
 - [e] Honorary members
 - 8.2 The meeting to express its opinion whether the present composition of the National Council best serves the interests of the Foundation
 - 8.3 The meeting to express its opinion about the establishment of a South African Conservation Trust
 - 8.4 Other proposals
9. ELECTION OF NATIONAL COUNCIL MEMBERS IN THE PLACE OF MEMBERS THAT MUST RETIRE
10. REPORTS OF REGIONAL COMMITTEES
11. ANNUAL GENERAL MEETING 1982: VENUE AND DATE
12. CONCLUSION

VANAF 1 SEPTEMBER 1980 TOT 31 JANUARIE 1981 IS DIE VOLGENDE DEUR DIE R.N.G. AS NASIONALE GEDENKWAARDIGHEDE GEPROKLAMEER

Kaapprovinsie	Goewermentskennis-gewing No.	Datum	Gazette No.
630. Die eiendom met die gebouegroep bekend as die "Cyprus Tea Gardens" daarop, te Hermanus	2008	3.10.80	7242
631. The Zwartland Survey beacon, together with four meters of surrounding land, situated on the farm Klipvlei, near Darling	2080	17.10.80	7259
632. Die Roodebloem-kompleks, Elsonstraat, Woodstock, Kaapstad	2084	17.10.80	7259
633. Die Athenaneum-gebou, geleë in Belmont-terras, Port Elizabeth	2086	17.10.80	7259
634. Die drie opmetingsbakens, tesame met drie meter grond om elke baken, geleë op die plaas Ramah, distrik Fauresmith	2087	17.10.80	7259
Natal			
102. The Bank Administration Building Landdrost Str. Vryheid	2082	17.10.80	7259
103. The Greystone farmhouse, on the farm Greystone, near Estcourt	2083	17.10.80	7259
104. Die eiendom met die sogenaamde Riverside Mosque en praalgraf daarop, te Umgeni, Durban	2085	17.10.80	7259
Transvaal			
132. Die Broederstroom Argeologiese Vindplek, geleë op die plaas Hartebeespoort 482 JQ, distrik Britz, Transvaal	1930	19.9.80	7224
133. St. Andrew Presbiteriaanse Kerkgebou in F.H. Odendalstraat, Germiston	1931	19.9.80	7224
134. Die Gereformeerde Kerk-geboue kompleks, geleë op gedeelte 196 van die plaas Dorp en Dorpsgronde van Potchefstroom 435 IQ	2007	3.10.80	7242
135. Die woonhuis Mea Vota, Sunnyside Pretoria	2081	17.10.80	7259
Oranje-Vrystaat			
Geen			

Annual Report of the National Chairman of the Simon van der Stel Foundation for the year 1980

Members of the Simon van der Stel Foundation, Ladies and Gentlemen

It gives me great pleasure to welcome you all in the mother city. I would also like to thank the local Regional Committee for inviting us to have our Annual General Meeting in Cape Town.

Properties

During the past year the National Council decided to renovate the barn at Boekenhoutfontein. An architect was appointed and plans were drawn up. A final decision about the restoration has not yet been taken but it is most likely that it will be completed during 1981. As a result of the enthusiasm of the Curator of Boekenhoutfontein, a serious attempt is now being made to revive farming activities on an economic basis. This attempt was greatly assisted by a generous donation of 1 000 lemon trees by Mr. Andries Fourie, a well-known farmer of Tshipis. Rustenburg Co-operative Packhouse Co. Ltd. initially came forward with the idea to establish a citrus orchard and has also rendered valuable service up to now. It is my sincere wish that this co-operation should continue in future. A maize-field is at present also being cultivated. Total South Africa [Pty] Ltd., by assisting the farm with diesel, is also playing a major part in the revival of this cultural treasure. A very valuable collection of 19th century blacksmith tools was recently donated to Boekenhoutfontein. This will be displayed as soon as proper accommodation becomes available.

Extensive work is also being done at the Bradshaw Wool Mill where water is being reticulated to turn the wheel, a dwelling for a caretaker has also been completed. Attempts to reinstall a actual wool mill were, however, unsuccessful but renewed attempts will be made in the near future. I would like to thank the Lower Albany Historical society who acts on behalf of the Foundation in Bathurst and especially Mr. Glen Harvey.

National Council

During the Annual General Meeting held at Bloemfontein on 19th April 1980, the following council members had to retire but were re-elected. Dr. S. Meiring Naudé, Mr. F.D. Conradie M.P., Mr. J.B.C. Roets and Dr. E. Gledhill. The National Council as well as the Executive Committee met twice during the past year.

Regional Committees

The past year saw an increased activity of all the regional committees. By means of lectures, slide shows, tours etc. the concept of conservation was brought not only to members of the Foundation but also to the general public. A new regional committee, known as the West Coast Regional Committee was established on the 31st October 1980. The establishment of this Regional Committee was especially due to the enthusiasm of Col. I.P.S. Terblanché, Chairman of the Cape Town Regional Committee and Mrs. Wenda Melck. At the first meeting of this Regional Committee, Mrs. W. Melck was elected chairman and Mrs. Fiona Kotzé as Secretary. I am delighted that the Foundation is now also represented in that part of Cape Province— a region where a fair number of important historical and architectural houses are to be found.

After a survey, members of the Foundation in Johannesburg and Durban indicated that they were enthusiastic about the establishment of regional committees in their cities. Indications are that two more regional committees will be established in the two cities in the coming year.

Preliminary discussions were held with a number of our members in Potchefstroom and I hope that the Foundation will soon also be properly represented in the Western Transvaal.

An important development was the founding of the O.F.S. Conservation Council in the Orange Free State under the dynamic leadership of Prof. P.J. Nienaber. The other members of the Council are Mr. A. Bezuidenhout M.P.C., Mr. J.C.P. le Roux and Mr. J. Loock. As a result of their activities and especially their enthusiasm, about 25 conservation committees have been established in the Orange Free State. This resulted in an increase in the interest for conservation in the O.F.S. as well as increased membership. The main function of the local conservation committees is to aid the Foundation with the listing of buildings that are of historical and or architectural importance.

I wish to extend my sincere appreciation to all members of regional committees for the voluntary services they render towards the conservation of the heritage belonging to the people of South Africa.

The National Monuments Council

As a result of the promulgation of the National Monuments Amendment Bill [1979], the Foundation entered a new era with regard to the money it receives from the State. According to the Act, the Foundation had to register with the National Monuments Council as a body that does restoration.

The Foundation must now apply annually for funds to the N.M.C. and the funds allocated can only be used for the restoration and upkeep of proclaimed national monuments. This also implies that at present the Foundation will receive no state-aid for administrative purposes or for Restorica.

A General Conservation Policy

During the year it became more and more evident that it was of extreme importance that a national conservation strategy ought to be worked out for South Africa. A conservation strategy should include various aspects of which three are apparent; i.e. the listing of various categories of buildings of historical and or architectural importance, the part played by the state and the part of the private sector through organised conservation organisations like the Foundation. At this stage conservation of the build of environment tends too much to take place on an ad hoc-basis which frequently results in a conflict of interests.

Conclusion

Several factors indicate that the general public is becoming more interested and more favourably disposed towards conservation. It is perhaps the greatest challenge for the Foundation to utilise this new interest.

Various important restoration projects were undertaken by the state as well as the private sector during the past year and I would like to thank the Government as well as private companies on behalf of all conservationists for what has been done in this regard.

It was with shock and regret that I learned last year about the sudden death of Prof. J.J. Oberholzer, Director of the National Monuments Council. Good relations existed between the Foundation and Prof. Oberholzer and with his demise we lost a good friend.

I would also like to congratulate Dr. D. Hey as successor to Prof. Oberholzer and I am looking forward to a period of fruitful co-operation with him in his new capacity.

Simon van der Stel Foundation

Incorporated Association not for gain
Registered in terms of the Companies Act of the Republic of
South Africa.

Directors' report for the accounting period ended 31
December 1980

1. Business and Operations

The Simon van der Stel Foundation is a cultural organisation with its main object being the preservation of South Africa's national heritage by acquisition and restoration of historical buildings and objects.

2. Review of the Company's Affairs and results of Operations

The state of affairs of the company are clearly shown in the attached financial statements.

The net income amounts to R16,274-67 (1979: R51 709) which brings the total retained income to R278 492-25. No specific reserves were created.

3. Director

D. Jooste

4. Secretary

The company had no secretary during the accounting period.

5. Fixed assets

Office equipment was obtained for R1 490.

Restoration of fixed property amounted to R1 799 for the year.

6. No part of the business of the company was managed by a third party.

7. No material facts or circumstances have occurred between the accounting date and the date of this report.

Signed by the Director

Deon Jooste

6 March 1981

Auditors Report for the Year ended 31 December 1980

The Members

Simon van der Stel Foundation

Pretoria

Auditors report for the year ended 31 December 1980

We have examined the annual financial statements and have complied with the requirements of Section 300 of the Companies Act, 1973.

In our opinion the statements fairly present the financial position of the company and the results of its operations in the manner required by the Companies Act.

Marais & Partners

Chartered Accountants (S.A.)

SIMON VAN DER STEL FOUNDATION
Incorporated Association not for gain
Registered in terms of the Companies Act of the Republic of S.A.

BALANCE SHEET AT 31 DECEMBER 1980

		1980	1979
CAPITAL EMPLOYED			
NON-DISTRIBUTABLE RESERVE	(Note 1)	R278 492-25	R263 303
Long-Term Liabilities	(Note 2)	26 632-93	27 768
		<u>R305 125-18</u>	<u>R291 071</u>
Employment of Capital			
Fixed Assets (Schedule A)			
- Properties		R258 125-27	R256 326
- Other fixed assets		8 776-00	8 482
Investments	(Note 3)	42 297-83	26 910
Coat of Arms		1-00	1
- At nominal value			
Life insurance policies		1-00	1
- At nominal value			
Medals		1-00	1
- At nominal value			
Library		1-00	1
- At nominal value			
Current Assets		4 942-39	1 911
- Sundry debtors	3 535-57		1 705
- Cash on hand	57-36		56
- Cash at bank	1 349-46		150
		<u>314 145-49</u>	<u>293 633</u>
Less: Current Liabilities		9 020-31	2 562
- Creditors	9 020-31		1 951
- Bank overdraft	-		611
		<u>R305 125-18</u>	<u>R291 071</u>
Signed by the Director DEON JOOSTE			

SIMON VAN DER STEL FOUNDATION
 Incorporated Association not for gain
 Registered in terms of the Companies Act of the Republic of S.A.
INCOME STATEMENT FOR THE YEAR ENDED 31 DECEMBER 1980

	1980	1979
INCOME		
Subscriptions	R42 774-97	R45 594
- Individual Members	19 414-97	
- Husband and Wife Members	420-00	
- Life Members	6 501-00	
- Husband and Wife Life Members	395-00	
- Donor Members	10 394-00	
- Sponsor Members	4 950-00	
- Patron Members	700-00	
Contributions	8 500-75	26 482
Grants-in-aid	35 000-00	32 500
- State	22 500-00	
- Provincial	12 500-00	
Publications	6 333-76	5 520
- Restorica, advertisements and other items sold		
Interest and Dividend income	1 546-82	905
Income from outings	5 576-99	9 234
- Cape Town	3 633-62	8 270
- Stellenbosch	1 637-37	964
- Pietermaritzburg	78-00	-
- Pretoria	228-00	-
Income – Boekenhoutfontein	2 948-40	2 594
- Entrance fees	2 571-50	
- Harvest	376-90	
Rent Received	13 009-73	12 068
- Boekenhoutfontein	240-00	630
- Coornhoop	7 313-73	6 684
- Macrorie House	2 978-00	2 581
- "Oude Bakkery"	1 080-00	890
-22 Church Street	900-00	825
-2 Parsonage Street	498-00	458
Funds Received	-	-
- Bothsabelo 100 000	313-00	
- Eugene Marais Trust Fund	120-00	
- Essay competition fund	1 100-00	
	1 533-00	
Less: Transferred to Non-Distributable Reserve	1 533-00	
Less: Expenditure	99 416-75	83 188
- Salaries and wages	42 466-46	26 041
- Honoraria	1 631-57	1 294
- Printing, stationery and postage	15 984-50	11 583
- Advertisements	460 74	300
- Interest paid	2 328-32	3 639
- Bank charges	120-46	432
- Travelling and entertainment	5 916-37	6 037
- Telephone	785-53	844
- Removal cost	-	950
- Lease – franking machine	282-36	306
- Insurance	760-23	873
- Rent and electricity	931-32	1 518
- Repairs and maintenance	248-66	886
- Audit and accountancy fees	1 800-00	900
- Subscriptions	118-41	66
- Depreciation		
- Furniture and fittings at 10% per annum	866-00	797
- Tractor and implements at 25% per annum	329-00	438
- Expenditures by Regions		6 619
- Cape Town	4 296-33	
- Outings	2 842-48	
- Rent	674-72	
- Telephone	237-84	
- Printing, stationery and sundries	366-03	
- Postage	175-26	

		1980	1979
- Stellenbosch		1 035-72	-
- Outings	796-70		
- Telephone	148-20		
- Sundry office expenditure	90-82		
- Oudtshoorn		8-00	-
- Sundry office expenditure			
- Pietermaritzburg		144-22	-
- Sundry office expenditure			
- Bloemfontein		180-67	-
- Refreshments	95-68		
- Sundry office expenditure	84-99		
1 Bo-Bergrivier		28-05	-
- Sundry office expenditure			
- Pretoria		120-63	-
- Outings			
- Worcester		20-00	-
- Sundry office expenditure			
- O.F.S. Conservation Council		110-00	-
- Sundry office expenditure			
- Expenditure House Macrorie		710-44	659
- Rates and taxes	229-84		
- Wages	207-00		
- Maintenance	124-80		
- Commission	88-80		
- Honoraria	60-00		
- Expenditure Coornhoop		2 311-20	2 968
- Maintenance	162-22		
- Water	368-47		
- Gardening	450-00		
- Rates and taxes	1 145-17		
- Commission	185-34		
- Expenditure Oude Bakkerij		185-00	44
- Rates and taxes	131-00		
- Commission	54-00		
- 22 Church Street		176-07	562
- Rates and taxes		131-07	
- Commission	45-00		
- 2 Parsonage Street		202-68	1 225
- Rates and taxes	139-03		
- Legal cost	34-75		
- Commission	25-95		
- Printing	2-95		
- Bradshaw Wool Mill		42-00	348
- Wages			
- Expenditure Boekenhoutfontein		14 815-81	12 449
- Repairs and maintenance	2 154-26		
- Electricity	768-85		
- Travelling	86-01		
- Telephone and postage	113-90		
- Salaries and wages	11 052-95		
- Seed and fertilizer	592-46		
- Flags	47-38		
- Expenditure Bothsabelo			1 410
NET INCOME FOR THE YEAR		R16 274-64	R51 709
- Transferred to accumulated Fund			

SIMON VAN DER STEL FOUNDATION
 Incorporated Association not for gain
 Registered in terms of the Companies Act of the Republic of S.A.

STATEMENT OF SOURCE AND APPLICATION OF FUNDS FOR THE YEAR ENDED 31 DECEMBER 1980

SOURCE OF FUNDS	
- Net Income for the year	R16 275
ADD: Depreciation	1 195
	17 470
- Net decrease in working capital	3 426
- Funds and interest received – transferred to Non- Distributable Reserve (Refer note 1)	1 680
	R22 576
 Application of Funds	
- Decrease in long-term liabilities	R1 135
- Restoration of fixed property	1 799
- Office equipment obtained	1 490
- Increase of investmevts	15 388
- Transfer from Non-Distributable Reserve (Refer Note 1)	2 764
	R22 576
 Analysis of Changes in Working Capital Items	
Increases in Working Capital	
- Sundry debtors	R1 831
- Cash on hand	2
- Cash at bank	1 199
- Bank overdraft cleared	611
	3 643
 Decrease in Working Capital	
- Creditors	7 069
	R3 426

SIMON VAN DER STEL FOUNDATION
NOTES TO THE FINANCIAL STATEMENT 31 DECEMBER 1980

	1980	1979
1. NON-DISTRIBUTABLE RESERVE	R278 492-25	R263 303
Accumulated Fund	274 336-68	258 062
- Balance at 1 January 1980	258 062-01	
Plus: Net income for the year	16 274-67	
Trust Funds		
- Bothsabelo 100 000	2 343-00	2 030
- Balance 1 January 1980	2 030-00	
- Transferred from income statement	313-00	
- Barberton Restoration Fund	-	1 558
- Balance 1 January 1980	1 557-80	
Less: Amount transferred to National Monument Commission	1 557-80	
- R.S.A. Bursary Fund	100-00	100
- S.W.A. Bursary Fund	477-57	1 232
- Balance 1 January 1980	1 231-83	
Plus: Interest	145-74	
	1 377-57	
Less: Amount paid to bursar	900-00	
- Eugene Marais Trust Fund	135-00	15
- Balance 1 January 1980	15-00	
- Transferred from income statement	120-00	
- Red Kerkplein Trust Fund		306
- Balance 1 January 1980	306-64	
Less: Paid to Trust	306-64	
- Essay Competition Fund	1 100-00	-
- Transferred from income statement		

		1980	1979
2. LONGTERM LIABILITIES		R26 632-93	R27 768
- United Building Society Pietermaritzburg	12 696-83		13 284
- Saambou National Building Society Paarl	13 936-10		14 484
(Secured by mortgage over fixed property as per schedule A).			
3. INVESTMENTS			
Share Investments		R6 970-69	R6 971
- Quoted shares			
- 5 000 Shares in South Africa Reserve Bank – at cost (Market Value R5 000-00)	6 870-69		6 871
- Unquoted shares			
- Historic Homes of South Africa Limited At cost	100-00		100
(Director's valuation R100)			
Savings Account		35 327-14	19 939
		<u>R42 297-83</u>	<u>R26 910</u>
4. INCOME TAX			
No provision for income tax was made as the company is an incorporated association not for gain, and is therefore not liable for income tax.			
5. Subscriptions, proceeds of publications and Restorica sales, donations and advertisements, are only shown as income as and when received.			

SIMON VAN DER STEL FOUNDATION

Fixed Assets	Date of acquisition	Cost plus restoration expenses to 31/12/79	Restoration costs 1/1/80 31/12/80	Total 31/12/80	Secured by mortgage
Properties					
- Farm Boekenhoutfontein, Rustenburg	1971	97 256-01	1 149-32	98 405-33	
- Portion 87 and 88 of the Farm Boekenhoutfontein no. 260 Reg. Div. J.A., Rustenburg					
- Coornhoop Mowbray	1963	52 507-87		52 507-87	
- Lot 28156, Mowbray, Cape Town					
- 22 Church Street, Tulbagh	1970	20 153-80		20 153-80	13 936-83
- Lot 166 Tulbagh					
- Macrorie House, 11 Loop Street, Pietermaritzburg	1967	48 682-66		48 682-66	12 696-10
- Oude Bakkerij, 43A, Van der Stel Street, Tulbagh	1972	22 799-91		22 799-91	
- 2 Parsonage Street, Lot 1545, Graaff-Reinet	1974	7 234-04		7 234-04	
- Bradsaw Wool Mill, Lot 365, Bathurst	1965	7 689-66	650-00	8 339-66	
- Fort Merensky – Nominal value	1961	2-00		2-00	
		<u>R256 325-95</u>	<u>R1 799-32</u>	<u>R258 125-27</u>	<u>R26 632-93</u>
		Cost/ Nominal value	Accumulated depreciation	Book value 31/12/1980	Book value 31/12/1981
- Furniture and Fittings		12 498-00	4 709-00	7 789-00	7 166
- Tractor and implements		2 325-00	1 339-00	986-00	1 315
- Mazda L.D.V.		1-00		1-00	1
		<u>R14 824-00</u>	<u>R6 048-00</u>	<u>R8 776-00</u>	<u>R8 482</u>

Minutes of the 21st Annual General Meeting of members of the Simon van der Stel Foundation, held on Saturday 19 April 1980 at the National Museum, 36 Aliwal Street, Bloemfontein

J 80-1 OPENING

The National Chairman, Dr. S. Meiring Naudé, welcomed the members and visitors who were present.

J 80-2 ATTENDANCE

2.1 Council Members: Dr. S. Meiring Naudé [National Chairman] Mr. F.D. Conradie M.P. [National Vice-Chairman], Col. I.P.S. Terblanché, Mr. S. Theron, Mr. G. Osler, Dr. T. Pauw, Mr. G. Harvey [as alternative for Dr. E. Gledhill], Prof. F.D.W. van Zyl, Mr. J.H. Venter, Dr. J. Pringle and Dr. A.J. van Zyl.

2.2 Members: 15 Ordinary members

2.3 Visitors: Two

2.4 Apologies: Apologies for absence were received from Dr. N. Stutterheim, Mr. J.B.C. Roets [both Council Members] and Prof. F.C.L. Bosman.

2.5 Proxies: Nine proxies were received.

2.6 Quorum: Due to the fact that the required number of members for a quorum were present, the Chairman declared the Annual General Meeting properly constituted.

J 80-3 MINUTES OF THE ANNUAL GENERAL MEETING – 1st MARCH 1979.

3.1 Acceptance

The minutes were published with the annual report for 1979 and circulated to all the members. They were taken a read, confirmed and signed.

3.2 Matters arising from the Minutes

None

J 80-4 ANNUAL REPORT OF THE NATIONAL CHAIRMAN

The Annual Report of the National Chairman for 1979 was published in Restorica 7 and thus properly circulated.

4.1 Matters arising from the Annual Report

[a] Dr. W. Punt expressed his displeasure that the National Council transferred Botshabelo to the Town Council of Middelburg [Tvl.]. The National Chairman explained that the cost of the total restoration of Botshabelo was estimated at more than R100 000 000 – an amount that was far beyond the means of the Foundation. To ensure the conservation of this historic complex, it was therefore decided to transfer the land and buildings to the Middelburg Town Council. Fort Merensky, however, remained the property of the Foundation. The Director also pointed out that at the previous annual general meeting it was decided that the National Council could acquire or dispose of properties as circumstances warranted.

Col. Terblanché pointed out that since the mission station had been transferred to the Middelburg Town Council important restoration work had been completed. He was of the opinion that Botshabelo, on account of the decision of the Council, could now become one of the most inspiring monuments in the country.

[b] With reference to the report, Prof. P.J. Nienaber welcomed the new Director on behalf of the members and assured him of their support.

Mr. J.H. Venter proposed that the Annual Report

be accepted. This proposal was accepted unanimously.

J 80-5 AUDITOR'S REPORT AND FINANCIAL STATEMENT

The Auditor's Report and Financial Statement was published in Restorica 7 and thus circulated to all members.

Referring to the increase in the subscription of lifemembers, the National Chairman referred to the excellent response of many life-members when he requested them to increase their subscription to R75-00. This response played an important part in restoring the finances of the Foundation. Many life-members also paid in R180 to become sponsor members.

The Auditor's Report and Financial Statement were accepted.

J 80-6 APPOINTMENT OF AN AUDITOR FOR 1981

The auditing firm, Marais and Partners was again nominated to audit the books of the Foundation for the next financial year.

J 80-7 PRESENTATION OF THE GOLD MEDAL TO THE NATIONAL CHAIRMAN

Mr. F.D. Conradie M.P. [Vice-Chairman of the Foundation] then addressed the meeting. He pointed out that Dr. Naudé had rendered meritorious service to the Foundation over many years. During the past eighteen months he devoted all his energy in an attempt to put the Foundation back on a sound footing. The Auditor's Report and Financial Statement indicated that he had been successful in achieving this objective. To express the gratitude of the Foundation to the National Chairman, the National Council decided unanimously to present the highest award of the Foundation, the gold medal to Dr. Naudé. [The eulogy that accompanied the gold medal, was published in Restorica 8.]

In his reply, Dr. Naudé expressed his sincere gratitude for the honour bestowed on him.

Prof. P.J. Nienaber presented Dr. Naudé with a book on conservation in the Orange Free State.

J 80-8 MOTIONS AND PROPOSALS

8.1 A motion with regard to procedure was received from Mr. S.G.J. van Niekerk M.P. [The complete motion was published in Restorica 7.] Due to the fact that Mr. van Niekerk was unable to be present, and nobody was prepared to take over the motion, it lapsed.

Mr. S. Theron made the following proposal:

“Hierdie jaarvergadering van die Stigting Simon van der Stel neem kennis van die optrede van sy Voorsitter ook in sy hoedanigheid as Waarnemende Direkteur in sy onvermoeide ywer vir die behoud van die wesfasade op Kerkplein, Pretoria. Met hoë waardering word akkoord gegaan met die korrekte optrede van die Voorsitter. Sowel hy as ander persone en instansies wat meegewerk het tot die bewaring en die toekomstige restourasie van die wesfasade word bedank en geluk gewens met wat reeds bereik is. Die provinsiale owerheid, by name Sy Edele die Administrateur van Transvaal, word bedank vir die verstandige en gewilde besluit om die wesfasade van Kerkplein, Pretoria, vir die volk te bewaar.”

The motion was accepted unanimously.

Prof. van Zyl proposed that the Foundation write to the City Council of Bloemfontein, requesting them to conserve the Old Market Building. Prof. P.J. Nienaber strongly supported Prof. van Zyl and suggested that the building be used for a city museum which could depict the history of Bloemfontein. Agreed to.

8.2 Amendments of the Statutes

The National Council proposed that the statutes be amended as follows. [These amendments were all published in Restorica 7] A new Article 13 was added which would read as follows: the financial year of the Foundation would be from 1 January to 31 December of each year. The original Article 13 became Article 14. All the amendments were agreed to.

8.3 Other proposals

None

J 80-9 ELECTION OF MEMBERS OF THE NATIONAL COUNCIL

[a] National Council

The following four members of the Council had to resign in accordance with Article 5.2.2 of the Statutes: Dr. S. Meiring Naudé, Mr. F.D. Conradie, M.P., Mr. J.B.C. Roets and Dr. E. Gledhill, being available for re-election, properly proposed and no other nominations received, they were again duly elected. Dr. S.M. Naudé was again re-elected as National Chairman and Mr. Conradie as National Vice-Chairman.

[b] The following National Councillors were elected as members of the Executive Committee: Dr. S. Meiring Naudé [National Chairman], Mr. F.D. Conradie [National Vice-Chairman], Mr. J.B.C. Roets and Mr. S. Theron.

J 80-10 REPORTS OF REGIONAL COMMITTEES

The following annual reports of Regional Committees were presented to the meeting:

The Cape Town Regional Committee

The year 1979 marked the twentieth anniversary of the establishment of the Cape Town Regional Committee, on 26th November 1959.

The committee is thankful for what it has been able to do over the years regarding the preservation of our historic, cultural and architectural heritages.

The feeling now is that the Foundation should act more positively and extend itself to become a true South African National Trust in accordance with our Constitution. The Foundation cannot rely only on members' contributions as at the present time, but must consider entering the commercial field.

Justice M.A. Diemont.

We pay tribute to Mr. Justice Diemont who was awarded the silver medal of honour of the Foundation in acknowledgement of the services which he has rendered to it. He is a founder member of the Cape Town Regional Committee and was its first chairman. At present we have only one of the founder members of Cape Town Regional Committee on our committee, namely Mr. Douglas Andrews who still plays a leading role in the affairs of this region.

We welcome Messrs. Graeme Binckes and Edward Austen as new members of our committee. They are both always willing to give of their experience. Mr. Binckes is at present on a study course overseas but will undoubtedly return full of new ideas for preservation of our historical past. (I regret to record that Mr. Austen passed away on 31st January 1980.)

Mr. Brian Bassett returned from a study course overseas full of new ideas. As an office bearer of National

Monuments Council, he is a most useful link between it and our Foundation.

Mr. Hans Fransen who was a useful member of the committee for some years, has accepted a post at the University of Natal and we are sorry to lose him. We wish him every success in his new post.

We welcome 72 new members who have joined us in this region and many more who have joined in other regions, as a result of personal motivation by our members. The annual general meeting of our region was held on 16th March 1979 in the historic Groot Constantia Manor house. Thereafter Sir Alfred Beit delivered a lecture on the need of preservation in our country and in other countries, especially Ireland. Later Mr. Fransen gave a short lecture on the history of the Groot Constantia complex. After the lectures, members enjoyed dinner in the Wine Museum.

Excursions

Five successful excursions were undertaken during the year. The first to Graaff-Reinet, via Oudtshoorn and return via Beaufort West over a period of six days. We all enjoyed the visit to Graaff-Reinet, better known as the Jewel of the Karoo. On the outward journey we were well received, first at the farm "The Poplars", near Barrydale, by Mr. and Mrs. Fullard and their W.A.A. members and thereafter at lunch in Oudtshoorn, again hosted by the W.A.A. and then at Aberdeen by the Mayor and the W.A.A. again. In Graaff-Reinet the W.A.A. hosted us for lunch and the Mayor hosted us at a cocktail party in the evening. While at Oudtshoorn we established a regional committee which is already doing sterling work.

The members particularly enjoyed this outing and appreciated all that is being done by our country cousins in the conservation of our heritage.

During October members filled three coaches on an outing to the Sandveld, as far as the historic home, Kersefontein, of Mr. and Mrs. Martin Melck and also to Mrs. Jasper Smit's farm, Coenradenberg. We also visited the historic mission station, Mamre.

On Saturday 3rd November, three coaches set off for Dal Josafat. Mr. Gawie and Mrs. Gwen Fagan who both have a thorough knowledge of the area, were our guides. Mr. Fagan lectured on the architectural aspects and Mrs. Fagan on the history of each farmhouse. Lunch was enjoyed under the oaks at Nederburg refreshed by a glass of wine from the estate, kindly supplied by Mrs. Ansie Kemp who also gave us an interesting lecture about the history of the estate.

Our Director, Mr. Deon Jooste, accompanied us on this outing, which enabled him to meet some of our members. We have enjoyed co-operation from areas which have never before been open to us.

It is hoped that No. 90 Bree Street will not be demolished and that the Strand Street fly-over bridge, which has been shelved for the time being, will not be built because of a change of opinion by the Cape Town City Council on traffic and traffic control.

St. Andrews Church.

This building has not yet been proclaimed a National Monument and all efforts to do so have thus far failed. This is the first Presbyterian Church in the country and was at one time closely associated with the Sendingestig in Long Street. The number of members of the congregation have dropped and the church is experiencing difficulty to exist.

Roeland Street Gaol.

The plans for the new Archives building have not yet been approved and our architects remain in close contact with the whole project.

Mostert's House: Valkenberg.

This lovely old building is falling into total disrepair. The

former Minister of Health expressed the view that it should be preserved and restored but the burning question is the use to which it can be put. There are, however prospects that it could become a part of the proposed psychiatric faculty of the University of Cape Town.

The old Gaol and Magistrate's Office: Durbanville.

The Town Council of Durbanville is anxious to save and restore these historic buildings. Our committee has been asked to nominate a member to serve on a committee which has been formed to investigate the project and Mr. Douglas Andrews has been nominated as our representative. We are grateful to this Town Council for the example they have set and trust that other local authorities will follow suit.

District Six.

The fate of this area has been decided upon at higher level. Every effort is being made to ensure that, whatever changes are to be made to the area, as much as possible of the remaining historic buildings and places will be saved and incorporated in the new layout.

Messrs. D. Visser and E. Austen represent our Regional Committee on an Ad Hoc. committee formed to investigate the possible conservation and restoration of the Western complex of the City including the Malay Quarters and Loader Street. We are grateful for this necessary attention and feel it is a promising step in the right direction.

The Plate Glass Company Conservation Publicity Project.

The Plate Glass Company of South Africa has agreed to sponsor a series of seventy-two postcards of national monuments for distribution to their clients in co-operation with the National Monuments Council and the Simon van der Stel Foundation and if current negotiations with the Provincial Department of Education continue to prove fruitful, then distribution will also be made to schools. Line drawings by South African artists will be utilised in the illustrations of the postcards thus, hopefully, making them collectors items. The postcard series will be backed by the issue of an album, also sponsored by the Plate Glass Company in which the cards may be placed.

Building of Central Cape Town.

The Foundation is proud of its association with the recently published Buildings of Central Cape Town, a publication which was deservedly very well received because of its complete coverage and thorough preparation.

Our committee member, John Rennie was employed for a year and a half, heading the survey and publication work, and the supporting technical committee was composed of messrs. Graeme Binckes, Dirk Visser, Gawie Fagan and Brian Bassett, all members of our Regional Committee.

Old Civil Service Club Building: Church Square

It is with regret that I must mention that this historic building was severely damaged by a fire caused by vandals. Every effort is, however, being made to restore and recycle it.

Blue Lodge Long Street.

This historic building which was also endangered has been saved for the present by two gentlemen who have restored it and established a prestige restaurant on the ground floor. Unfortunately the building has been repainted white and the name is therefore no longer appropriate.

Our New Director.

We bid our new Director, Mr. Deon Jooste, a hearty welcome.

He is not a stranger in conservation circles in the Western Cape and we note that he is already in full control of matters. We offer him all support in his post which is demanding but which we are certain he is well able to manage.

Once more I wish to express our deep thanks and appreciation to our National Chairman, Dr. Meiring Naude, for everything he did and his hard work during the period when we were without a director.

To my committee members my sincere thanks for their particular assistance during the past year. Nothing was ever too much to ask of any one of them. Our secretary, Mrs. Yvonne Ryan, was always at her post and prepared to deliver work of a high quality.

OUR MOTTO: A FUTURE FOR OUR PAST. WE DO NOT BURN OUR BRIDGES BEHIND US.

I.P.S. Terblanche
(Chairman)

Streekkomitee vir die Oranje-Vrystaat en Noordkaapland Jaarverslag 1979

Die Streekkomitee het by vier geleenthede vergader en al die vergaderings is goed bygewoon deur die agtien lede van die Komitee. Tydens die vergaderings word stimulerende besprekings gevoer en die onderskeie lede dien as katalisatore vir die uitdra van die bewaringsgedagte. Die vergaderings is afwisselend gehou by die Universiteit van die O.V.S, die Eerste Raadsaal en die Oorlogsmuseum van die Boere-republieke.

In die breë gesien vorder die saak van bewaring goed in die streek. Van die belangrikste bewarings- en restourasieprojekte wat onlangs aangepak is, is die volgende:

Die verkryging deur die Nasionale Museum van die Victoriaanse woonhuis te Kellnerstraat 31, vir restourasie en meubilering as ou-huismuseum; die heroprigting van Engelse forte op die terreine van die Oorlogsmuseum; die restourasie te Kimberley van die Rudd-huis en te Kuruman van die sendingstasie van Robert Moffat. Die Vrystaatse Provinsiale Museumdiens het restourasiewerk voltooi aan die Pellisierhuis te Bethulie en President Steyn se geboortehuis te Winburg en is onder andere besig met soortgelyke projekte te Philippolis en Boshof.

Die Komitee was verder betrokke by verskillende bewaringsprojekte met betrekking tot die volgende geboue:

Die Landbankgebou; die kapel van St. Michaelsskool en die fasade van die Standard Bankgebou te Bloemfontein; die ou-poskantoor op Harrismith; 'n ou skoolgebou te Norvalspont en die wesfasade van die Kerkplein, Pretoria.

Onderhandelinge is ook gevoer met die Stadsraad van Bloemfontein met betrekking tot die moontlike wetlike beheer oor die sogenaamde restourasie van ou geboue in die stad. Heel dikwels word ou geboue op gruwelike wyse geskend, verander en gemoderniseer maar dan word in die pers aangekondig dat die bepaalde gebou restourasie ondergaan.

Gedurende Oktober is 'n ledebyeenkoms gehou waartydens prof. Leon Roodt vertel het van die vordering met die restourasie van die Ou Presidensie in Bloemfontein. 'n Uitstekende film is ook vertoon. Die opkoms na dié byeenkoms was teleurstellend en daar is besluit om in die toekoms sodanige byeenkomste gedurende die eerste helfte van die jaar aan te bied.

Met betrekking tot ledewerwing en fondsinsameling word weinig sukses behaal. Die hoofrede hiervoor is na ons mening die feit dat die Stigting tans geen eiendom in die Vrystaat besit nie. Wanneer mens probeer ledewerwing doen en jy vertel van die Stigting se werk en besittings in die ander provinsies hoor jy telkemale die vraag, waarom die Vrystaat dan maar weer afgeskep word?

Die stigting verlede jaar van die Genootskap Vrijstatia – 'n historiese vereniging vir die Oranje-Vrystaat – sal na verwagting meehelp om die inwoners van ons Provinsie verder bewaringsbewus te maak.

J.J. Oberholzer
VOORSITTER

Regional committee, Pietermaritzburg

During the last year the Pietermaritzburg Regional Committee which is the only Regional Committee in Natal, met on five occasions. The new Director, Mr. Jooste attended the last meeting and was shown places of historical and architectural interest in the city.

The Annual General Meeting was held in March and after the tea interval a film entitled "Caring for History" was shown.

Our Regional Representative, Dr. John Pringle, attended the Council's Annual General Meeting in Stellenbosch, as well as its meeting held at Jan Smuts during September. Mr. John Sellers represented this Committee on the Architectural Heritage Committee's Conservation seminar held at the University in March, and submitted a report to this Committee.

It will be recalled that the main tenant of the Macrorie House property is the Macrorie House Museum. The Trustees of the Museum have aimed at recreating a Victorian house furnished in the manner of the second part of the last century. Valuable donations and generous help from the Natal Provincial Administration have enabled the Trustees to make considerable progress. Most of the credit for the Museum itself, and for the general layout of the Macrorie House property goes to Mr. Cecil Francis, one of the earliest members of the Foundation in Natal. It is he who has established and who maintains the garden, and at present he is planning the completion of a summer house which will be an added attraction in the garden.

This Committee is presently concerned about the future use and ownership of the present Supreme Court which was designed by the Colonial Engineer Patterson in 1865 and first used as a court in 1871. Subsequently it became a post office then for a year or so the home of the Natal Parliament, before reverting to its use as the Supreme Court. A new Supreme Court is now under construction which means that the present building will become vacant. Fortunately our concern is shared by the Mayor and some of the City Councillors of Pietermaritzburg who wish to see the old Supreme Court building preserved, possibly, as an art gallery. We have kept in contact with the Town Clerk about the matter and hope that an arrangement will be entered into between the Department of Public Works and the City Council in terms of which the old building, which is such an important part of the red brick core of Victorian Pietermaritzburg, will be preserved.

This Committee made unsuccessful representations to the City Council to save one of the last Victorian warehouses in the city. Despite architectural drawings and a feasibility plan, the City Council resolved to demolish a substantial building in favour of establishing an open car park which, one day or another may, or may not, be developed by a developer. In recent years, the face of Pietermaritzburg has become increasingly disfigured by this type of urban skin cancer the remedy for which - alas - does not appear to repose in the town planners little black bag.

This Committee has also concerned itself, albeit it vicariously, with the fate of Kerkplein in Pretoria and the Victorian railway station in Durban.

It is hoped that during 1980 this Committee will act as a catalyst in persuading other members of the Foundation to form regional committees both in Northern Natal and in the Durban area.

S.N. Roberts
Regional Chairman.

Die Streekskomitee vir SWA/Namibië

Bestuur:

Die Jaarvergadering wat bygewoon was deur 51 belangstellendes en lede, het die volgende bestuur vir die jaar aangewys.

Mnr. J.H. Venter (Voorsitter); W. Sydow (Ondervoorsitter); J. Balt (Sekretaris); N. Jooste; P. Dunaiski; Mev. Klunger; Mej. E. Schödter; Mnr. De Jong.

Hierdie komitee het die werksaamhede van die Stigting die afgelope boekjaar met groot sukses hanteer, nadat verskeie persone gekoöpteer was om die bestuur te sterk, soos mnr. Brand van die Argief en mnr. de Jongh van Onderwys.

Toerprogram

Een toerprogram is beplan wat in 1980 onderneem sal word na die Weskus wat sal insluit die Duwasebfort, die Kuiseb-nedersetting van die Hottentotte, Walvisbaai, Swakopmund, Rössing, Usakos en omgewing, Fransfontein en terug na Windhoek.

Belangstelling vir hierdie toer loop reeds hoog en die lede kan kennis neem en 'n aanduiding gee van wie met hierdie toer wil saamgaan. Dit sal gedurende die wintermaande plaasvind en die koste sal R40 per persoon wees.

Fotoprojek:

Die fotoprojek van ou geboue en nasionale gedenkwaardighede in SWA wat deur die Streek SWA van die Stigting bestuur en gefinansier word se beskrywing is voltooi en word op die oomblik as naslaandokument in die Argief gebruik, terwyl dit die eiendom van die Stigting Simon van der Stel is. Hierdie toestemming is verleen omdat daar deur die personeel toegesien word dat dit versorg bly.

Projek van Mnr. Wally Peters:

Die voltooiing van die studie van mnr. Wally Peters met die tema BOUKULTUUR-GESKIEDENIS VAN SWA/NAMIBIË staan op die oomblik stil as gevolg van mnr. Peters se besoek aan Duitsland. Daar word egter verwag dat hierdie projek in 1981 voltooi sal word en wat dan ook as naslaanstuk in die Argief gevestig sal wees, maar wat die eiendom van die Stigting sal bly.

Reklame in die Volkshandel:

Op eie inisiatief het die Stigting vanjaar 'n eie reklameprogram vir besienswaardighede in SWA gekoppel aan ou geboue en monumente.

Hierdie reklamestuk is in die Volkshandel gepubliseer en het R1 770 gekos. Verskeie ou geboue in SWA tesame met die werksaamhede van die Stigting Simon van der Stel het prominensie gekry.

'n Woord van spesiale dank word uitgespreek teenoor die Departement Inligting sowel as aan die myngroep C D M en die Munisipaliteit van Tsumeb en Swakopmund, wie dit finansiële moontlik gemaak het om hierdie reklame te doen. Dit kan genoem word dat die bestuur dit reggekry het om hierdie reklame vir die Stigting gratis gedoen te kry.

Vergaderings:

Daar is 5 bestuursvergaderings gehou waarop die bestuur 98,4% teenwoordig was.

Ek wil langs hierdie weg my hartlike dank uitspreek vir die mooi samewerking van die bestuur sowel as aan die sekretariaat owerhede in Pretoria. Mej. Bam wie nog aan my heeltetal onbekend is vir haar lojale en korrekte dienste. Mnr. Jooste wie skynbaar 'n probleem het om vin-nig genoeg met my oor sake te kan skakel. Vir sy geduld, my hartlike dank.

Ek moet ook vir u aandui dat ek myself nie weer as Voor-sitter beskikbaar sal stel nie omdat my werksomstan-dighede so is dat ek nie meer die mas kan opkom nie. Die prestasies van die afgelope jaar van die Stigting in SWA is die prestasies van 'n baie goeie bestuur waarin ek 'n baie geringe bedrae kon lewer. Ek is tevrede dat die Stigting met die persone in hierdie bestuur, 'n sterk genoeg komitee kan saamstel wat die prosedure ken en met die werksaamhede kan aangaan.

Ek sal egter nog beskikbaar wees om op die Nasionale

Raad te dien indien die lede dit so goeuvind. Die bestuur in SWA sal herorganiseer word om sonder my klaar te kom.

J.H. Venter
Voorsitter

Streekkomitee Pretoria (Tvl.) Jaarverslag vir die jaar 1979

Die Streekkomitee was in die verslagjaar soos volg saamgestel:

Prof. H. L. de Waal (voorsitter); Prof. F.C.L. Bosman; Dr. C. de Jong; Mnr. H.J. de Graaff; Mnr. H.P. Dekker; Prof. G. van Drimmelen; Dr. A.J. van Zyl (waarnemende sekretaris)

Die Streekkomitee het drie keer aan die huis van die Voorsitter vergader. Een openbare vergadering van die Streek is op 4 Oktober 1979 in die Boukondegebou van die Univesiteit Pretoria gehou by welke geleentheid mnr John Rennie, 'n bekende argitek van Kaapstad, met skyfies geïllustreerd, ons toegesprek het oor " 'n Geïllustreerde waardering van die Roelandstraatse tronk (Kaapstad) en sy vroeë voorgangers". (Aan die einde van die vorige jaar het Esmé Lownds, ook met skyfies geïllustreer, ons toegesprek oor "The Gold Adventures at Klondike and Barberton and Restorations".) Die plaaslike bestuurslede van die Van Riebeeck Stigting en Stigting Simon van der Stel met eggenotes en ander gaste het op 19 November 1979 in die Constantia Klub 'n gesamentlike ete gehad by welke geleentheid, onder voorsitterskap van mnr H.G. de Graaff, mnr Ton Koot, oud-voorsitter van die Heemschut en oud-sekretaris van die Ryksmuseum van Amsterdam, Nederland ons toegesprek het. Almal was uiters interessante en leersame funksies.

Ons vorige Jaarvergadering is op 14 Junie 1978 gehou hoewel die Streekkomitee se Jaarverslag eers op 2 Maart 1979 opgestel is voor die Jaarvergadering van die Nasionale Raad van die Stigting. Die verslag is ook in Restorica gepubliseer. Met die oog op die Nasionale Raad se volgende jaarvergadering in April 1980 het die Streekkomitee besluit om sy Jaarvergadering en verkiesing van nuwe bestuur insluitende voorsitter en sekretaris, op 4 Maart 1980 in die Constantia Klub te hou. By die geleentheid hoop ons om ook films te vertoon oor Kerkplein (veral bewaring en benutting van die Wesfasade) en die kultuurreis van dr. W. Punt en argitek Hannes Meiring in die Ooste.

Soos gebruiklik het die Streekkomitee op al sy vergaderings sake van belang bespreek en besluite daaromtrent geneem. Die wysigings van die Statute van die Stigting Simon van der Stel soos aanbeveel deur die Uitvoerende Komitee is bespreek en met enkele wysiginge vir oorweging aan Algemene Jaarvergadering op 31 Maart 1979 te Stellenbosch voorgelê. Drie van ons Streekkomitee lede het die Jaarvergadering op Stellenbosch bygewoon, naamlik dr A.J. van Zyl, dr C. de Jong en mnr H.P. Dekker. Eersgenoemde is ook by daardie geleentheid tot nuwe lid van die Nasionale Raad van die Stigting verkies, waarop die Streekkomitee trots en dankbaar is. Die Streekkomitee spreek ook sy dank en waardering uit teenoor ons nasionale Voorsitter, dr. S.M. Naudé, vir sy vrywillige en toegewyde dienste vir 'n lang tydperk op die Hoofkantoor (na die bedanking van die vorige Direkteur) en is dankbaar vir die groot verbetering wat daar in die finansiële toestand van die Stigting ingetree het. "Sedert 1974 kon die Stigting vir die eerste keer weer 'n spaarrekening met R5 900 open teen 6% rente, in plaas van die oortrokke rekening waarop tot onlangs (Mei 1979) nog 11% rente betaal moes word," aldus dr. Naudé.

Op 31 Oktober 1979 het die Streekkomitee sy laaste vergadering vir dié kalenderjaar gehou, hoofsaaklik ook om met ons nuwe Direkteur mnr Deon Jooste, kennis te maak en hom te verwelkom. Die voorsitter spreek die vertrouwe uit dat mnr Jooste 'n groot bate vir die Stigting sal

wees en wens hom alle sukses en sterkte toe. Mnr Jooste bedank die Streekkomitee vir die verwelkoming en meld onder andere dat die RNG vir die huidige nie sal saamwerk met die publikasie van Restorica nie. Mnr Jooste spreek ook die vergadering toe oor verskeie doelstellinge soos nouer samewerking met argitekte, om ons mense meer bewaringsbewus van ons kultuurerfenis te maak, meer besoeke aan historiese monumente, die maontlike stigting van meer streekkomitees in Transvaal, ensovoorts.

Ons Streekkomitee het hom die afgelope tyd ook sterk beywer vir die bewaring-restourasie gebruik van die westelike fasade van Kerkplein as kultuur-historiese erfenis deur middel van reklame, geldinsameling en so meer.

Hiermee konstateer ek my opregte dank aan al die lede van die Streekkomitee vir hulle getroue samewerking en 'n besondere woord van dank en waardering aan dr. A.J. van Zyl vir sy vrywillige dienste as waarnemende sekretaris en aan mev Ria Groenewald vir haar kantoorwerk.

H.L. de Waal (Prof)
Voorsitter

Jaarverslag van die Suid-Kaaplandse tak van die Stigting Simon van der Stel.

Deur die entoesiastiese optrede van kolonel Terblanche, voorsitter van die Kaapse tak van die Stigting het hy met my ewe entoesiasties in aanraking gekom. Dit het maande se korrespondensie gekos voor ons kon oorweeg om 'n stigtersvergadering op 18 April 1979 by die C.P. Nel-Museum op Oudtshoorn te hou.

Dit het saam geval met die uitstappie van die Kaapse tak en dus kon mens heen en weer kennis maak. 'n Gesellige ont-haal is in die Museumsaal gehou wat veel tot die goeie gees van die verrigtinge bygedra het. In die middag het ons die Stigtersvergadering gehou waartydens mev. Edith M. Neethling as sameroepster opgetree het. Kol. Terblanche het die behoefte van 'n tak in Suid-Kaapland tot die Langkloof beklemtoon en as ons tot stigting sou oorgaan sou dit beslis sy baba wees. Wel, daar is toe 'n tak offisieël gestig en die baba het 'n moeder gekry; mev. Edith M. Neethling, kuratrise van die C.P. Nel-Museum op Oudtshoorn is as voorsitter gekies. Mnr. I.J. Ferreira, vakkundige beampte van dieselfde museum is as sekretaris gekies. Op die bestuur word Mosselbaai, (mev. Zietsman,) George (dr M.J. Strydom), Knysna (dr. R. Ferreira), Uniondale (mev. A.M. Theron), Oudtshoorn (Neethling, Ferreira soos reeds gemeld en mnr. J.E. Spies (ondervoorsitter) en mnr. H. Oosthuizen) verteenwoordig.

Die eerste vergadering van die streek is op 22 Mei 1979 in die C.P. Nel-Museum gehou. Slegs nege persone was teenwoordig en is hoofsaaklik die aksie van die streek bespreek. Mnr. en Mev. Marincowitz van Prins Albert het by die tak aangesluit en is onmiddellik as verteenwoordigers van Prins Albert opgeneem. Mev. Marincowitz vra of die bestuur nie iets oor die verwaarloosde watermeule was as 'n gedenkwaardigheid verklaar is kan doen nie. Die Voorsitter het onderneem om 'n brief aan die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede te skryf.

Uitstappies en navorsing het sterk onder die soeklig gekom. Op 4 Augustus is 'n uitstappie na die historiese Mosselbaai onderneem waar eers 'n kort vergadering gehou is en ons op tee en koek trakteeer is. Mev. Zietsman het die hele organisasie baie doeltreffend beheer. Mnr. Swart, die plaaslike historikus, het ons toe na die historiese kern van Mosselbaai toe geneem en in besondere detail die geskiedenis vertel. Die Voorsitter het ook die verteenwoordigers van Mosselbaai aangemoedig om 'n brosjure te skryf vir hul 500 jaar fees.

Tydens hierdie byeenkoms het die lede van Prins Albert ons genooi om die volgende kwartaal daarheen te gaan, wat met waardering aangeneem is. Hier wil ek graag my erkentlikheid aan mnr. I.J. Ferreira, ons ywerige sekretaris, betuig want hierdie uitstappie moes hy op eie inisiatief reël aangesien ek met siekverlof was.

Die uitstappie na Prins Albert het duidelik getoon dat ons op dreef kom. Prof. F. Smuts het ons oor die argitektuur van Prins Albert ingelig en voorbeelde gewys. 'n Heerlike oggendtee is op die historiese plaas Vrolikheid geniet wat in die middel van die Karoo soos 'n stukkie Boland lyk. Die Kaapse boustyl van 1821 is pragtig behou. Op hoë noot het ons na die ander Marincowitzplaas gekry en daar onder die populiere langs die waterstroom vleis gebraai en nader kennis gemaak met die lede van ons tak. In Prins Albert het ons die Museum besoek, 'n kort vergadering aan huis van mnr. en mev. Lubbe gehou. Hier is 'n belangrike besluit geneem, naamlik om aan alle instansies gemeoid met bewaring te skryf om Prins Albert in sy geheel as 'n gedenkwaardigheid te verklaar. In sy Kaapse landelikhed so in die middel van die Karoo is dit beslis 'n juweel. Die Voorsitter onderneem om die onderneming aan die gang te sit. Ek kan nou meld dat ek hopelik in Maart met my studie oor Prins Albert se argitektuur gaan begin iets waarna ek geweldig uitsien.

Mev. van Wyk, die enigste lewenslange lid van die Stigting in ons tak het ons vir namiddagtee trakteeer en kan ons haar pragtige versameling van oudhede bewonder. Dit het van Kaaps Hollands tot Art-Deco gegaan.

Ons volgende byeenkoms sal op Knysna wees, omdat ons hierdie tyd van die jaar die Karoo wil vermy en die kusstreek verkies. Dr. R. Ferreira sal sameroeper wees. Hierdie uitstappie gaan gepaard gaan met die Jaarvergadering. Dit is maar seker so dat elke streek sy eie patroon kies. Ons s'n is kyk-kyk en weer kyk. Ons is liefhebbers van 'n taak en dus nie juis ondersteuners van partytjies nie. Verblydend is die feit dat jongerige mense hier belangstel in die taak van bewaring.

(Mev.) Edith M. Neethling.

Bo-Bergrivierstreekkomitee

Meneer die Voorsitter

Ek bring groete uit die *Boland*.

Ek doen graag verslag van die werksaamhede van my streek, Bo-Bergrivier, vir die tydperk 1979-1980.

Die afgelope jaar het vir my streek etlike uitstaande hoogtepunte ingehou. Ten eerste het sy Edele die Eerste Minister hom onomwonde en ondubbelsinnig ten gunste van die bewaring van ons kultuur en kultuurhistoriese erfenis verklaar.

Met die blye boodskap wat die Eerste Minister op 10 Oktober (1979) vir die Paarl gebring het is 'n mylpaal in die geskiedenis van bewaring vir ons Bergriviervallei bereik. Sy Edele het ook daar sterk gepleit vir die daarstelling, ter gelegenertyd, van 'n ware TAALROETE wat sal strek vanaf die Taalmonument in die suide tot by Daljosafat in die noorde.

Ten tweede is aangekondig dat die kabinet besluit het om die plase Roggeland, Non Pareille en Goede Rust te deproklameer en aan te koop met die doel om hulle as nasionale gedenkwaardighede te proklameer, die opstalle te restoreer en dan ingvolge die Wet op Kulturele Inrigtings in stand te hou.

Die Bestuur was bly dat hy gevra was om 'n verteenwoordiger op die Daljosafat Bewaringskomitee te benoem en sê sy volle steun toe aan hierdie komitee.

Die heropbou van die bouvalle van Daljosafat tot hul eerlydse glorie kan nie net altyd 'n droom bly nie.

Die Bestuur betuig sy dank aan die betrokke lede van die Kabinet, die R.N.G., plaaslike medewerkers soos o.a. die lede die Drakensteinse Heemkring vir alle hulp verleen. Maar meer as dit hy betuig sy grootste dank aan ons Nasionale Raadslid, mnr. Fanie Theron, vir sy ywer, opoffering en al sy harde werk ten opsigte van die stryd om die bewaring van Daljosafat. Geen steen is onaangeraak gelaat nie en hy het Pretoria en die Parlement verskeie kere besoek, Ministers onthaal en gespreek, en die mense probeer oortuig dat hierdie plase volksbesit moes word en bly. Daarom Mnr. die Voorsitter, het ons nie getwyfel toe ons 'n persoon moes benoem het vir die Daljosafatkomitee nie. Intussen vorder die Dal-subkomitee onder voorsitterskap van mnr. Fanie Theron en die medewerking van Gwen en Gawie Fagan met die versameling en verwerking van historiese gegewens oor hierdie Dalplase. Die K.W.V. het 'n bedrag van reeds meer as R4 000 geborg vir 'n bekendstellingsbrosjyre maar daar is so baie gegewens van belang dat daar nou onderhandel word met nog 'n borg vir ± R6 000 aangesien daar nou gedink sal moet word aan 'n boek om alles saam te vat.

Die Meulstraat-sub-komitee van 1979 het mooi op dreef gekom. Die werk aan hierdie historiese "Wagenweg" het so ontwikkel dat daar besluit is om oor te gaan tot die geordende katalogisering van al die geboue in die Paarl en later ook die res van die streek. Hiervoor het Sanlam die streek geborg met R2 000 en daar is ook ander borge wat na vore gekom het. Hierdie is geen geringe taak nie en die hulp van die R.N.G. en die Stadsraad van die Paarl word waardeur. Verskeie besoeke is afgelê aan hierdie historiese gebiede en lesings is gehou deur John Rennie van Kaapstad om die katalogisering te vergemaklik.

'n Besoek is gebring aan Simondium, 'n gebied ryklik besaai met historiese plase en onder die kundige leiding van W.A. de Klerk is 'n klein reis deur Drakenstein en sy ou plase onderneem.

Lede van die Streek het deelgeneem aan 'n Stokperdjieskou en heelwat reklame is vir die Stigting gemaak.

Gedurende die afgelope Wynfees is daar 'n uitstalling gehou van die Kaapse Werf en Kombuis en het die Stigting se lede lof inge-oes vir sy wonderlike uitstalling van oudhede van lede en sy vriende.

Ons dank aan Bloemfontein vir sy gasvryheid en al die reëlings. Dank aan u Mnr. die Voorsitter vir u leiding gedurende die jaar, en dan, baie dankie aan die kantoorpersoneel van Pretoria asook Kaapstad.

Aan ons nuwe Direkteur wens ons sterkte toe. Ons ken hom en weet hy sal 'n sukses maak van die amp as Direkteur.

D. Diederichs
(Voorsitter)

J 80-11 ANNUAL GENERAL MEETING 1981: PLACE AND DATE

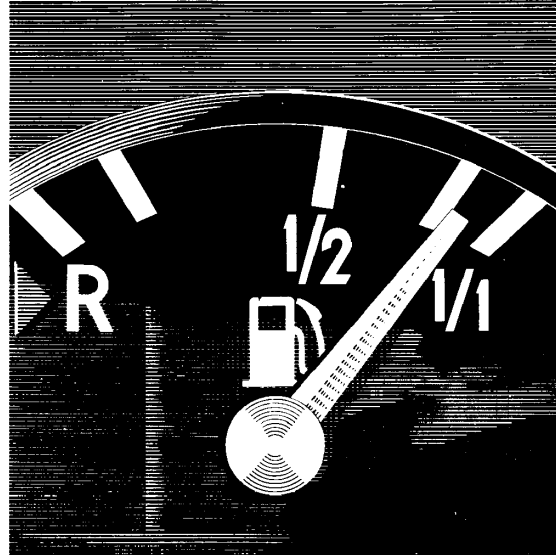
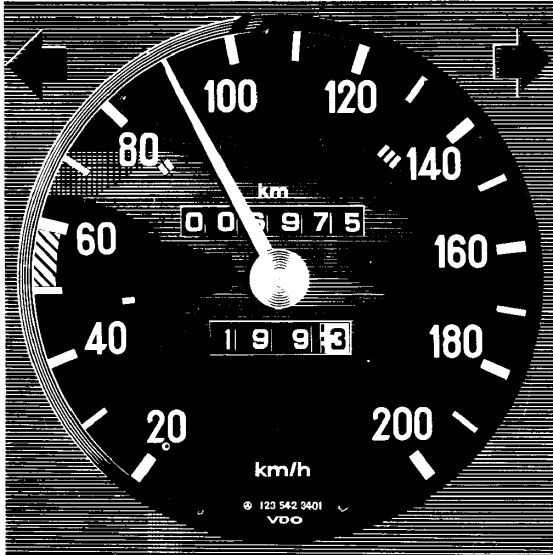
Col. I.P.S. Terblanché on behalf of the Cape Town Regional Committee invited the Foundation to hold the Annual General Meeting of 1981 in Cape Town. This invitation was accepted and it was agreed that it would be held on Saturday 2nd May 1981.

J 80-12 CONCLUSION

There being no further business to discuss, the Chairman declared the meeting closed.

The new 4 cylinder engine generation from Mercedes-Benz

The new Mercedes-Benz 200 and 230E

More thrust, less thirst.

Today Mercedes-Benz unveil two new engines that achieve the seemingly impossible: they produce more power yet consume less fuel.

Five years ago, in answer to the energy situation, Mercedes-Benz began developing new 4 cylinder engines.

Why 4 cylinders? Because, as Daimler-Benz engine developer Dr. Obländer states: "A 4 cylinder engine simply uses less fuel than a 6 cylinder of equal capacity."

Now, 10 million kilometres of arduous testing later, the new engines are introduced with the Mercedes-Benz 200 and 230E.

And they not only consume less fuel. They also produce more power.

Even at low to medium urban speeds the new engines accelerate more powerfully. And advanced new gearboxes and more direct rear axle ratios combine with the new engines to improve smoothness, power and, most importantly, fuel economy.

Despite its power, the new 2 litre engine in the Mercedes-Benz 200

is lighter on petrol than any previous Mercedes unit in this country.

Equally exceptional is the new 2,3 litre fuel-injection engine in the 230E. It develops up to 25% more power, yet

consumes up to 13% less petrol.

And the advanced design and engineering of the new engines extend the maintenance service intervals to 20 000 km, thereby achieving additional economy and greater owner convenience.

The record shows that Mercedes-Benz have consistently led the way in automotive engineering. The new 200 and 230E are further examples of this innovative edge.

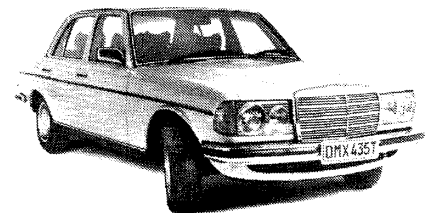
New design features include:

- 4 cylinder in-line design; minimises internal friction, conserves petrol.
- Cross-flow cylinder head, new shape of combustion chamber, valves arranged in V-formation; increases engine output, reduces fuel consumption, reduces pollutant emission.
- Electromagnetic fan coupling; needs less power, reduces fuel consumption, improves comfort.
- Contactless transistorised ignition; maintenance-free and reduces pollutant emission.
- Newly developed light-alloy 4-speed transmission; more compact, lighter – gearbox alone weighs 27% less – smoother, more comfortable gear change.
- More direct rear axle ratios; provides the same road speed at lower engine speed to improve economy.
- Crankshaft with 8 counterweights and vibration damper; greatly improves smooth running.

Mercedes-Benz

Engineered like no other car in the world.

General Representatives for Daimler-Benz AG in South Africa: UCDD (Pty) Limited, P.O. Box 1717, Pretoria 0001.
Over 120 sales, service and spares establishments right around South Africa.

D'Arcy-MacManus & Masius J0016

Suikerbosrand – die restourasie en inrigting van ’n boerewoning en plaaswerf

—Elize Labuschagne

Kultuurhistorikus van die Transvaalse Provinsiale Museumdiens

Op die plaas Diepkloof in die distrik Suikerbosrand, Heidelberg, staan twee vervalle woonhuise wat tot ’n paar jaar gelede onopgemerk is deur kultuurhistorici en museumkundiges. In 1974 koop die Departement Natuurbewaring van die Transvaalse Provinsiale Administrasie ’n aantal plase in die distrik op vir die skep van ’n natuurreservaat wat die naam Suikerbosrand sou dra. Diepkloof was een van hierdie plase, en ook die plaas waarop natuurbewaring verkies het om hul inligtingsentrum op te rig. Die plan was om al die ou wonings op die plase te sloop sodat die natuur weer in sy volle glorie kon oorneem. Gelukkig het die Transvaalse Provinsiale Museumdiens na voorlopige ondersoek versoek dat die huisie van sloping gered en eerder gerestoureer word.

Tans is daar op die terrein ’n boerewoning uit die jaar 1850, landery- en kraalmure van klip en ’n begraaftplaas met omheining. Al hierdie strukture sal gedurende 1981 gerestoureer word. Naby die groter woning is ook ’n huisie wat uit ongeveer 1890 dateer en wat duidelike kenmerke van die latere bouperiode vertoon. Daar word beoog om hierdie huis ook mettertyd te restoureer en by die groter projek in te skakel.

In hierdie artikel sal gekonsentreer word op die groter, ouer woning wat tans gerestoureer word.

Restourasiebeleid

Tydens navorsing vir die projek is daar besef dat dit belangrik is om volgens ’n restourasiebeleid te werk te gaan. Daar moet byvoorbeeld in ag geneem word waarvoor die gebou benut gaan word na restourasie. Wanneer daar, soos in die geval van Suikerbosrand, besluit word op ’n huismuseum, moet die beleid sodanig aangepas word. Die groot vraag by die restourasie van ’n gebou is gewoonlik wat om te behou, wat om af te breek en tot watter periode teruggerestoureer gaan word. *Restourasie beteken nie noodwendig om ’n gebou tot oorspronklike staat te restoureer nie. Dit is soms meer wenslik om die gebou tot sy beste staat te restoureer en aanbouings te behou.*¹ In die geval van Suikerbosrand is besluit om so ver as moontlik terug te restoureer, met ander woorde tot die heel oorspronklike staat, en wel om die volgende redes:

1. Die huis is tans ’n sameflansing van style, aangesien dit moontlik teen 1900 vernuwe is en Victoriaanse elemente bygebring is. Hierdie byvoegsels harmonieer nie met die oorspronklike eenvoudige styl nie, en dit is dus beter om by een styl, naamlik die oorspronklike, te hou.
2. Huise uit die tydperk 1850, die tydperk waaruit die huis waarskynlik dateer, is baie skaars in Transvaal en vorm ’n waardevolle kultuurerfenis. Die latere byvoegings tot die huis is redelik waardeloos aangesien baie suiwer Victoriaanse huise nog gevind word. Dit is dus nie nodig om die Victoriaanse versierings aan dié huis te bewaar nie.
3. Die latere vernuwings dra nie tot die estetiese, argitektoniese of kultuurhistoriese waarde van die huis by nie. Dit getuig van swak vakmanskap (in teenstelling met die res van die huis) en gee aan die huis ’n laslap-effek.

Die besluit soos hierbo uiteengesit om die Suikerbosrandhuis tot ongeveer 1850 terug te restoureer en in te rig, bring egter dikwels verskeie probleme mee en dit is soms onmoontlik om streng by die neergelegde beleid, naamlik om

dieselfde voorkoms as wat die huis in 1850 sou gehad het te herskep, te bly. Gebruiks- en slytasiemerke soos demrgetrapte drumpels en verweerde mure sou byvoorbeeld nie in 1850 voorgekom het nie, maar indien dit netjies herstel word, verloor die huis baie van sy karakter. Die restourasiebeleid moet telkens by sulke probleme aangepas word, en in hierdie geval word die slytasiemerke as die huis se “beste” staat aanvaar en dus behou.

Om ’n beeld van die verlede te herskep, gaan die gebou behandel word op dieselfde wyse, met dieselfde materiale en tegnieke as wat oorspronklik gebruik is. Die karakter van die gebou moet ten alle koste behou word. Om hierdie rede gaan daar gepoog word om soveel as moontlik van die outentieke materiaal te behou, en wanneer die vervang word, dieselfde materiaal as die oorspronklike te gebruik. Dit spreek ook vanself dat daar van dieselfde tegnieke gebruik gemaak moet word in die verwerking van die materiaal, sodat dieselfde afwerking as by die oorspronklike materiaal verkry word.

Daar is egter van die Suikerbosrandprojek besluit dat waar dit sal bydra tot die bewaring en beveiliging van die gebou en sy inhoud, daar van moderne tegnieke gebruik gemaak sal word, byvoorbeeld vir die waterdigting van die gebou. Alhoewel ’n beeld van die verlede geskep moet word, moet die gebou se lewensduur so ver as moontlik verleng en sy inhoud beskerm word. Om hierdie rede moet moderne ontwikkelings in die boubedryf soms ingespan word. Ook om ekonomiese redes sal van oorspronklike materiaal afgewyk word, byvoorbeeld die gebruik van denne- in plaas van geelhout in gevalle waar die hout toegeverf gaan word. Indien sulke vervangings gedoen word, moet dit onsigbaar wees en nie uiterlik afbreuk doen aan die voorkoms van die gebou nie. Alle werk wat op hierdie wyse gedoen word, sal noukeurig gedokumenteer word om nie later verwarring te skep nie.

Soos met die projek gevorder word, word dit noukeurig gedokumenteer. Hier word gebruik gemaak van foto’s, monsters en aantekeninge. Die gebou is in sy huidige toestand volledig gefotografeer, beskryf en opgemeet. Soos wat aanbouings afgebreek, strukture ontdek of verf afgekrap word, word dit gefotografeer en beskryf, sodat ’n volledige beeld verkry word van hoe die gebou deur die jare verander is en telkens daar uitgesien het. Monsters van byvoorbeeld verskillende verflae en muurpapier word bewaar, aangesien dit later vir ander navorsingsprojekte gebruik kan word.

Dokumentasie is ook noodsaaklik om later te dien as motivering vir sekere besluite wat tydens restourasie geneem is en kan as riglyne en vergelykingsmateriaal gebruik word in ander restourasieprojekte. Omdat hier in die ontwikkelingsgang van ’n kultuurprodukt ingegryp en dikwels latere aanbouings of byvoegsels (wat soms self reeds baie oud is) vernietig word, is dit noodsaaklik om vir latere verwysing so volledig moontlik te dokumenteer en monsters te bewaar.

Die Marais’s van Suikerbosrand

Na Potchefstroom is Suikerbosrand die eerste streek in Transvaal waar die Blankes hulle gevestig het. Volgens Preller het daar reeds in 1837 Blankes na die Suikerbosrand getrek.²

Volgens 'n inligtingstuk wat deur die verskaffers "Beroemde Wapens" by die Marais's se familiewapen ingesluit word, het daar in 1836 'n G.P. Marais by die Groot Trek aangesluit. Veral sedert 1837 het verskeie gesinne uit die distrik Beaufort-Wes hulle by die Groot Trek aangesluit, en meeste van hierdie persone sou hulle later in die Suikerbosrand vestig. Onder hierdie gesinne was die Strydoms, Marais's, Smitte, en ander.³ Die G.P. Marais wat hierbo vermeld word, was waarsynlik Gerhardus Petrus Marais uit die omgewing van Beaufort-Wes.

Van slegs twee van Gerhardus Petrus Marais se seuns word kennis gedra, naamlik Sarel Johannes en Jan Gabriël. Laasgenoemde is in 1817 in Beaufort-Wes gebore en was dus teen 1837 twintig jaar oud en sou waarskynlik in sy vader se geselskap getrek het; daarom dat sy naam nie apart as Trekker opgegee is nie. Volgens mnr. S.J. Marias, 'n kleinkind van J.G. Marais, het drie van G.P. Marais se seuns saam met hom vanaf Beaufort-Wes getrek, maar een het hom op Colesberg gesvestig, sodat net twee seuns verder die Trek meegemaak het.

Van die gesin Marais se wedervaringe tydens die Groot Trek is nie veel bekend nie. Op 30 Januarie 1839 onderteken G.P. Marais, S.J. Marais en J.G. Marais 'n lys waarop A.W.J. Pretorius die Trekkers versoek om lewensbehoefte aan die Trekkers "aan den onder sy van het berg" te skenk.⁴ Op 13 Februarie 1840 onderteken S.J. en J.G. Marais, die betrokke twee broers, 'n petisie aan die Krygsraad by die Swart Umfiloos (sic) waarin versoek word dat die Trekkers meer as net twee Zoeloes in diens mag hê.⁵ Hierdie twee dokumente dui daarop dat die broers Jan Gabriël en Sarel Johannes Marais wel die Groot Trek meegemaak het.

Sarel Johannes Marais het hom na afloop van die Groot Trek op die plaas Rietvlei in die omgewing van die huidige Eikenhof, naby Johannesburg gevestig, waar sy nasate vandag nog woon. Sy huis is intussen baie verbou, maar sy waenhuis staan nog in sy oorspronklike vorm en sy graf is nog in die begraafplasing op die plaas.

Jan Gabriël Marais is in 1817 in die distrik Beaufort-Wes gebore as seun van Gerhardus Petrus Marais en Maria

Jan Gabriël Marais en sy vrou, Cornelia Jacoba, wat hulle teen omstreeks 1850 op Diepkloof gevestig het

Adriana, gebore Vermeulen.⁶ Dit is onbekend wanneer hy getroud is met Cornelia Jacoba Smit. Sy is in 1818 in die Kaapprovinsie gebore as dogter van Jacobus Alewyn Smit en Anna Catharina, gebore Breytenbach.⁷ Uit die huwelik is agt kinders gebore.

Na die Groot Trek het Jan Gabriël hom op die plaas Diepkloof, distrik Suikerbosrand gevestig, waar die ruïnes van Mzilikazi se krale nog steeds te sien is. Wanneer hy hom daar gevestig het, kan nie met sekerheid vasgestel word nie. Volgens mnr. S.J. Marais was dit in 1848.

In 1850 onderteken J.G. en S.J. Marais 'n memorie te Potchefstroom,⁸ wat daarop dui dat hulle reeds op hulle plase gevestig was.

'n Verdere aanduiding dat Jan Gabriël Marais hom reeds teen 1850 op sy plaas gevestig het, word gevind in 'n dokument wat hy in 1852 op 'n volksvergadering te Rustenburg onderteken het en waarin hy reeds as veldkornet aangegee word.⁹

Amptelik is die plaas Diepkloof eers op 16 September 1859 volgens goewermentstransport aan J.G. Marais uitgegee. Dit is egter bekend dat boere soms vir baie jare op hul plase gewoon het voordat hulle dit amptelik geregistreer het. Die plaas het oorspronklik uit 3072 morg of 138 vierkante roede bestaan. Dit is in Augustus 1888 deur M. Walker heropgemeet en hierdie opmeting is in 1890 goedgekeur.¹⁰ Indien daar aangeneem word dat Jan Gabriël Marais sy huis kort na sy aankoms op Diepkloof gebou het, kan gesê word dat die Suikerbosrandhuis in ongeveer 1850 gebou is. Jan Gabriël Marais was 'n bekende en belangrike persoon in die Heidelbergomgewing. Hy was onder andere veldkornet vir die distrik Suikerbosrand, waarvoor hy in 1876 'n assistent-veldkornet aangevra het.¹¹ Op 1 Julie 1870 het hy 'n ampeed as taksateur van die Weeskamer afgelê,¹² hy was ook verantwoordelik vir die inspeksie van grond¹³ en in 1876 het hy as leidende figuur deelgeneem aan 'n ekspedisie teen Sekukuni.¹⁴ Ook in die geskiedenis van die Nederduitsch Hervormde Kerk het J.G. Marais sy merk gemaak. Hy is in 1888 tot ouderling van die Hervormde gemeente Heidelberg verkies. Jan Gabriël sowel as sy seun Sarel Johannes was fel gekant teen die kerkvereniging van die 1880's waarvolgens die Nederduitsch Hervormde en die Nederduits Gereformeerde kerke sou saamsmelt.¹⁵

Mev. Marais is op 1 Junie 1898 op die plaas Diepkloof oorlede en haar man op 2 Maart 1900. Uit die boedels van die Marais's blyk dat hulle baie welaf was. Na mev. Marais se dood is al die vaste eiendom, wat bestaan het uit die plase Diepkloof, Tamboekiesfontein en Withoek, gelykop verdeel tussen die kinders en ou mnr. Marais. Cornelia Jacoba se boedel het in totaal £11 814-17-6 bedra.¹⁶

Na Jan Gabriël se dood is sy boedel gelykop tussen sy kinders verdeel. Ook sy boedel getuig van welvaart. Skuldbewyse van geld wat hy aan tien persone in die omgewing geleen het, het deel daarvan uitgemaak. Aan kontant het die boedel £1 718-2-9 bedra. Jan Gabriël se boedel is egter nie voor die Anglo-Boereoorlog afgehandel nie, en in 1902 is die saak voortgesit. Onder afdeling 10 van die Artikels van Oorgawe het die eksekuteur 'n kompensasië-eis vir £1 538-8-0 by die Heidelbergse kommissaris ingedien vir meubels, huishoudelike goedere, vee, ensovoorts, wat tydens die oorlog vernietig is. Die meeste los goedere wat genoem word in die inventaris by die boedel wat uit 1898 dateer, asook die promessenotas is gedurende die oorlog verloor. Slegs £77-10 is as kompensasië uitbetaal. Op 20 Oktober 1903 is die oorblywende goedere uit die boedel, wat hoofsaaklik uit beddegoed en landbougereedskap bestaan het, per veiling verkoop. Al die goedere is deur kinders of kleinkinders van Jan Gabriël Marais gekoop. Twee erwe wat mnr. Marais op Heidelberg en McHattiesburg besit het, is ook in 1903 verkoop, sodat sy boedel in 1904 afgehandel kan word.¹⁷

Tydens die Anglo-Boereoorlog was Jan Gabriël se seun Wynand 'n kommandant en is sy vrou na die konsentrasiekamp op Heidelberg geneem. Die Britse troepe

het volgens oorlewering vanaf 'n nabygeleë koppie probeer om die huis te bombardeer, maar kon dit nooit raakskiet nie, want as hulle bo-oor die peerboom in die tuin gemik het, het hulle bo-oor die huis geskiet en as hulle onderdeur die bome gemik het, het hulle te kort geskiet. Volgens mnr. S.J. Marais het een van die bomme in die stoep ingegaan, maar het nooit ontplof nie. Die Britte het ook die huis probeer afbrand, maar het nie daarin geslaag nie, waarskynlik omdat dit toe reeds 'n sinkdak gehad het. Die sewehonderd goue ponde en 'n silwer eetstel wat Wynand Marais se vrou op die plaas versteek het, is nooit weer na die oorlog gevind nie.¹⁸

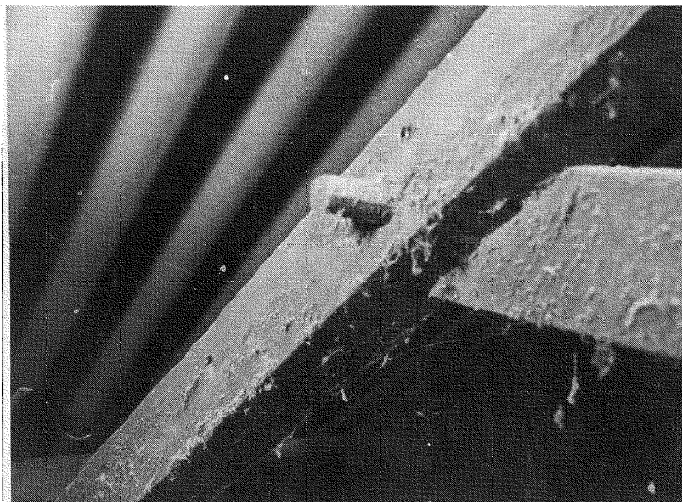
Na Jan Gabriël Marais se dood is dié gedeelte van die plaas Diepkloof waarop die betrokke huis staan, aan sy seun Wynand, wat reeds voor sy ouers se dood by hulle ingewoon het, bemaak. Na Wynand se dood is die huis aan sy seun Wynand bemaak, wat in 1942 aan mnr. S. Green verkoop het. Mnr. Green, wat die plaas vir etlike jare besit het, het sy Swart arbeiders in die huis laat woon.¹⁹

In 1974 het die Transvaalse Provinsiale Administrasie ook die plaas Diepkloof aangekoop vir die ontwikkel van 'n natuurreservaat²⁰ en sedertdien het die Provinsiale Museumdiens beheer oor die huis oorgeneem.

Die Huis

Noukeurige ondersoek het getoon dat die Suikerbosrandhuis deur die jare geweldig baie veranderings ondergaan het. Die huis se redding van totale modernisering is waarskynlik teweeggebring deur die feit dat mnr. Green vir hom 'n nuwe huis op die plaas opgerig het en die ou huis vir sy swart arbeiders gebruik het. Reeds voor 1900 is die grasdak met 'n sinkdak vervang, wat waarskynlik verhoed het dat die huis gedurende die Anglo-Boereoorlog afgebrand het. Na die oorlog het Wynand Marais twee vertrekke agter die huis aangebou, stoepmuurtjies en 'n stoepdak is aangebring en die agterste venster van die sitkamer is in 'n deur verander. Talle veranderings is aan die hoofslaapkamer aangebring, waar die muur tussen die twee slaapkamers verwyder is om een groot vertrek te vorm. Die muurkassie in slaapkamer 1 is in 'n venster verander en die venster in 'n deur, wat later weer toegebou is. Slaapkamer 2 se muurkassie en deur na die sitkamer is toegebou en die venster in 'n deur verander. Op een of ander stadium is die bakoond wat uit die es loop, afgebreek en nog 'n venster in die kombuis ingebreek. die tuitgewels is teen ongeveer 1940 afgebreek nadat dit gedreig het om om te val, en die dakkonstruksie is op die ente verander om die huidige sinkdak te dra.

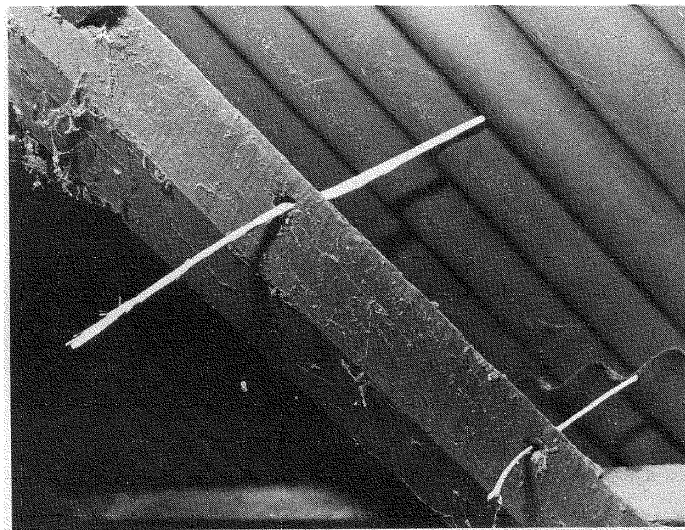
Die grondplan is baie eenvoudig en bestaan uit 'n voorhuis in die sentrale gedeelte, met twee slaapkamers aan die een en 'n slaapkamer en kombuis aan die ander kant. Sim-

Die netjiese verbinding waarvolgens die dwarsbalke met houtpenne aan die dakkappe geheg is, is duidelik sigbaar.

metrie oorheers in die grondplan en vooraansig van die huis, veral wat die plasing van vensters en deure betref.

Die huis is van liggebrande kleistene in Engelse steenverband gebou. Die oorspronklike pleister- en messelklei wat nog aangetref word, is van grond en mis gemaak. Meeste van die oorspronklike houtwerk in die huis is van geelhout, met hier en daar Oregon-dennehout. Heelwat van die oorspronklike ysterwerk bestaan ook nog.

Die gaatjies in die dakkappe waardeur rieme gesteeek kon word om die dwarslatte aan die dakkappe vas te maak.

Die voorstoep voeg nie goed aan die fondasie van die huis nie, maar daar is tog gevind dat hierdie stoep in dieselfde periode as die huis gebou is. Die sinkdak bo-oor die stoep dateer ook uit 'n latere tydperk, aangesien die stutbalke daarvan swak teen die plafonbalke van die huis voeg. Victoriaanse houtsnijversierings kom op die stoep voor.

Die solder en plafon word gevorm deur breë geelhoutplanke, iets wat in hierdie periode slegs by die beter tipe wonings aangetref is.²¹ Die plafonbalke in die sitkamer is breër as dié in die ander vertrekke, waarskynlik omdat dit deftiger is. Die geelhoutdakkappe is nog in 'n baie goeie toestand en toon pragtige penverbandings. Reg rondom die huis kom daar bo-op die mure waar die dakkappe met penne in die mure vasgeheg is, 'n mengsel van klei en mis voor wat ongeveer 3 cm dik op die mure geplaas is en die opening tussen die sink en die mure dig maak.

Daar is vasgestel dat die huis oorspronklik 'n grasdak gehad het. By al die dakkappe is daar op reëlmatige wyse ongeveer 25 cm uitmekaar gaatjies skuins deur geboor. Hierdie gaatjies kon slegs daar gewees het sodat die rieme waarmee die dwarslatte aan die dakkappe vasgemaak is, daardeur gesteeek kon word. By 'n sinkdak word as gevolg van die ligter gewig nie soveel dwarslatte benodig soos by 'n grasdak nie, dus beteken die feit dat die gaatjies so na aan mekaar is, dat die dwarslatte 'n grasdak moes dra. As na die dakkappe gekyk word, het die grasdak nie meer as 16 cm oor die mure van die huis gesteeek nie, wat korrespondeer met die algemene gebruik.²²

Alhoewel die bewering dikwels gemaak word dat die skoorstene in Kaapse huise nooit deur die nok deur die dak gaan nie, maar altyd net af van die nok,²³ het ondersoek van die Suikerbosrandhuis beslis getoon dat die skoorstene van sowel die es as die kaggel reg in die middel van die nok deur die dak gaan.

Die kombuis is 'n redelike klein vertrekke, met 'n pragtige es wat nog behoue gebly het. Alhoewel die buitebakoond afgebreek is, toon die steenverband duidelik die vorm aan waar dit aan die muur gevoeg het. Die fondasie van die bakoond is ook gevind.

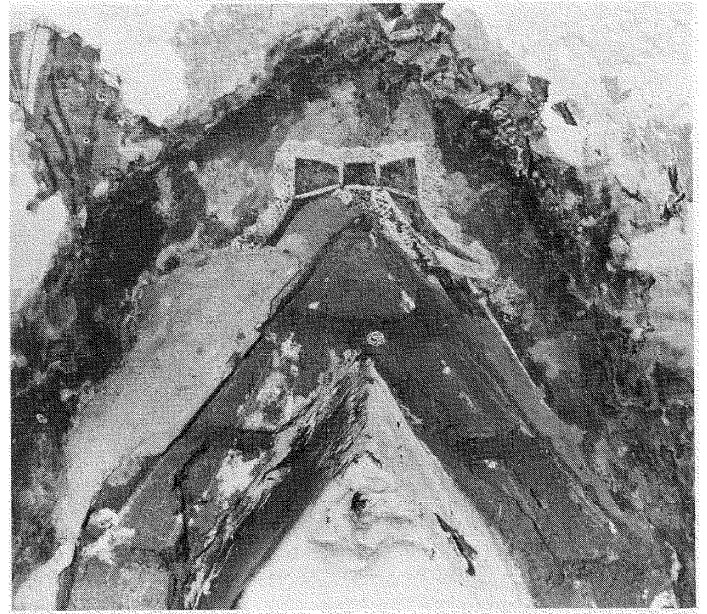
Uitgrawings aan die vloere het getoon dat dit oorspronklik met mis gesmeer is. Daar is ook gevind dat die werf buite

die kombuisdeur vir ongeveer 2 meter met mis gesmeer is. In al die vertrekke behalwe die voorhuis, is 'n paar lae verf aangetref, met geen muurpapier nie. In die kombuis is gevind dat die onderste laag 'n pienk kleiverf is, terwyl in die slaapkamers 'n okerleur kleiverf as eerste laag aangetref is. Mnr S.J. Marais vertel dat ook in sy dae nog van dié klei gebruik gemaak is, en het die klofie op die plaas aangedui waarvandaan die klei gehaal is.

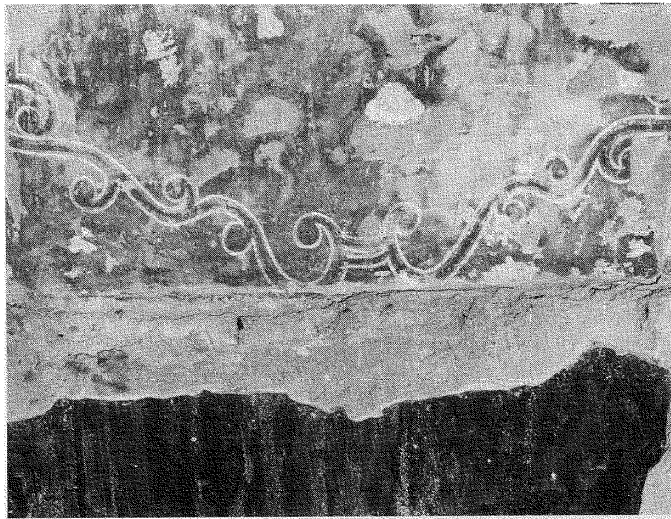
Buite is die huis grootliks herpleister en is tans afgewit. Na aanleiding van die verf wat op die houtwerk gevind is, is besluit om al die houtwerk (behalwe die plafon en dak-kappe) groen te verf. Die plafon sal weer aan die onderkant vernis word, terwyl die res van die houtwerk in die dak ongeverf bly.

Sitkamer: Muurbeskieding

Alle feite dui daarop dat die sitkamer 'n baie deftige vertrek moes gewees het, met twee ingeboude muurkassies en 'n ingeboude nis waarin altyd 'n horlosie gestaan het. Alhoewel die vermoede bestaan het dat die kaggel later ingebou is, het 'n studie van die messelwerk aan die lig gebring dat dit wel oorspronklik is. Die stene en messelklei is identies soos dié van die mure.

Aan die bopunt van die nis is 'n strikkie geverf.

Die krulpatroon tussen die muurkassies en die deur in die sitkamer

Detail van die krulmotief langs die muurkassie

Op die solder kan duidelik gesien word dat die skoorsteen deur die oorspronklike geelhoubalke geloop het.

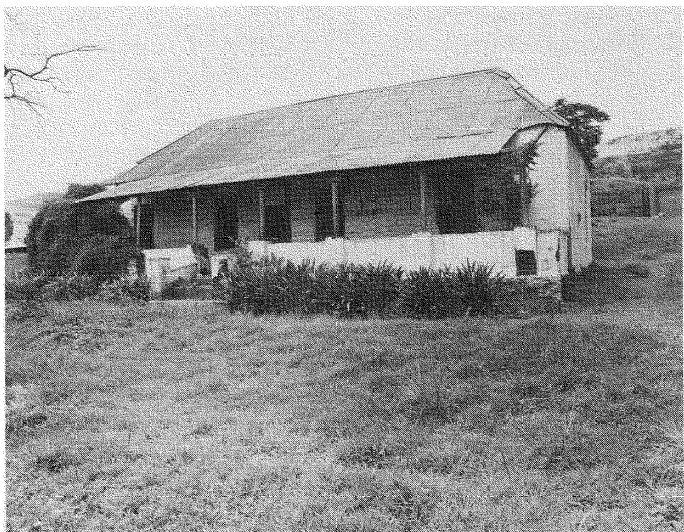
Die oorspronklike muurafwerking bokant die muurlys in die sitkamer is vasgestel deur die talle lae muurpapier en verf laag vir laag te verwyder tot op die onderste laag. Dit is gedoen deur warm water met 'n kwas aan te wend en die lae af te trek. Vierkantige blokke muurbedekking is ook met 'n skerp mes uitgesny en van die muur afgehaal en later is dit in 'n bad water laag vir laag verwyder sodat die muurpapier later vir navorsingsdoeleindes gebruik kan word. Hierdie muurpapier sal gedateer en in 'n plakboek bewaar word.

Die oorspronklike verflaag in die sitkamer het heelwat verrassings opgelewer. Daar is gevind dat bo-oor die pleister eers twee lae witsel aangewend is, en daarna 'n laag groen verf. Bo-op die groen is met 'n roomkleur verf bokant die muurlys 'n krulpatroon geskilder tussen die deure en die muurkassies, 'n reguit strepie is aangebring rondom die deure, op die kaggel, om die nis en net onder die plafonbalke. Bokant die nis is 'n strikkie geverf en op die hoeke van die deure vorm die lyn 'n diamantjie. Aan weerskante van die vensters in die voorhuis is twee panele met 'n marmerpatroon.

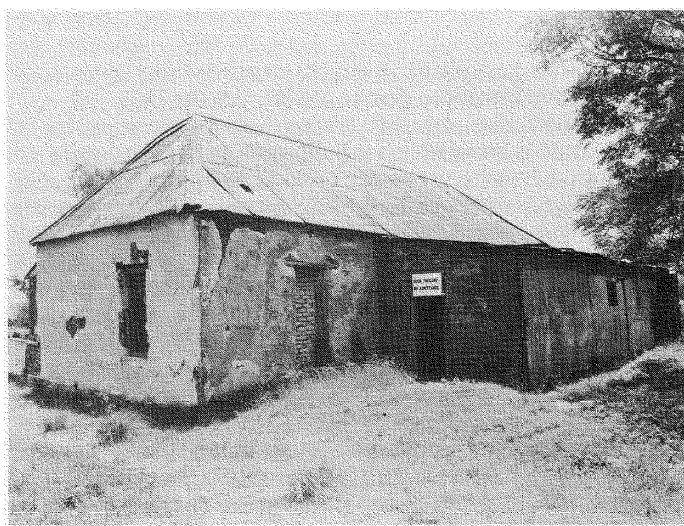
Die groen verf lyk tans swart en die skilderwerk daarop oranje. Nadat dit egter versigtig met brandspiritus skoongemaak is, het 'n helder groen en roomkleur te voorskyn gekom. Onder die deurkosyn van die (latere) deur tussen die muurkassies het die kleure die beste bewaar gebly, want die hout het hier alle lig uitgehou. Die een kant van die kosyn sal op 'n latere stadium eers verwyder word, aangesien daar vermoed word dat die kleure hier baie goed bewaar gebly het. Dit sal so lank as moontlik toe gehou word, en daarna sal dit agter ultravioletwerende glas bewaar word sodat besoekers steeds 'n deel van die oorspronklike skilderwerk sal kan sien.

Dit is duidelik dat hierdie muurafwerking iets besonder is. Dit is moontlik dat die huis oorspronklik slegs afgewit is en na 'n tyd groen geverf en beskilder is, of die wit kon 'n onderlaag vir die muurtekening wees. Hierdie skilderwerk moes egter baie vroeg gedoen gewees het, want dit kom ook voor onder 'n hele aantal lae muurpapier onder die deurkosyn van die huidige deur tussen die muurkassies. Hierdie deur is volgens mnr. S.J. Marais reeds teen ongeveer 1900 ingebreek. Aangesien hier nog 'n aantal lae muurpapier bo-oor die muurtekening is, beteken dit dat dit baie vroeg reeds gedoen moes gewees het.

Op grond van bogenoemde is besluit om die groen verf en die skilderwerk daarop, as die oorspronklike en ook die

Voorraaisig van die woning op Diepkloof soos dit uitgesien het vóór die restourasie

Die agterkant van die huis vóór restourasie

beste muurafwerking van die sitkamer te beskou, en dit te rekonstrueer. Aangesien die pleister as gevolg van die swak toestand waarin dit tans verkeer, vervang sal moet word, sal die muurtekenings gekopieer en later weer aangebring word. Om dit te dokumenteer, is die muurtekeninge in kleur gefotografeer en monsters daarvan is bewaar.

'n Kunstenaar van Museumdiens het die mure in die sitkamer in vlakke verdeel en elke vlak genommer. Elke vlak is daarna met 'n groot vel aftrekpapier bedek en dit wat nog van die muurtekening sigbaar is, is met 'n swart pen baie noukeurig afgetrek. Die velle aftrekpapier word daarna plat gelê en die ontbrekende dele met 'n ander kleur pen ingeteken. Die presiese kleure wat later herskilder gaan word, word gemeng en bewaar. Wanneer die muurpleister en die groen verflaag nuut aangebring is, word die velle aftrekpapier weer op die mure vasgesit en die patrone afgetrek en daarna noukeurig op die mure herskilder. Die panele op die dagwange van die vensters is gekopieer deur 'n glasplaat bo-oor die paneel te sit en dit dan bo-op die glasplaat af te skilder.

Terrein

'n Plaasuitleg vorm deel uit van 'n plaasopstal, en daarsonder sou die restourasieprojek onvolledig wees. Die moontlikhede vir opvoedkundige benutting van 'n plaasterrein is legio en veral om hierdie rede is besluit om

die plaaswerf van die Suikerbosrandhuis te herstel en lewend te bedryf. Gelukkig het daar nog heelwat leidrade insake die plaasuitleg behoue gebly, soos die landerymuur, krale, vrugtebome en tekens van 'n dam.

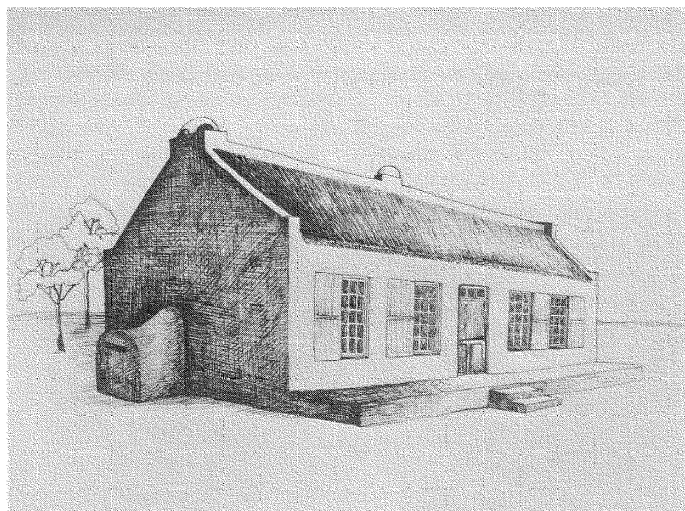
'n Landerymuur van klip, wat hergestapel gaan word, omhein tans die landerygedeelte. Binne hierdie muur word beoog om 'n vrugteboord, 'n fyn tuin, spaansrietbos en 'n lappie koring aan te plant. Jaarliks sal hier ook koring en mielies op outentieke wyse verbou en verwerk word. Daar word beoog om 'n dorsvloer te maak op die plek waar voorheen een was, en moontlik later 'n waenhuis op die terrein op te rig. Die begraaftasie waar die oorspronklike eienaar en sy nasate begrawe is, sal herstel en vir besoekers toeganklik gemaak word. Klipkraalmure grens aan die landerymuur, en sal ook hergestapel word. Hier word beoog om 'n paar beeste aan te hou. 'n Paar hoendertjies en moontlik ook eende sal aangehou word, laasgenoemde veral om die dam, wat weer geskrop gaan word, te verfraai. 'n Leivoor wat vanaf die dam na die boord en fyn-tuin lei, behoort veral 'n regte plaasatmosfeer aan die projek te verleen.

Opvoedkundige gebruik

Die doel met die restourasie en inrigting van die projek is nie net bewaring om sigself nie, maar ook bewaring ter wille van opvoeding. Daar sal dus veral gepoog word om die projek so ver moontlik vir opvoedkundige doeleindes aan te wend en dit as "lewend" museum te bedryf.

Daar is besluit om die huis as periodehuismuseum in te rig. Hier gaan met ander woorde nie gepoog word om die lewe en werk van een besondere persoon uit te beeld nie, maar eerder die leefwyse van 'n gevestigde, redelik welaf Transvaalse gesin teen 1850.

Die inventaris by die boedels van J.G. Marais en sy gade, het heelwat inligting opgelewer omtrent die los goedere in die huis. Hierdie inventaris is egter onvolledig en daar sal by die meubilering dus staatgemaak word op navorsing oor meubels uit hierdie tydperk. Daar is besluit om, veral na aanleiding van die argitektuur en geskiedenis van die huis eenvoudige dog deftige Kaapse sowel as Transvaalse meubels te gebruik.

'n Kunstenaarsvoorstelling van hoe die woning op Diepkloof sal uitsien nadat die restourasie voltooi is.

Soos reeds genoem, word ook die plaaswerf tot sy oorspronklike staat gerekonstrueer. Hier kan demonstrasies gelewer word van velbewerking, sweepvleg, koring dors, koeie melk, tabak rol, ensovoorts. In een om die huis kan bedrywe soos broodbak, die verwerking van melkprodukte, koskook, koffiemaal, ensovoorts gedemonstreer word.

(Vervolg op bladsy 38)

Restourasie: Terug na die oorspronklike? Die M.W. Pretoriuswoning in Potchefstroom

—Mione du Toit

Sedert die einde van Mei 1980 is die gerestoureerde woning van president M.W. Pretorius met sy buitegeboue 'n gewilde kuierplek vir die gemeenskap van Potchefstroom en besoekers van elders. In *Restorica* 6 (Aug. 1979) het 'n artikel verskyn waarin aspekte van die restourasiewerk vermeld is. Sedertdien is die huis, stal, waenhuis en smidswinkel volledig ingerig sodat die besoeker 'n beeld van die leefwyse en sommige aktiwiteite op so 'n plaaswerf kan geniet.

In plaas daarvan om die kompleks beskrywend te behandel, is dit 'n behoefte om van die probleembeslissing wat dikwels tydens 'n restourasieprojek na vore dring, aan te haal. Weens ruimtebeperkings word slegs die eerste (en miskien die fundamenteelste) probleem bespreek, naamlik die *mate van restourasie* wat gewens is in elke besondere geval.

Omring deur eeu-oue eikebome vorm die gerestoureerde woning van president M.W. Pretorius nou weer 'n rustige kompleks met sy buitegeboue. Regs is die smidswinkel, volledig toegerus om die smidsambag te beoefen, terwyl die waenhuis, stal en tuiekamer heel links op die agtergrond sigbaar is.

Die tweeslagtige aard van argitektoniese strukture is grondliggend aan die veranderinge wat so dikwels met voortdurende gebruik van geboue en die loop van jare gepaard gaan: boukunswerke is naamlik geen suiwer kunswerke nie, maar word ontwerp om ook te voldoen aan praktiese behoeftes; "they belong to a sphere of more complex values and cannot be judged by aesthetic and historical criteria only. They alone, of all works of art, have to meet the practical test of utility which, in many cases, determines their artistic form. This is in some ways a privilege, but it also means that architecture is more exposed than other works of art to the danger of disfiguring alterations, for it must continue to satisfy man's changing demands"¹

Die veranderende eise wat die mens aan sy geboue en omgewing stel, word meer as in enige ander tipe gebou gemanifesteer in sy woning. In die eerste plek is dit die private eiendom van die individu met vryheid om daarvoor te beskik soos die gier of die styl of die mode van veranderende tye hom mag beetpak. In die tweede instansie is die mens se woning sy persoonlike toevlugsoord, 'n uiting van sy persoonlike smaak, en daarom ook onderhewig aan voortdurende verbreking en aanbouing.

Vanweë die utiliteitsaspek van alle argitektuur, maar veral van wonings, word die vordering van "geriefstegnologie" baie dikwels op huise toegepas met modernisering van kombuise en badkamers heel bo-aan die lys. Dit is dus in die meeste gevalle nodig dat historiese huise, meer as enige ander kategorie historiese strukture, in 'n mindere of meerdere mate gerestoureer word.

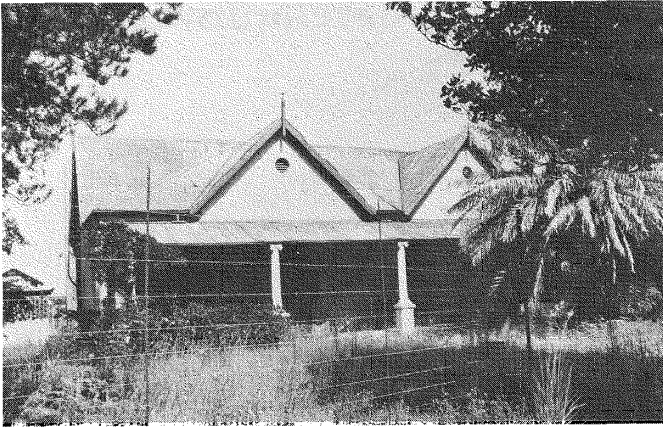
Dit is ongelukkig so dat die restourasie van 'n gebou, veral deur die leek, dikwels baie simplisties gesien word as 'n aksie waartydens die betrokke gebou "herstel" word na die "oorspronklike" toestand. In dié proses word alle latere veranderings en aanbouings weggenene sodat die kern, dit wil sê dit wat aanvanklik gebou is, suiwer en alleen oorbly. Laasgenoemde word dan gerestoureer, volgens die inherente betekenis van die woord, wat volgens HAT lui: "herstel, opknop, verbeter, tot sy ou toestand terugbring."

Ongelukkig is die saak nie so eenvoudig nie. Om bloot die oorspronklike voorkoms en struktuur te bepaal en dan die gebou te verander om daaraan te voldoen, is heel dikwels nie die gewenste prosedure nie. Hiervan sê dr. Mary Cook: "For one thing, the original form of a building may be open to much doubt, owing to later alterations and additions. For another, the original form may be far from its finest form, and to restore the original form may mean destroying later work which is of equal historical importance and perhaps greater artistic value. Therefore in practice the dictionary definition of restoration has to be modified. The best example of this which I know of, is the one that Mr. F.K. Kendall used (. . .) in the case of Groot Constantia, namely that the aim of the restoration was not to restore Constantia to its original form, but to its best."² Die woning onder bespreking staan sedert die eeuwending bekend as "Oakdene", 'n Eduardianse gebou van aansienlike deftigheid met 'n bekoring eie aan sy besondere styl. By die bepaling van 'n restourasiebeleid was die versoeking groot om die huis op te knop soos hy deur die jare vergroot en verander is, dit te gebruik om 'n deel van die Potchefstroomse Museum se kunsversameling te huisves en om een lokaal te gebruik om aan te toon hoe die huis in M.W. Pretorius se tyd daar kon uitgesien het.

Een van die redes van hierdie voorlopige besluit was dat geen volkome sekerheid gevind kon word oor die presiese voorkoms van die huis nie. Uitgebreide soektogte het geen

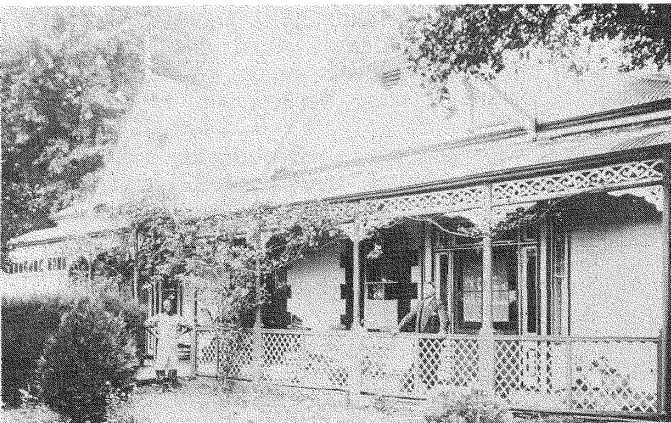

Woning van president M.W. Pretorius, Van der Hoffweg, Potchefstroom

Die President Pretoriuswoning in Van der Hoffweg (Potchefstroom). Die foto is op 1978-01-09 geneem, m.a.w. kort voordat daar met restourasiewerk begin is.

– Foto: [Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede]

“Oakdene” soos die derde eenaar van pres. Pretorius se woning, McLagan, dit kort na die eeuwending vergroot en verander het

– Foto: [Transvaalse Provinsiale Biblioteek- en Museumdiens]

onbetwyfelbare illustrasie of beskrywing van die huis opgelewer nie. Trouens, slegs Marianne Churchill se tekening van “genl. (sic!) Pretorius’ house”³ kon gevind word. Op hierdie tekening kon geen peil getrek word nie, want in haar geskifte praat sy sonder uitsondering van “president Pretorius”,⁴ en in die onderskrif van die tekening gebruik sy die betiteling “general”, terwyl M.W. Pretorius nooit ’n generaal was nie. Die struktuur van die daktimmerasie, wat wel baie versteur is om die later aangeboude gewels te akkomodeer, het bowendien aangedui dat die huis waarskynlik nie ’n voorgeweld soos op haar tekening aangedui sou gehad het nie. Haar gegewens is verder betwyfel toe vasgestel is dat haar bekende tekening van Pretoria ’n natekening van ’n ander voorstelling was en dat sy Pretoria nooit besoek het nie!

Na die voorgenoemde argivale en bronnnavorsing voltooi is, is die huis gedeeltelik van pleistering gestroop en is ’n

grondige ondersoek na die struktuur van die huis van stapel gestuur.

Hiertydens is gevind dat die oënskynlik sierlike aanbouings ernstig afgedoen het aan die integriteit van die gebou. Die uiteindelijke beslissing om die so bekende en sierlike Oakdene “tot niet” te maak en die sobere, eenvoudige kompleks in ere te herstel berus hoofsaaklik op oorwegings van strukturele aard waar die argitek gelei is deur ’n bewondering vir die eerlike, onvervalste en boutegnies hoogstaande bouwerk wat volgens oorlewing eiehandig deur M.W. Pretorius opgerig is.

Sommige van hierdie oorwegings was die volgende:

- *Die gehalte van die vakmanskap van die ou gedeelte het kop en skouers uitgestaan bo dié van die latere aanbouings.
- *Die historiese belang van die gebou berus uitsluitlik daarop dat die bewoon en waarskynlik gebou is deur die eerste President van die Z.A.R..
- *Uit ’n ondersoek van boutegniek en -materiale, asook strukturele kenmerke soos muurdiktes, fundamente, dakkonstruksie, plafon- en vloerkonstruksie kon die argitek ’n redelik duidelike beeld vorm van hoe die oorspronklike huis gelyk het – ten spyte van die gebrek aan enige betroubare afbeeldings.
- *Van die oorspronklike huis se boustyl bestaan geen goedbehoue voorbeelde in die dorp of omgewing nie, terwyl verskeie beter voorbeelde van die “veranderende voorkoms” bestaan.
- *Die aangeboude gedeeltes het by strukturele ondersoek geblyk geen integrasie te hê met die oorspronklike gedeelte nie. Latere mure is sonder verband teen oueres vasgebou, soms selfs met muurpapier tussenin.
- *Baie van die oënskynlik sierlike byvoegings was onfunksioneel en bloot as versierings aangebring, bv. vals ventilators op die dak – sonder openinge in die sink waardeur ventilasie oor die plafon kan plaasvind.
- *Latere aanbouings het ingevoerde houtsoorte benut, terwyl die vloerplanke en -balke van die kerngedeelte van inheemse geelhout was.

Hoewel daar dus in hierdie geval uiteindelik die beleid gevolg is om te restoureer na die oorspronklike vorm, is dit nie noodwendig om alle gevalle die aanbevole nie. Dit is in elke geval nodig om die restorasiebeleid eers ná sorgvuldige navorsing vas te lê, en dit sal in sekere gevalle beter wees om restourasie volgens die *beste* periode in ’n gebou se geskiedenis uit te voer, en nie noodwendig die *vroegste* nie.

Verwysings

- ¹ UNESCO. 1972. Preserving and Restoring monuments aan historic buildings. Parys.
- ² COOK, M. dr. The Authenticity of Restoration in Immelman, RFM en G.D. Quinn. 1968. The preservation and restoration of historic buildings in South Africa. Kaapstad, Balkema.
- ³ JENKINS, GEOFFREY. s.j. A century of history. The Story of (Potchefstroom). Potchefstroom, Potchefstroom Herald.
- ⁴ CHILD, D. ed. 1979. A Merchant family in early Natal; diaries and letters of Joseph and Marianne Churchill... Kaapstad, Balkema.

The Spirit of Cape Dutch Rural Architecture

— Elizabeth Procter

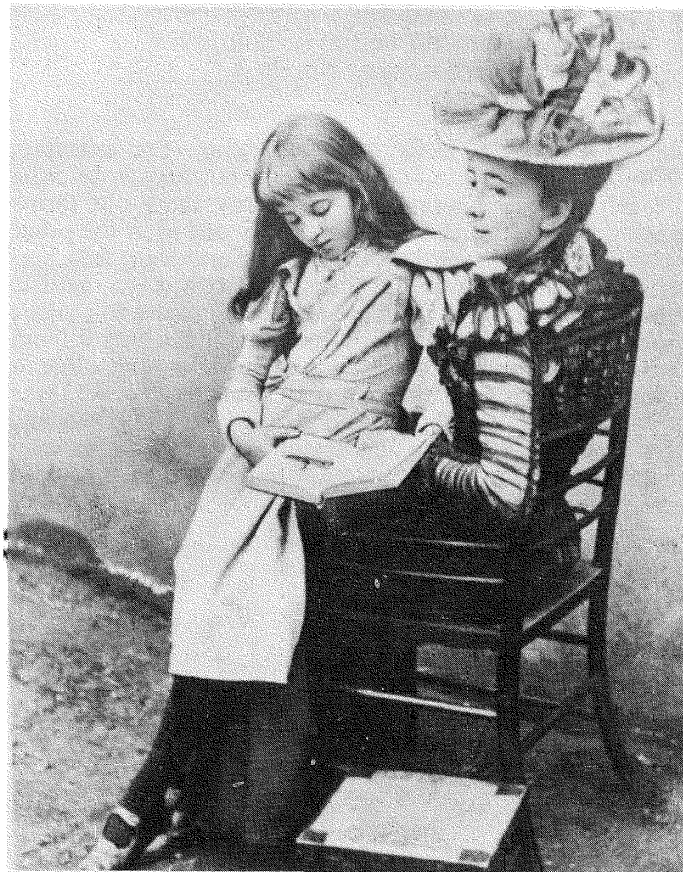
This is the first of a series on the above theme.

In a young country such as South Africa, particularly with its current economic boom, it is becoming too easy to ignore the charm and historical interest of vernacular architecture which the rapacious bulldozer may raze to the ground and destroy for ever to make way for factories, industrial complexes and the uniform towering skyscraper. When one considers what has been accomplished in Graaff-Reinet, Grahamstown, Port Elizabeth and Tulbagh, and what one earnestly desires for Germiston and Pretoria, apart from the established historical monuments of the latter, it is incumbent upon each and every South African to strive for the preservation of such a heritage. Groups of vernacular dwellings carefully restored and preserved in the smallest village make for local pride and unity of purpose, apart from their contribution as a tourist attraction.

They were enthusiasts born in older countries who opened South African eyes to the beauty and valuable heritage of Cape Dutch rural architecture. In his deeply philosophical and thought-provoking essay, 'The Spirit of Cape Dutch Architecture', written about 1935, Joseph Sachs who became a naturalized South African writes: 'Originally the home of some early Dutch settler of Huguenot exile, they have passed through numerous hands, and yet their spirit has triumphed over the vicissitudes of their fate; they remain something that is part of our collective past rather than the possession of some individual owner.' He stresses this important point: '...their builders, inspired by the spirit of the place, and working with the materials at hand, produced an indigenous style of architecture whose precious relics we must cherish and protect.'

One of the first who campaigned for such protection and preservation was Alys Fane Trotter who in her early thirties lived at the Cape from 1896 to 1898 when her husband was employed by the Cape Government as a consulting engineer. At this time many of the old homesteads which survived were neglected and in a bad state of repair. The burgeoning economy of the country was in the north with its gold and diamonds. Cape viticulture and fruit-farming were in the doldrums. The heavy insurance for thatched roofs because of the fire hazard had led to considerable replacement by corrugated iron, and the essential annual application of whitewash to preserve the walls was expensive and time-consuming. The misdirected craze for Victorian 'modernization' was further ruining beautiful homesteads. Of Irish and English parentage, Alys Fane Trotter was born at Teffont Manor near Salisbury in December 1863. She studied art at the Slade School and in Rome and travelled extensively, always especially interested in historical architecture and furnishings. This artistic background 'enabled her very quickly to assess the high quality and intrinsic historical interest of the beautiful examples of old Cape Dutch architecture and their contents.'

Inspired by her artistic sense, Alys Fane Trotter was determined to record what remained. Tirelessly, clad in her voluminous Victorian garments, she rode out on a trusty bicycle over rough dusty roads carrying her sketching materials. She went as far afield as Tulbagh and covered an area of 50 miles.

Photograph of Alys Fane Trotter and her daughter, taken during their stay in Cape Town.

(William Febr Collection)

Alys Fane Trotter filled three sketch books with pencil drawings of tremendous power, accuracy and charm, presenting elevations of the homesteads and details of the gables, doors, stoeps, flights of steps, entrance gates, slave bells and ringwalls, as well as interiors. She also made an intensive study of the background of these farms and homesteads which so interested her, tracing their histories from the original grants of land made by the Dutch East India Company to the early settlers, Dutch and Huguenot. She worked long hours in the Cape Archives ably assisted by the Keeper, Mr H.C.V. Leibbrandt and translators.

Edmund Garrett, then editor of the 'Cape Times', also an admirer of this architecture invited Mrs Trotter to write an illustrated account of her research. This, entitled 'The Old Cape Homesteads and their Founders' was published in its entirety as the Christmas Number of the 'Cape Times' in 1898 and aroused widespread interest.

Herbert Baker, then a young architect employed by Cecil Rhodes, encouraged her to publish her drawings in a more permanent form. The English publishers Batsford were enthusiastic too, and in 1899 appeared 'Old Colonial Houses of the Cape of Good Hope, illustrated and described by Alys Fane Trotter.' The bulk of this publication consists of

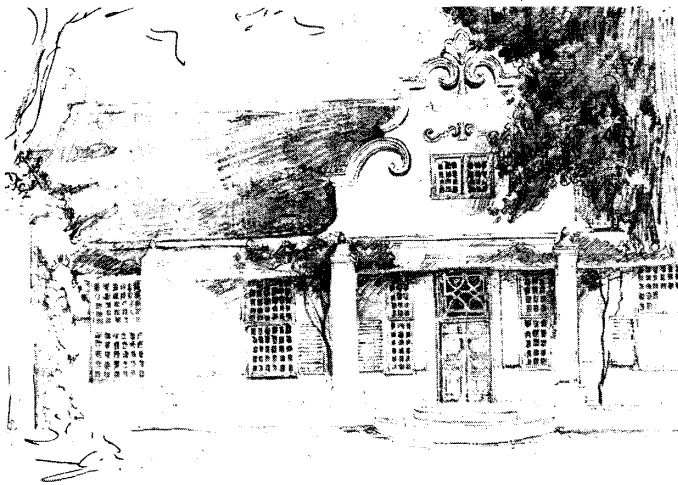
large reproductions of some 45 of Mrs Trotter's outstanding pencil drawings.

In 1898 her husband was recalled to London to become electricity adviser to the Board of Trade. Here, using the material from her publication in the 'Cape Times' and other research, Alys Fane Trotter wrote her readable and informative 'Old Cape Colony - A Chronicle of her men and houses' profusely illustrated by her sketches, published by Constable in 1903. She dedicated her book thus:

To the constant companion of my sketching expeditions

without whose support on long hot journeys
this work would have been impossible;
Brown as the dust
Silent as the veld we traversed together
To my unpunctured bicycle
I dedicate this book.

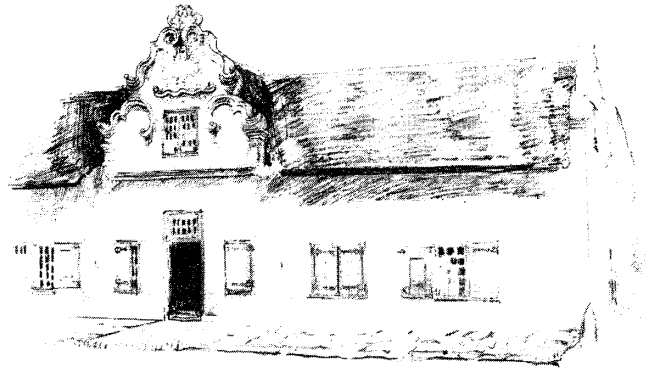
Her style is vivid, lively and compelling. For example: 'Without appearing to exaggerate, it is not easy to describe the extraordinary impression of beauty these old farms make upon the newcomer... suddenly one after the other white gables and long low walls came into sight and personal discomfort was forgotten... It was an artistic thought indeed which prompted the old founder to enclose the policy of his house within low walls, detaching it from the limitless mountain side, much as an artist rules a line to cut off the drawing from a waste of white paper.' All three of Mrs Trotter's publications are now valuable Africana. Mrs Trotter lived a long and useful life in England involved in decorative flower painting and writing prose and poetry.

*Pencil drawing of Morgenster, Somerset West, by Alys Fane Trotter.
(William Fehr Collection)*

In the 'Cape Times' of 21 December 1948, to commemorate the contribution of Alys Fane Trotter 50 years previously, William Fehr, the notable expert on Africana, paid tribute in an article entitled 'First Historian of Old Cape Houses'. He wrote: 'Alys Fane Trotter was among the first to recognize this cultural heritage of the Cape and make a permanent record of it... South Africa is immensely the richer for the two splendid volumes she has bequeathed to us.'

Many of her original pencil drawings are now in the William Fehr Collection in the 18th century town house 'Rust and Vreugd' in Buitenkant Street, Cape Town. The value of the accuracy and detail of her sketches for recent restoration projects cannot be overestimated. It is significant also that nearly all the buildings in the Western Cape which have been proclaimed Historical Monuments are recorded in her books.

*Pencil drawing of Hazendal in the Bottelary, by Alys Fane Trotter.
(William Fehr Collection)*

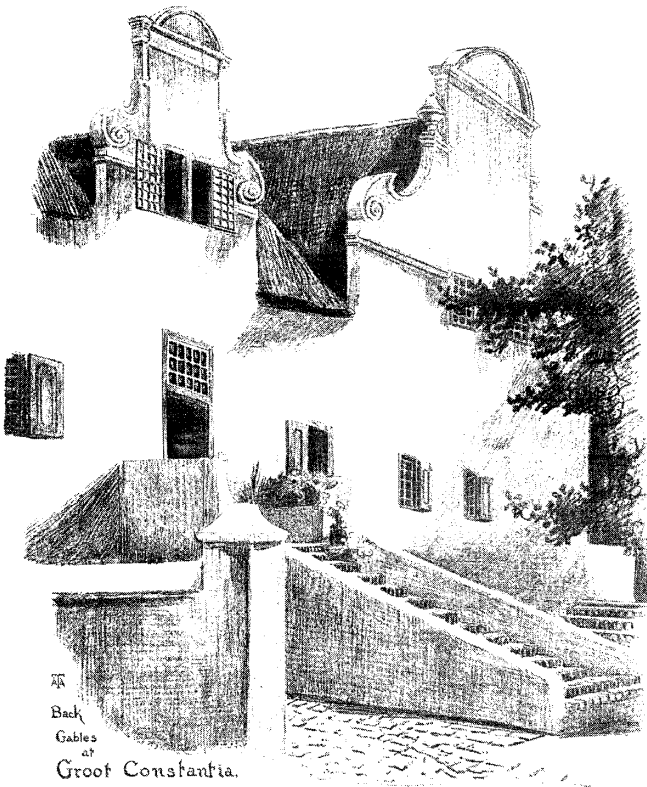
At the suggestion of the South African National Society, in recognition of her outstanding contribution to 'the continuing spirit of Cape Dutch Architecture', Mrs Trotter was awarded the rare gold medal of the then National Monuments Commission, in 1951. Dr A.L. Geyer the South African High Commissioner in London, accompanied by his wife, travelled down to Teffont Manor to make the presentation on 6 March, 1952. Alys Fane Trotter was then an alert 89. She died on December 31, 1961, aged 98.

During the time Alys Fane Trotter was sketching at the Cape, Cecil John Rhodes with qualified advisers was planning to establish large farm units using scientific methods of cultivation for deciduous fruit on a large scale to counteract the depression in viticulture caused by phylloxera. Rhodes, deeply interested, also wished to preserve where possible Cape Dutch rural architecture, and informed his general manager, H.E.V. Pickstone, that 'preference should be given to properties with old Cape Dutch houses in good condition.' The Groot Drakenstein valley was considered to be the most suitable area and at the end of 1897, 17 farms were transferred into Rhodes's name, and Rhodes Fruit Farms came into being. The five most historic Cape Dutch homesteads on the estate in the Groot Drakenstein valley were Boschendal, La Rhone, De Goede Hoop, Bethlehem and Weltevreden.

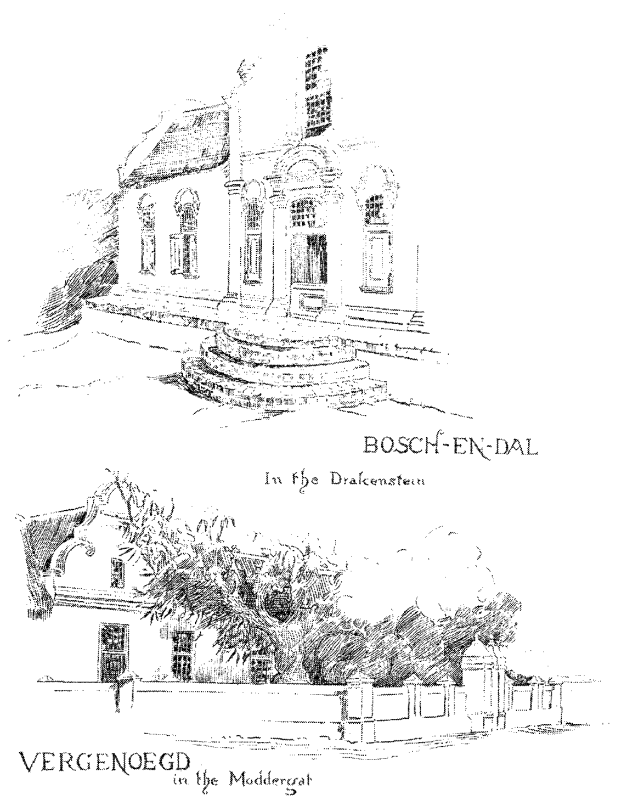
Of these homesteads Boschendal was known as 'the pearl of the Drakenstein valley' in one of the most outstanding settings for a Cape Dutch homestead. 'The elegant white walls and curved gables contrast sharply with the towering mass of the Drakenstein mountains. The surrounding old oaks and long low line of its ring wall provide a frame of

*Pencil drawing of the devocote at Meerlust. This does not show the deterioration evident in a photograph by Arthur Elliott taken about 15 years later.
(William Fehr Collection)*

Back
Gables
at
Groot Constantia.

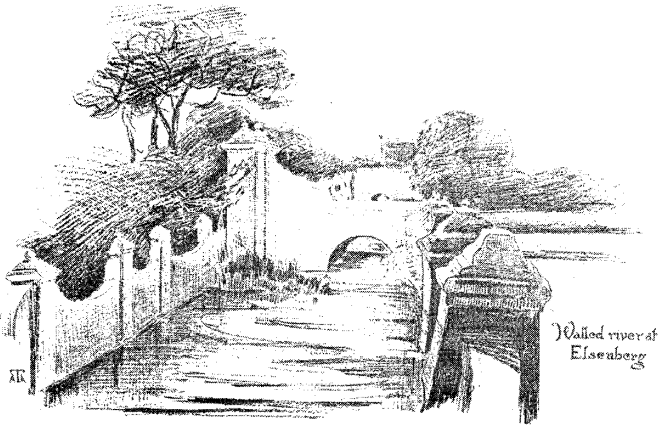

BOSCH-EN-DAL

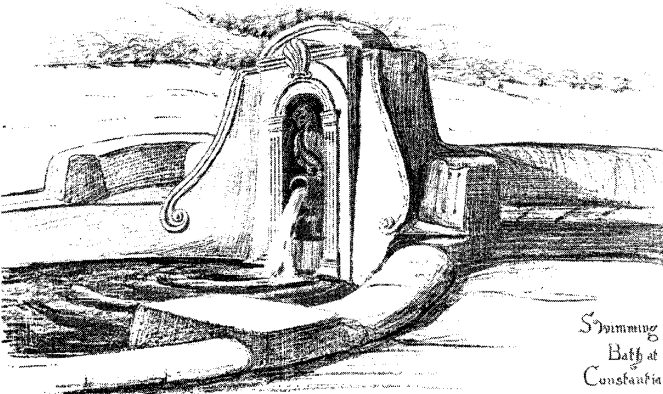
In the Drakenstein

VERGENOEGD
in the Moddergat

This sketch by Alys Fane Trotter gave the architects Gabriël and Gwen Fagan a clear indication of the date of completion of the main gable, and the formation of the front stoep when they restored Boschendal in 1976.

Valley river of
Elsenberg

Swimming
Bath at
Constantia

PLA. XXVIII.

RHONE, DRAKENSTEIN.

BURGUNDY, FRENCH HOEK.

unique beauty.' Alys Fane Trotter may have been thinking of this particular ring wall when she wrote: 'It was an artistic thought indeed which prompted the old founder to enclose the policy of his house within low walls, (so) detaching it from the limitless mountain side.'

From its granting and founding up to the present, Boschendal has had an interesting history. A vivid account of this history is given by the celebrated architects and restorers, Gabriël and Gwen Fagan, in their article 'Boschendal Renascent', published by the Anglo American Corporation in a special issue of 'Optima' to mark the declaration of Boschendal as a National Monument on 5 November, 1976.

Pencil drawing of vine trellis on a stoep in Stellenbosch.
(William Fehr Collection)

The first owner was the French Huguenot Jean le Long who farmed this grant, which he named Bossendaal, from 1685 to 1715. At the same time three most industrious and capable Huguenot brothers from a wine farm near La Rochelle in France were applying their talents to their communal grant which they named La Rochelle in memory of their homeland. These were Pierre, Abraham and Jacques De Villiers, progenitors of the De Villiers family who were to achieve distinction in all walks of South African life.

The farming achievements and general ability of the brothers came to the notice of the Governor, Simon van der Stel, for, five years after their arrival, each brother was granted his own farm contiguous to one another – Pierre at Bourgogne, Abraham at Champagne, and Jacques at La Brie. They farmed with sheep and cattle, grew corn, and were skilled in viticulture, especially Abraham. In 30 years they prospered, were happily married with 20 children among them, the eldest needing farms of their own.

Thus, looking round for suitable properties, Abraham saw the possibilities of Bossendaal, especially for viticulture. Jean Le Long had not prospered there and in 1715 Abraham De Villiers took transfer of le Long's grant together with the adjacent farm land of Nicolas de Lanoy, retaining the name Bossendaal for the combined property.

Abraham moved to this area himself, proving himself an excellent and progressive farmer in viticulture particularly and was a prominent burgher in all aspects of communal life. Unfortunately his two sons died young, and when Abraham died in 1719, Bossendaal was transferred to his brother Jacques.

Jacques's son Jan was given excellent training by his father from an early age and developed into an outstanding farmer, constantly expanding his vineyards so that by the end of the 18th century he owned 180 000 vines, though not all on Bossendaal. He built a house at Bossendaal with the gable dated 1746, but unfortunately an existing sketch of this house could not be traced after 1946. When Jan died in 1796, aged 79, during his ownership the value of Bossendaal had increased 8 times in value, from 5 000 to 40 000 guilders.

Jan's son Paul who married Anna Susanna Louw in 1801 carried on the fine traditions of this outstanding family. It was Paul who built the famous existing manor house in 1812, with his initials and those of his wife on the beautiful pedimented gable. The interior was spacious and well-designed.

Their son Jan Jacobus was the last of the De Villiers clan to farm at Boschendaal, the new spelling dating from 1860 when Jan Jacobus took transfer from his sickly brother Hendrik Francois.

Jan Jacobus was also a prominent member of the community, an excellent farmer and keen horse breeder. His was a colourful and popular personality and he was renowned for his kindness and hospitality. In 1879 ill-health forced him to sell, thus ending the 164 years of the fruitful De Villiers occupation of Boschendaal. Jan Jacobus died in Paarl in 1880.

Due to the adverse economic climate, Boschendaal changed hands twice in the 18 years before it was acquired for Rhodes Fruit Farms in 1897, the spelling then given the current form of Boschendal.

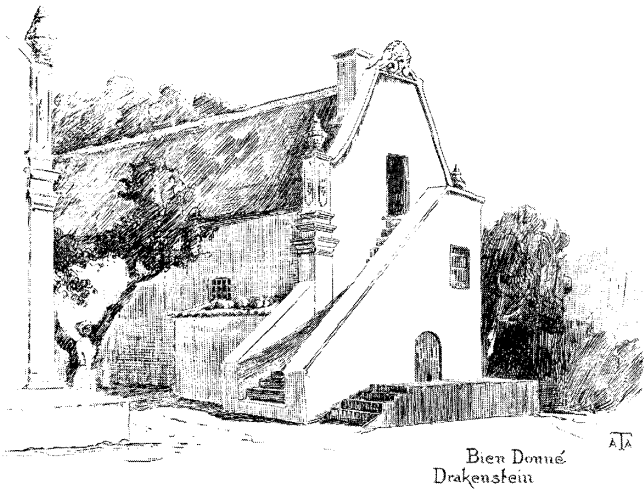
Because the historic homesteads on the estate were occupied by employees of RFF or used as offices, deterioration and decay were not too serious. But the ravages of time certainly played a part in many ominous cracks and bulges.

In 1969 the Anglo American Corporation Group acquired a majority interest in and assumed management responsibility for Rhodes Fruit Farms Ltd. 'A long-term development programme was introduced, based on the provision of major water storage facilities linked with a comprehensive irrigation system which would make it possible to increase yields, bring new areas under cultivation, and diversify production.' So on the estate to-day there are varieties of agricultural and farming operations including the production and export of fresh fruit, the canning of fruit and concentrated juice, the production of jams, the establishment of a prize Ayrshire herd, and the breeding of pigs. What would probably gladden the spirit of Abraham De Villiers and his descendants most is the revival of viticulture, and, in a vast modern winery, the making of noble red and white estate wines bearing the Boschendal label.

Inspired by this heritage and 'the spirit of place', the Corporation decided to restore the five historic houses to their pristine elegance, commencing with Boschendal and Rhone. This task was entrusted to the dedicated and gifted architects, Gabriël and Gwen Fagan.

Their meticulous research in the restoration of Boschendal, their careful and painstaking investigation *in situ*, the removal of disfiguring later alterations, and the especial care needed in the repair of the dangerous disintegration of the supporting wall of the front gable and front door are all vividly recounted in their article 'Boschendal Renascent'.

Because the bulging pilasters and cracked gable had been shored with cement, there was uncertainty about the date which appeared on the cement of the gable as 1818, and

did not accord with certain basic aspects. Here Alys Fane Trotter's careful recording came to the rescue, for in her description of Boschendal, seen before the application of the cement overlay, she gave the date on the gable as 1812. Her detailed sketch of the front stoep showing tiles far more suitable for its design and structure, and a photograph taken in 1900 by Arthur Elliott (who we shall meet in the following article) enabled exact copies to be baked to replace the hard overlarge tiles which had ousted the original.

The attractive 'avenue' of outbuildings behind the house were also restored to their pristine charm. These comprised a milk room and wine cellar on the left, and coach house and stables on the right. Once again a sketch by Alys Fane

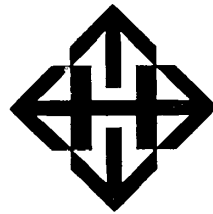
Trotter proved invaluable in restoring the end gables of these outbuildings.

Once Boschendal was restored and declared a National Monument in November 1976, it was decided to present the beautiful manor house to the nation under the aegis of the Rhodes National Heritage Trust. So to-day Boschendal is a tastefully furnished museum with Paul De Villiers's magnificent inlaid teak-and-yellowwood folding screen with adjustable louvres occupying its original pride of place between voorkamer and agterkamer. Anna Susanna's spacious kitchen has been restored to life and dignity and is used for small select dinners and to prepare refreshment for members attending Board meetings. The wine cellar is now a charming and intimate restaurant where old Cape dishes are much in demand.

The story of Rhone and its restoration, completed in 1977, is told in interesting detail by Gabriël and Gwen Fagan in the previous issue of *Restorica*.

Acknowledgements:

1. The Editor wishes to express his appreciation to Mrs E.J. Paap, Director of the WILLIAM FEHR COLLECTION, for the use of the 5 photographs of the originals by Alys Fane Trotter now in the William Fehr Collection, 'Rust en Vreugd', Buitenkant Street, Cape Town.
2. The pencil drawings of her other illustrations were photographed from photostat copies from Alys Fane Trotter's Old Colonial Houses of the Cape of Good Hope, illustrated and described by Alys Fane Trotter', published by Batsford, 1899.
3. The writer wishes to express her sincere appreciation to Miss Joan Whitmore MSC of Pretoria, currently engaged on a biography of Alys Fane Trotter, who generously loaned all the material she had assembled and so facilitated the writer's research.

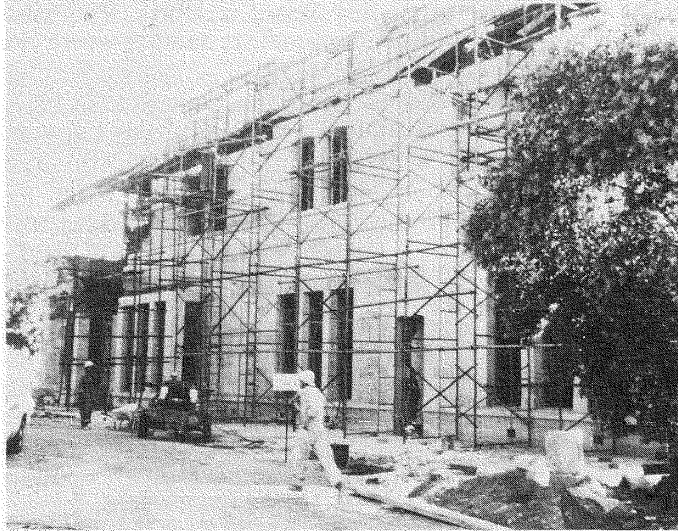
Heer
Drukkers
(Edms) Bpk

Lid van die Nasionale Persgroep

Grafiksentrum
h/v Gutenberg-
en Goledalaan
Pretoria-Wes
Telefoon 796061
Posbus 2655
Pretoria
0001

Die ou Presidensie word Gerestoureer

— Prof. P.J. Nienaber, Voorsitter Stigting Ou Presidensie

Die restourasie in volle swang

1. Historiese agtergrond

Die deftige presidentswoning staan in Euniceweg, die verlenging van President Brandstraat, net suid van Bloemspruit.

Johan Nicolaas Brits het sy hartbeeshuisie ongeveer 300 meter van die fontein, in die ongewing van die huidige Presidensie opgeslaan. Met die koms van Henry Warden het Brits hom gehelp om op hierdie terrein 'n kleihuis as Residensie te bou. Hierdie Residensie is in 1854 deur die Republikeinse regering oorgeneem en die eerste presidente Hoffman, Boshoff en Pretorius het waarskynlik daarin gewoon. In 1860 keur die Volksraad planne van 'n nuwe woonhuis vir die Staatspresident goed, maar weens geldelike druk word alleen R1 600 gestem vir die "herstel" van die ou huis. Daarna word o.a. in 1864 R1 000 en in 1874 R2 000 vir opknapping en verandering van die woonhuis toegesê. Van hierdie gelde moes president Brand versigtig gebruik gemaak het om trapsgewyse die hele ou huis in 'n enigsins ordentlike Presidensie om te skep.

Aan die begin van die jare tagtig het die instandhouding van die ou Presidensie al weer groot koste vir die Staat meegebring. Bowendien is gevoel dat dit 'n ongepaste tuiste was vir die hoof van 'n onafhanklike staat. Daarom het die Volksraad in 1882 aan die President opdrag gegee om op sy volgende vergadering planne en spesifikasies vir die bou van 'n nuwe Presidensie voor te lê. Die volgende jaar het Brand egter aan die hand gedoen dat 'n prysvraag vir die opstel van planne vir die nuwe gebou uitgeskryf word. 'n Prys van R200 is uitgelooft en in 1884 was daar 27 planne om uit te kies. 'n Spesiale keurkomitee het die ontwerp van Lennox Canning en Goad, 'n Johannesburgse firma, aanvaar.

Intussen het 'n ander kommissie onder voorsitterskap van dr. C.J.G. Krause weereens die ou gebou ondersoek en sy toestand as "ellendig en 'n skandaal" beskryf. Op hulle aanbeveling het die Volksraad besluit om R20 000 vir 'n nuwe Presidensie te begroot. Dit was egter baie gou duidelik dat die uitvoering van Lennox Canning se planne

veel meer as R20 000 sou kos. Hy is dus versoek om die planne te vereenvoudig. Daarna is tenders gevra en toe nog was die laagste tender, wat dan ook aanvaar is, R24 400. Skielik het die Volksraad voor 'n nuwe probleem te staan gekom. Groot moeilikheid is met die keuse van die geskikste terrein vir die oprigting van die gebou ondervind. President Brand het Halley's Koppie, agter die huidige gebou, verkies. Die uitgrawings sou egter te duur wees. Daar is dus besluit om die nuwe Presidensie op die plek van die oue te bou. Daar sou egter met die bouery aan die suidekant van die ou Presidensie begin word. Die regtervleuel sou eerste afgebreek word en na gelang dit vorder, sou die res gesloop word.

Op 22 Mei 1885 het president Brand in sy 22ste ampsjaar die hoeksteenlegging waargeneem. Dit is o.a. gevier met 'n groot optog van die Goewermentsgebou af.

In 1886 is die gebou voltooi en *The Friend* kon 'n lewendige en kleurvolle beskrywing van die nuwe Presidensie gee.

Die eerste bewoner van die Presidensie was natuurlik pres. J.H. Brand wat daarin gewoon het tot sy dood op 16 Julie 1888. Na hom is dit deur pres. F.W. Reitz 1888-1895 en pres. M.T. Steyn (1896-1900) bewoon. Tydens die termyn van laasgenoemde is sulke belangrike besoekers soos pres. Paul Kruger en sir Alfred Milner hier ontvang.

Na die inname van Bloemfontein deur die Britse magte op 13 Maart 1900 het veldmaarskalk lord Roberts die woning gebruik. In die tydperk 1900 tot 1907 is aanbouings aan die noordekant van die Ou Presidensie gedoen. Die argitektoniese meriete van hierdie aanbouings was op lae peil. Na toekenning van selfregering word die Ou Presidensie bewoon deur sir Hamilton Goold-Adams; hy is as Goewerneur en Leërbevelvoerder aangestel op 10 Junie 1907. Nou is algemene binnenshuise veranderings aangebring, veral vir badkamergeriewe.

Na Uniewording (31 Mei 1910) is die gebou betrek deur die Eunice-skool. In 1933 is dit deur die Staat aan die Provinsiale Administrasie oorgedra. In Oktober 1940 is die gebou

Die Presidensie soos dit in 1979 daar uitgesien het

vir militêre doeleindes “beset”, en die ou historiese bome voor die gebou, afgekap. In dieselfde jaar het die Stadsraad ’n ontsierende siersteenmuur in die plek van die historiese klipmuur gebou. In ’n poging om iets “ordentliks” daar te stel, is “golden-brown” stene gebruik en traliehekke aangebring. Die hele opset van hierdie muur is ’n anakronisme, gesien teen die gebou in die agtergrond. Die verdedigingsmag is opgevolg deur die Vrystaatse Onderwysdepartement, die Provinsiale Biblioteek, en uiteindelik deur SUKOVs.

Die destydse Administrateur Sy Edele adv. G.F. Froneman, het in die sewentigerjare tot die besef gekom dat hierdie historiese gebou bewaar moes word vir die nageslag. Op eie inisiatief het hy die destydse Minister van Finansies, dr. N. Diederichs, geld beskikbaar laat stel vir die restaurasie van die Ou Presidensie. Restaurasie was egter nie genoeg nie. Die Presidensie moes ook gemeubileer word. Daarom is Die Stigting Ou Presidensie deur adv. Froneman in die lewe geroep met ’n Raad van Kuratore.

1. Notariële Akte van Stigting geteken op 20 November 1972, bepaal dat die Raad van Kuratore sal bestaan uit:
 - a. ’n Voorsitter en vyf persone, benoem deur die Administrateur.
 - b. Administrateur mag te eniger tyd die getal lede vermeerder of verminder.
2. Oorspronklike aanstellings deur Adv. G.F. van L. Froneman:
 - a. Voorsitter: Prof. J.J. Oberholster
 - b. Lede: Regter (destyds Adv.) M.T. Steyn, mnr. J.D. Marx (Provinsiale Sekretaris), mnr. B.P. Weideman (Direkteur van Werke), mnr. H.A. Venter (Streekverteenwoordiger van Departement van Openbare Werke), prof. M.C.E. van Schoor.
 - c. Sekretaris: Mnr. J.N.W. Barkhuizen
3. Daarna is gekoopteer:

Prof. L. Roodt (argitek deur Departement Openbare Werke aangestel vir beplanning vir restaurasiewerk)

Mev. Yvonne Steyn (vanweë haar kennis wat betref meubels van die familie Steyn)

Prof. P.J. Nienaber (as volwaardige lid en voorsitter benoem deur die Uitvoerende Komitee).
4. Sedertdien aHngestel: Mnr. R.G. Fritz as verteenwoordiger van die Departement van Openbare Werke in die vakature wat ontstaan het.

2. Restaurasie

Hoërop is melding gemaak van eksterne veranderings wat oor die jare aangebring is deur verskillende besetters van die gebou.

Die interne beplanning van die Presidensie het gelukkig grotendeels ongeskonde gebly oor die afgelope 60 jaar. Die mees ingrypende veranderings dateer uit 1972 en 1973 toe SUKOVs die gebou binne aansienlik gewysig het om ’n kleintheater te akkomodeer. Gedurende hierdie tydperk het die gebou byna afgebrand as gevolg van ’n elektriese kortsluiting.

In die restaurasieproses is al die toevoegings, veranderings, ens. weer verwyder. Fondamente moes stuksgewys vervang word, sodat dit ’n werklikheid nie meer ’n saak vir konservering was nie, maar van bykans algehele herbouing.

Die hele gebou, binne en buite, word gerestoureer. So is daar bv. van die oorspronklike plafon haas niks meer oor nie. Die buitewand van handgekapte sandstene was verweer en moes vervang word. Die hout-vensters is in hul geheel vervang. Die nuwe dak sal laer wees, en soos die oorspronklike lyk. Die gebou sal so meer tot sy reg kom, want die huidige dak oorweldig die gebou.

Die vloere sal herstel moet word, die mure moet oorgepleister word; die kombuis moet gerestoureer word na sy oorspronklike karakter; die stoep aan die westekant moet verwyder word, asook die aanbouings aan die noordekant; die stalle en koetshuis moet gerestoureer

word; ’n nuwe tuinmuur moet opgerig word, en die tuin moet opgeknip word.

Elektriese beligting gaan terug na 1900, en toe die gebou voorsien is van elektriese lig, is die kosbare ou kandelare, wat elke meer as 50 kerse kan neem, eenvoudig weggegooi. Dit word beweer dat verbygangers die kristalle opgetel en gebruik het om hulle duiwehokke mee te versier. Al die lampe wat in 1886 met soveel sorg en geldelike oorleg uitgesoek is, is daarmee heen. Slegs een sierlamp het behoue gebly by die Nasionale Museum, en sal seker na sy oorspronklike tuiste kan terugkeer.

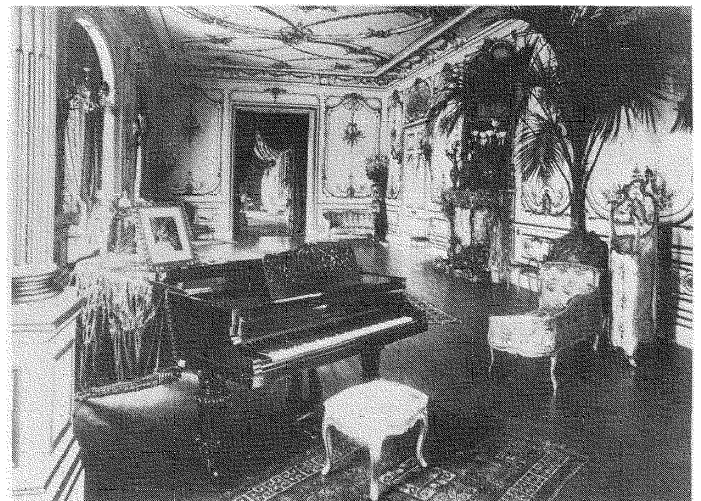
Die verwagting is dat die restaurasiewerk in Februarie 1982 voltooi sal wees.

3. Meublement

Die agtereenvolgende presidente wat die gebou betrek het, het dit gemeubileer asof dit hulle eie private wonings was. Hulle het dit feitlik leeg ontvang, en weer ontruim wanneer hulle die huis verlaat het. In 1886 is waarskynlik vir R800 meubels aangekoop vir die Ou Presidensie, volgens ’n besluit van die Volksraad. Dit was in pres. Brand se tyd. Na die terugkeer van Pres. en mev. Steyn in 1906 uit Europa, is mev. Steyn se persoonlike meubels aan haar teruggegee. Daar het weinig van die oorspronklike meubels van die Ou Presidensie oorgebly. Moontlik net die beeld van die madonna wat aan die voet van die trap in die voorportaal gestaan het; die reuse-poef in die balsaal, ’n enkele kandelabra, die klavier van president Brand, en ’n ronde gestoffeerde bank. Dié stukke is deur die Nasionale Museum in bewaring geneem. Gelukkig het van die eetgerei byna volledige stelle oorgebly. Hulle is in besit van adv. Gladys Steyn, en mev. Dorothy Hope. Die messery is in swaar soliede silwer in kantienstelle. Mev. Hope is ook in besit van ’n klein sytafeltjie. Meubels van pres. Steyn se studeerkamer is op Onze Rust, by Sy Edele regter M.T. Steyn.

Meubels vir die Ou Presidensie moet Victoriaanse meubels wees. Wat styl betref, kan daar sekere breë groeperings geïdentifiseer word – vier hoofrigtings, nl.:

1. Die Hellense “Grecian”. Dit was in 1833 genoem “modern”.
2. Die Gotiese of “Perpendicular”-styl wat ’n uitvloeisel was van die Gotiese herlewing in Engeland.
3. Die Elizabethaanse styl, wat die Gotiese en Romeinse gedagterigtings saamgevat het.
4. Louis XIV-styl of Ornamentele Italiaans, wat gekenmerk was deur kurwes en oormatige versierings, waarin die sirkelvormige en geboogde motiewe hooggety gevier het.

Die Presidensie – interieur

As datums toegeskryf moet word, kan die volgende miskien nuttig wees:

1790-1840: "Regency" – tydperk

1840-1851: "Grecian" – tydperk

1851-1900: Die Gotiese, Elizabethaanse en Louis XIV-styl, gelyklopend met afsonderlike hoogte- en laagtepunte.

Die "Regency" – tydperk was gekenmerk deur die dun geboogde poort met net effense versiering. Dit was die nalatenskap van Sheratan, Hepplewaite en Thomas Hope. Teen 1851 het die "Regency"-styl feitlik ten einde geloop, en het die Gotiese op die voorgrond getree.

Die Elizabethaanse styl is 'n verbastering van die Tudor en die Renaissance wat gekenmerk was deur weelderige houtsnewewerk van blommekranse en swewende engeltjies. Gedurende die laaste helfte van die 19de eeu was die Louis XIV-styl 'n gunsteling. Die detaillering is beslis Frans in karakter en die hoë gehalte van die Marquetwerk (inlay). Gedurende die hele Victoriaanse tydperk was ryk versiering as 'n onmisbare element van ontwerp beskou. Dit het rykdom en mag gesuggereer.

Die meubels wat na die Presidensie gebring is deur die onderskeie presidente, sou eerder dateer uit vroeë Victoriaanse tydperk wat gekenmerk was deur groter eenvoud. Die moontlikheid dat Kaapse Stinkhout- en Geelhout-eenhede ook daar gepryk het, lyk baie waarskynlik.

Die meubels wat reeds in besit van president Brand was toe hy die huis betrek het, sou noodsaaklikerwys dateer uit 'n vroeëre tydperk, sê omtrent 1850-1880, en dieselfde sal waar wees van die ander presidente. Meubels het moeilik vervoer in die dae voor die treinspoor na Bloemfontein aangelê is; meubels sou dus 'n kosbare kleinood wees wat opgepas was, en as geskenke van Moeder na Dogter sou gaan.

Daar is reeds ver gevorder met die meubilering van die Ou Presidensie, maar ons het nog lank nie alles nie. Ons soek ywerig na meubels en ander besittings (enigiets) van die presidente – ook president Brand en president Reitz. Ons wonder of van hulle kinders en kleinkinders nie wil help deur van die dinge af te staan nie. Ons weet hulle is baie gesteld daarop en beskou dit as erfstukke, maar in die Ou Presidensie sal die ganse Suid-Afrika dié skatte waardeer. Sekere vertrekke is byna toegerus met meubels, soos stoele, tafels, banke, ottomans, rusbanke, klerekaste, laaikaste met spieëls. Ons het egter nog 'n paar stukke nodig.

Mure

Die mure is kaal, en daarvoor is nodig skilderye en prente uit die jare 1850 tot 1900: groot portrette van die vyf Vrystaatse presidente, generaals, leiers en staatsmanne; vier kwaai voorouerportrette in donkerrame; waterverfskilderye van koel woudtonele; afdrucke of skilderye van historiese plekke, geboue van die Vrystaat; jagtonele; Engelse afdrucke of waterverwe van perde, honde of ander diere; (net nie kamele in die Sahara-woestyn nie), blomstudies, ens.

Ornamente

Waaraan 'n groot tekort is, is ornamente vir haas elke vertrek, bv. 'n silwer blompot; silwer "bon-bon"-skotteltjies; porseleinblompotte; porseleinfiguurtjies; waterbeker en glase op skinkbord, ens.

Eetkamer

Die eetkamer het nie net meubels nodig nie, maar 'n gedekte tafel met silwer messe en vurke; porselein uit die vorige eeu: borde; kleinbordjies; opskepskottels; vleisborde; sopborde; nageregbordjies; silwer servetring; silwer tee- en koffie-stel; vrugteborde; wynhouders in eikhoutkissie; silwer sout- en peperstelletjies. Verder tafeldoeke; groot Damask- of Ierse linnetafelkleed in wit-, groot servette; gehekelde lappies, ens.

Kombuis

In die kombuis ontbreek omtrent nog alle gereedskap: koper- en ysterketels; koperpanne; swaar ysterkastrolle; koperkastrolle; wafelpanne; koppies; pierings; klein en groot borde vir kombuisgebruik; blakers (emalje en rooi- en geelkoper) teeblikke (Mazawattee); spesery- en sout-en-meel-en-suikerhouders (erdeware); konfoor; vysel en stamper; botterkarring en spane; koffiemeul; vleismeul; opwasbakke; waterbalie; meelkis; broodpanne, ens.

Slaapkamers

Bykomsitghede vir slaapkamers sluit in: gehekelde bedspreie; kussings met valletjies; donskomberse (klein blommotief); bulsak; Brusselse kantkleedjie vir spieëltafel; kam- en borselstel; juweelkissie met 'n paar Victoriaanse juwele; handdoeke met tossels; waterglase en waterkrafies; fluweelkleedjies vir ronde tafels; hanglampe aan kettings met lampglas; Persiese of Chinese matte; Axminster-tapyte; vloermatjies; silwer staanportretraampies, Delftware: drie of vier borde op muur gegroeper; medisynerrakke met flessies en blikkies, ens.

Die ontvangs- en sitkamers en studeerkamer het hulle eie benodighede. Help ook hier asseblief.

Die Ou Presidensie sal 'n sieraad wees vir die ganse land (nie net die Vrystaat nie!) as hy klaar gerestoureer en ten volle gemeubileer is. Dit sal 'n pragvoorbeeld wees van 'n Victoriaanse herehuis in die Vrystaat, en sal vergelyk kan word met Melrose-huis in Pretoria waar die Vrede van Vereniging 31 Mei 1902 geteken is.

Die meubilering en uitrust van die Ou Presidensie is 'n groot, byna onmoontlike taak as die Stigting Ou Presidensie nie bygestaan word deur die volk van Suid-Afrika nie. Ons vertrou op ons mense. Stuur gerus u skatte aan:

Die Sekretaris (Mnr. J.N.W. Barkhuizen)

Stigting Ou Presidensie

Posbus 517

BLOEMFONTEIN

9300

Telefoon: 70511 x 2838

OF

Prof. P.J. Nienaber

Voorsitter Stigting Ou Presidensie

Privaatsak X20543

BLOEMFONTEIN

9300

Telefoon: 70511 x 2012

BRONNE: 1. J.J. Oberholster: *Die Historiese Monumente van Suid-Afrika*.
2. Leon Roodt en Vennote: *Restourasie van die Ou Presidensie* verslae 1, 2 en 4. Van die verslae is gebruik gemaak.

Ruïnes van die Voortrekkerhuise in die Vrystaat

—Prof P.J. Nienaber

Die Suid-Vrystaat is die eerste deur Blankes besoek: die veeboere wat deur die Oranjerivier getrek het op soek na weiding vir hulle vee. Sommige het hier in die suide van die Vrystaat: Philippolis, Bethulie, Rouxville, Smithfield, en selfs dieper in die land in tot by die huidige Reddersburg, maande lank vertoef totdat dit in Kaapland weer gereent het. Daar is van die veeboere wat hulle in werklikheid permanent in die suid-Vrystaat gevestig het. In die kontrei van Philippolis, waar dr. Phillip die Griekwas van Adam Kok in 1825 verblyf gegewe het, het dit soms gelei tot botsings met die Griekwas, en het die Kaapse goewerneurs bevredigende reëlings probeer tref.

“Vanaf 1819 is die Suidoostelike Vrystaat gereeld deur jag-geselskappe besoek en hulle het onder meer die huidige Rouxville-distrik deeglik verken en selfs name gegee aan fonteine (Sevenfontein, later Beersheba), aan berge (Koesberg, Langeberg, ens.) en aan driewwe (oor die Oranje – en Caledonrivier – Buffelsvleldrif, Gladdedrif). Lank voor die Groot Trek is paaie deur die distrik Rouxville getrap – paaie deur die Voortrekkers na die noorde gevolg”.

(Dr. C.J. Uys: Rouxville 1863-1963, bl. 32)

Die Blankes het vir hulle kapstylhuise, hartbeeshuise, en 'n bietjie later, kleihuise gebou. Al wat oorgebly het, is murasies van die kleihuise. Van die kapstyl – en hartbeeshuise is daar geen voorbeelde meer nie. Die laaste voorbeelde van kapstylhuise in die distrik Zastron is onlangs vernietig.

Die kleimurasies is die enigste oorblyfsels van ons vroeë woningbou. Ons moet dit probeer bewaar, beskerm teen vernietiging, soos die Grieke in Athene waak oor die ruïnes van die Parthenon. Hulle is trots op hulle kulturele erfenisse. Ons kan ook trots wees op wat oorgebly het van die huise soos pres. Hoffman se huis op Hoffmansrust by Wepener. Maar hoe kan ons as ons nie weet van die bestaan van die oorblyfsels van ou Voortrekkerhuise nie – ons moet hulle besoek om te begryp, te waardeer; ons moet hulle restoureer of beskerm. Van die oudste intrekkers in Rouxville was die families Swanepoel en Fouché.

Die latere staatspresident Jim Fouché, is 'n afstammeling van die oorspronklike Fouché: Gustavus Wilhelmus Fouché van Klipplaatsdrift.

Die eerste aanleg is gemaak op die plaas Waaiport (later genoem Leeuport) deur P.T.R. Swanepoel, skoonvader van Gustavus Fouché van Klipplaatsdrift. Hierdie persone het tussen 1833 en 1834 besit geneem van die gebied by Koesberg. Die murasies van hulle kleihuise bestaan nog, hoewel erg verweer. Die murasies van Waaiport (aangelê 1834), lê dig by die pad, ongeveer 12 km buite Rouxville langs die pad na Vanstadensrus/Wepener. Terloops, daar was lank onsekerheid oor wie die eerste intrekker was: P.T.R. Swanepoel of Gustav W. Fouché. O.A. Henning het probeer bewys dat dit Swanepoel was, maar is tog ook nie seker nie.

Die murasies van Klipplaatsdrift ('n nasionale gedenkwaardigheid verklaar) is geleë 'n driekwart kilometer van die teerpad af, ongeveer dertien kilometer op die pad tussen Rouxville en Smithfield, waar 'n mens met die Wenkoppad afdraai. Fouché se kleihuis is in 1839 gebou. Klipplaatsdrift was die bymeekaarkomplek van vroeë reisigers.

Die murasies van Waaiport en Klipplaatsdrift verskil wat betref konstruksie. Waaiport se huis is gebou van klein roustene 18 cm by 10 cm. Klipplaatsdrift kom ooreen met Hexrivier naby Reddersburg. Klei is met strooi of beesmis gemeng en dan deur beeste getrap totdat die mengsel aan hulle hoewe vaskleef soos deeg. Dan word dit op die klipfondament gegooi en tot 'n hoogte van effens meer as 'n voet opgebou, met 'n dikte van ongeveer agtien duim. Die eerste laag word gelaat om deeglik droog te word voordat die volgende laag aangebring word. (Vgl. James Walton: *Vroeë plase en Nedersettings in die Oranje-Vrystaat*, bl. 14).

Die klei van Waaiport se kleistene is waarskynlik op dieselfde wyse voorberei, maar met 'n houtvorm as langwerpige stene gevorm, op 'n vloer uitgegooi en laat droog word. Daarom kon netjiese mure gebou word met klei as bindmateriaal.

Die fundamente van vyf boukonstruksies het oorgebly.

Woning op die plaas Klipplaatsdrift in die Rouxville-distrik
Foto: O.A. Henning

Die venster in die oostelike muur van die kleimurasie op Klipplaatsdrift
Foto: O.A. Henning

Twee was waarskynlik woonhuise, die res buitegeboue. Die hoofmurasie het bestaan uit 'n voorkamer, met weerskante 'n slaapkamer, en verder 'n kombuis wat uit die voorhuis geloop het. Die kombuis het 'n vuurherd gehad. Die fondament is met plat klippe gebou, wat gedresseer is.

Klipplaatsdrift

Daar is reeds verskeie kere melding gemaak van Klipplaatsdrift, die aanleg van Gustavus Wilhelmus Fouché. Dit is een van die oudste plase in die Vrystaat, en hier is nog die oorblyfsels van 'n tipiese trekkershuis. Toe James Walton dit in 1955 besoek het, was dit nog in 'n baie beter toestand as vandag. Van die mure het omgeval. Dit is in 1951 tot 'n nasionale monument verklaar. Die monumente is self aan die verval.

Die eerste eienaar van die plaas wat dit in 1835 aangelê het, was Gustavus Wilhelmus Fouché. Die huis is struktureel byna dieselfde as die van Andries Venter op Hexrivier. Oorspronklik het dit uit 'n tweekamer-huis, 44 vt by 13 vt 9 dm, bestaan. Kort daarna is 'n waenhuis aan die oostekant toegevoeg net soos by Hexrivier. "Toe is die waenhuis vergroot deur die mure tussen die waenhuis en die slaapkamer uit te breek om so twee vertrekke tot een te maak. Daarna is 'n slaapkamer aan die ander kant van die huis aangebou." (J.J. Oberholster: *Die Historiese Monumente van Suid-Afrika*, p. 217).

Die vensteropenings was van dieselfde soort as die by Hexrivier, omtrent 1vt. diep by 2vt. in lengte, maar die lateie het uit leiklipplate i.p.v. rugekapte lokale houtbalke bestaan. Die huis het 'n "staandak" gehad. In die afskortingsmuur is twee muurkaste, een laag diep en 2vt. wyd, aangebring, een aan elke kant van die muur. Ook hierdie kaste het leiklipplateie gehad. In die hoeke is leiklipplateie aangebring. 'n Gedeelte voor die huis is gepavlei met leiklip. 'n Boomstomp met afgekapte takke het as hoederak gedien; in die mure is bene of horings ingewerk, wat as kapstokke diens gedoen het, Dié mure het uit lae klei bestaan omtrent 30 cm hoog en 46 cm breed.

As hierdie huis gerestoureer kon word, sou dit kan dien as tipiese voorbeeld van die boukundige tegniek van die eerste bewoners van die Vrystaat.

Gustavus W. Fouché was die veldkornet van Boven-Caledon (later Wepener). Hy was 'n trekboer, nie net 'n

jagter nie. Omstreeks 1838 het hy hom hier kom vestig en talle immigrante uit die Kaapkolonie aangetref wat toe al bewerkte plase bewoon het. Interessant is sy geswore verklaring oor Mosjes se besitreg van dié streek. Hy sweer dat "er toen geen naturellen waren . . . aanspraak maakte, of einge grond bewoonde ten westen van den grenslyn die nu tussen de Vrystaat en Basontuland bestaat". Sommige setlaars het Mosjes se toestemming gevra om daar te woon, maar "ik heb echter nooit gehoord dat Moshesh vantevoren eenige aanspraak op de grond gemaakt had . . ." Hy self en baie ander intrekkers het nooit aan Mosjes so 'n reg toegeken nie, "en hebben deze plaatsen blijven bewoonen uit regt van occupatie". (Aangehaal deur dr. C.J. Uys: Rouxville 1863-1963, bl. 33)

Begraafplaas

Die begraafplaas van die bewoners van Klipplaatsdrift is ongeveer 'n kwart kilometer vanaf die murasies geleë, en wel op die plaas wat vandag bekend is as Eldorado.

Hier lê begrawe Gustavus Wilhelmus Fouché, gebore 21 Des. 1807 en oorlede 3 Aug. 1889, en sy vrou Johanna Fouché, gebore Swanepoel op 26 Aug. 1812 en oorlede op 3 April 1877. Die grafstene is van sandsteen. Johanna se graf is in die vorm van 'n massiewe kis.

Hulle seun Jacobus Paulus Fouché het ook op Klipplaatsdrift gewoon – die huis is egter gesloop. Hy is oorlede op 17 Julie 1903, en is by sy ouers begrawe, saam met sy vrou. Hulle grafstene is van wit marmer. Wes van die Fouché-murasie staan 'n lang en hoë klipmuur. Daaraan is 'n interessante geskiedenis verbonde.

Volgens inligting verstrekk deur mnr. F.P. Fouché van Bloemfontein, is die plaas Klipplaatsdrift na die dood van Gustavus Wilhelmus Fouché in Augustus 1889 tussen sy twee seuns verdeel. Jan het die naam Klipplaatsdrift vir sy deel behou, en Paul het sy deel Eldorado genoem; hy het vir hom 'n huis op sy plaas gebou.

Jan was 'n opgewekte mens met baie vriende; hy het selfs kaart gespeel! Daarvan het Paul nie gehou nie. Om privaat te wees, het Paul die reusemuur tussen sy huis en die van Jan gebou – hy kon dus nie meer sien wie by Jan besoek aflê nie. Van Jan se huis het nog net die fundamente oorgebly.

Die fundamente van die woning op Klipplaatsdrift. Dit bestaan uit plat klippe, opmekaar gepak waarvan die sye gedresseer is sodat daar geen uitstekende onooglike punte is nie.

Leesuspruit, vroeër bekend as Waaipoort. Dié foto van die hoofmurasie, geneem vanaf die hoofingang, toon die kombuis te oordeel aan die gat in die suidelike muur wat daarop dui dat daar 'n vuurherd of 'n bakoond was.

'n Studiereis op die spoor van ons voorgeslagte se nagelate kultuurskatte

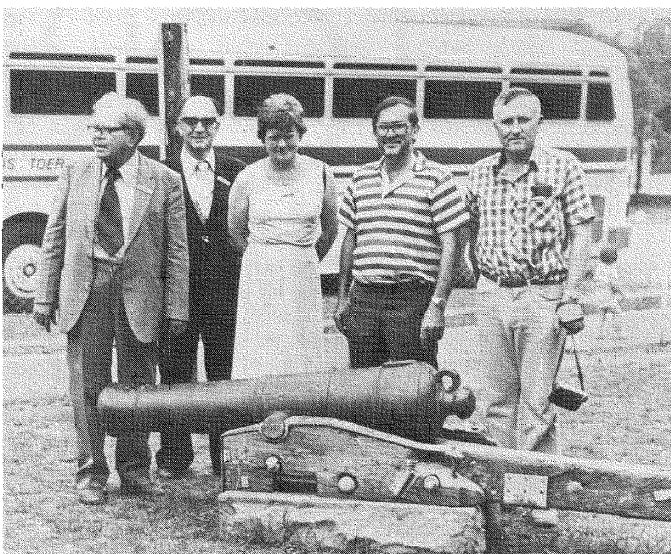
— Prof. P.J. Nienaber, voorsitter van die O.V.S. Bewaringsraad, Stigting Simon van der Stel

Die Bewaringsverenigings Vrijstatia en die Stigting Simon van der Stel het die eerste naweek van November 'n studiereis onderneem op die voetspoor van die nagelate kultuurskatte van ons Vrystaatse voorvaders. Die reis is meegemaak deur 50 persone wat besiel is met die gedagte om ons erfenisse in bewaring te neem vir die nageslag.

Opmerklik was die eensgesindheid onder die groep wat bestaan het uit onderwysers (esse), professore, argivarisse, stadsklerke en lede van verskillende dorpe se Bewaringskomitees. Die Bewaringskomitees is maar onlangs gestig op Vrystaatse dorpe, maar dit was opvallend hoe geesdriftig die lede daarvan is. Bethlehem het vier lede gestuur en ook Boshof. Die toerleier was mnr. Frans Fouché, voorsitter van Vrijstatia; die reisgids was prof. P.J. Nienaber, voorsitter van die Vrystaatse Bewaringsraad van die Stigting Simon van der Stel. Hy het die geskiedenis vertel van die verskillende dorpe, die gedenktekens, die bewaringswaardighede, soos historiese en of argitektoniese geboue en monumente. Kmdt. Jan le Roux Pieterse het op Smithfield opgetree, en mnr. Simon du Plooy op Bethulie. Orals langs die pad is die toergroep getraakteer op onthale en vleisbraaifunksies, soos deur kmdt. Pieterse op sy plaas Groningen by Smithfield, en die Stadsraad van Bethulie; konsertina- en kitaarmusiek het vir die feesstemming gesorg: die musikante was dr. I.L. Ferreira en maj. W. Hugo.

Die volgende plekke is besoek (I) *Dewetsdorp* – die huis van die ouers van genl. C.R. de Wet; die monument by die graf van mev. genl. De Wet, monumente voor die stadsaal en skool.

(II) *Hoffmansrust* – die murasie van die woonhuis van pres. Josias Hoffman; die kerkhof waar hy en sy vrou begrawe lê; 'n mooi vroeë Republikeinse huis gebou en bewoon deur 'n seun van pres. Hoffman. Die Vryburgers en die Vrystaatse Bewaringsraad is besig met die restourasie van Hoffmansrust. AVBOB het die kerkhof vir sy reke-

Ou Grietjie, 'n skeepskanon wat deur die Vrystaatse burgers onder genl. J. Fick tydens die Basoeto-oorloë gebruik is.

Van links na regs: Prof P.J. Nienaber, mnr. J.W. Cronjé (argivaris, Staatsargief, Bloemfontein), mev. L. de Bruin (sekretaresse van die O.V.S.-streekkomitee van die Stigting Simon van der Stel), kommandant Jan le R. Pieterse, mnr. J.C. Looek (lid van die R.N.G.)

Die murasie van die woonhuis van Voortrekker Gustavus Fouché op die plaas Klipplaatsdrift in die Rouxville-distrik.

ning geneem. Lede van die studiereisgroep het aangebied om te help met die restorasie van die presidentswoning.

(III) *Smithfield* – 'n hele versameling huise, sommige met platdak, uit die tyd van die Vrystaatse Republiek, die toekomstige museumgebou; monumente; die tronk uit vergange se dae. Wat baie aandag getrek het, is Ou Grietjie, die sesponder-skeepskanon wat deelgeneem het aan verskeie Basoeto-oorloë onder genl. Fick, en ook in 1857 by Renosterrivier 'n rol gespeel het. In die distrik is drie belangrike plekke nl.: (a) Leeuwkop, die geboorteplaas van genl. C.R. de Wet (die huis is gelyk met die grond gemaak, maar daar is 'n monument van die RNG). (b) Berséba, die sendingstasie van die Franse sendeling Rolland, vernietig in die eerste Basoeto-oorlog van 1858. (c) Carmel; ons was diep beïndruk met die oorblyfsels van die sendingstasie Carmel waar die Franse sendeling, Lemue, gestasioneer was. Dit vervul 'n mens met angs om te sien hoe verwaarloos die plek is: die watermeul is vervalle; die kerkhof met die grafkelder van die Franse sendeling en sy vrou, is toegegroei met struie en bome; die muur plek-plek tot niet.

Naby Rouxville is die murasies van Klipplaatsdrift, die woning van die Voortrekker Gustavus Wilhelmus Fouché. Die geselskap het lank daar vertoef en in die verbeelding vir Gustavus Fouché op die koppie sien staan om te sien of sy honderde beeste al aankom kraal toe.

Ons is na Bethulie. By Broekpoort het die burgemeester van Bethulie, mnr. Simon du Plooy, ons ontmoet en geneem na die woning (nou verander) en die verwaarloosde graf van waarn. pres. J.J. Venter.

Op Bethulie is die Pellissierhuismuseum besoek – die verblyfplek van nog 'n Franse sendeling; hy het onder die Batlapins gearbei. Hier het die konsentrasiekampkamer die besoekers aangegryp.

Die volgende môre is die graf met borsbeeld en monument van Louw Wepener op sy plaas Constantia besoek, digby Bethulie.

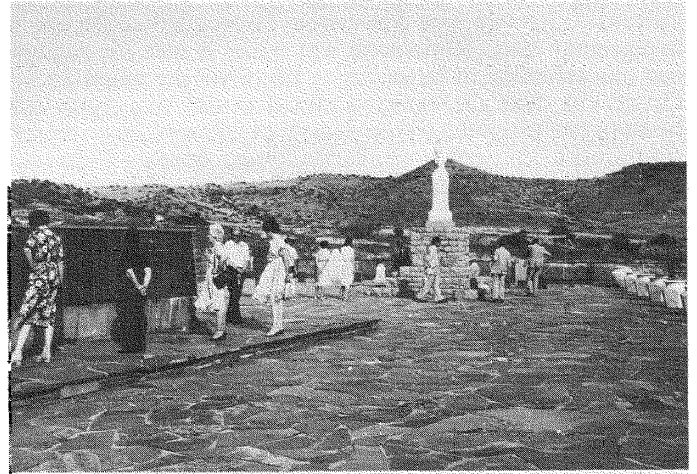
Op Philippolis het dit opgeval, hoewel die museumgebou nog nie voltooi is nie, op watter groot skaal privaat eienaars huise uit die Adam Kok-tydperk restoureer of opknop. Die hoofstraat met sy vars-geverfde wonings ver-

Hoffmansrust, woonhuis van pres. Josias Hoffman

toon pragtig. Die kanonne van Adam Kok bo-op die kopie voer 'n mens 'n honderd en veertig jaar terug in die geskiedenis toe kaptein 'Adam Kok op Philippolis en omstreke die septer geswaai het. Die biblioteekgebou, 'n Republikeinse huis, vertoon pragtig. Die laaste plek wat besoek is, is Boomplaatq waar Andries Pretorius en sy kommando met sir Harry Smith gebots het, maar die wyk moes neem voor 'n oormag, en omdat die lokval misluk het. Die monument vir die Boeregraves vorm tegelykertyd 'n uitkykpos oor die halfmaanslagveld. Een groot gevolg het die studiereis gehad: die geselskap het besluit om die Bewaringsraad en die Vryburgers by te staan en die huis van die president op Hoffmansrus te help

restoureer. Die argitek is prof. Leon Roodt. Die Vryburgers het reeds R1 000 toegesê. Hier word 'n pragtige voorbeeld gestel hoe ons mense self restorasie aanpak en nie na die owerheid kyk nie. Dit is omdat die Vrystaters bewaringsbewus raak. Daar lê egter nog groot werk voor: dink maar aan Carmel met sy verwaarloosde watermeul, met sy stukkende grafkelders; dink aan die toegegroeide kerkhof op Broekpoort met 'n erdvark bedrywig tussen die grafes. Dink aan ou historiese en argitektoniese huise op ons dorpe wat haas elke dag onder 'n stootskrapeer beland.

Die konsentrasiekamp-kerkhof by Bethulie

If you want to know where OLD MUTUAL stands in today's society, don't look for the answer in terms of rands and cents.

Instead you'll find it written in the language of life. In words like hope and dream, in times of gladness and of grief; as intimate a part of life as a secret shared.

That, after all, is why OLD MUTUAL was founded - so that life could be fuller and more secure for those who have the foresight to look to the future and its needs.

This then is today's OLD MUTUAL, more than 670 000 families who have a common bond and a mutual interest.

Look for us in life.

LOOK
FOR
US
IN
LIFE

OLD MUTUAL
Your Anchor in Life

Die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede en die bewaring van Suid-Afrika se natuurlike erfenis

— G.S. Hofmeyer, Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede

Die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede (R.N.G.) wat ingestel is kragtens die Wet op Nasionale Gedenkwaardighede (Wet No. 28 van 1969), is 'n statutêre liggaam wie se primêre taak die bewaring van voorwerpe of terreine van historiese, argitektoniese, wetenskaplike en natuurlike belang is. Soos dit met monumentesorg elders in die wêreld gesteld is, val die Raad se klem veral op die bewaring, restourasie en instandhouding van gebou van historiese en argitektoniese aard. Die R.N.G. is nogtans intens bewus van Suid-Afrika se geweldige ryk natuurlike erfenis en die belangrikheid van die balans tussen natuur en kultuur.

Die bewaring van die natuurlike omgewing het, interessant genoeg, die vroegste bewaringsmaatreëls in Suid-Afrika gevorm. Die eerste stap is naamlik teen 1657 geneem toe kommandeur Van Riebeeck 'n proklamasie uitgevaardig het vir die bewaring van die natuurlike houtbosse by Houtbaai. Ná Van Riebeeck het Simon van der Stel aandag gegee aan die grootskaalse aanplanting van bome. Goewerneur De la Fontaine het byvoorbeeld weer die uitroei van houtbosse in Swellendam belet. Vandag val die amptelike beskerming van ons fauna en flora natuurlik grotendeels onder die jurisdiksie van instansies soos die nasionale Parkeraad en die Provinsiale Afdelings van Natuurbewaring.

'n Feit in verband met die wetlike beskerming van ons natuurlike erfenis wat nie algemeen bekend is nie, is dat alle paleontologiese voorwerpe, wat dus plantkundige materiaal uit prehistoriese tye insluit, volgens Artikel 12(2) van die Wet op Nasionale Gedenkwaardighede beskerm is. Die ongemagtigde verwydering of vernietiging van sodanige fossiele is strafbaar met 'n maksimum boete van R5 000 en/of 'n maksimum gevangenisstraf van ses maande. Dit is natuurlik 'n praktiese probleem om oortreders op heterdaad te betrap. *Lede van die Stigting Simon van der Stel kan 'n belangrike bydrae tot die bewaring van dié belangrike deel van ons plantkundige erfenis lewer deur oortredings by die Raad of die Polisie aan te meld.*

Sedert 1934 het die Historiese Monumentekommissie – en vanaf 1969 die R.N.G. – reeds sowat sestig items of gebiede vanweë hul natuurkundige belang in die Republiek en Suidwes-Afrika tot gedenkwaardighede verklaar. Onder die items van primêre botaniese belang is daar die Kompanjiesuine en Van Riebeeck se bitter-amandelheining in Kaapstad, asook die historiese eikeboomlanings in Stellenbosch, Potchefstroom en Swellendam. Die historiese kamferboome by Vergelegen (Somerset-Wes), die Versteende Woud in die Kaokoveld, die Kokerboomwoud naby Keetmanshoop, die verteenwoordigende voorbeelde van kremetartbome in die distrik Messina, die Modjadji-palms naby Letaba, die raffia-palms by Mtunzini en die mangelwortelbome by Beachwood, Durban, is verder almal groepe of plantasies bome wat om plantkundige redes as gedenkwaardighede verklaar is. Onder individuele bome wat vanweë hul historiese belang geproklameer, of by wyse van 'n gedenkplaat gemerk is, is die melkboom of Fingo-boom naby Peddie, die Ultimatumboom by Fort Pearson en die sogenaamde “Boom van Sameswering” naby Bloemfontein.

Op die gebied van omgewingsbewaring het die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede ook reeds 'n verskeidenheid berg-gebiede in hul geheel tot gedenkwaardighede verklaar. Die bekendste hiervan is ongetwyfeld Tafelberg, wat feitlik die hele Kirstenbosch Nasionale Botaniese Tuine insluit. Die geproklameerde gebied

beslaan sowat 5 500 hektaar. 'n Tussentydse komitee onder voorsitterskap van dr. D. Hey, Direkteur van die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede, ondersoek tans die insluiting van die Suid-Skiereilandse Bergreeks by die Tafelberg-bewaringsgebied. Onder hierdie kategorie val voorts Paarlberg, die Vallei van Verlatenheid naby Graaf-Reinet, asook die Brandberg-gebied en die Waterbergplato in Namibië.

Ander noemenswaardige natuurgebiede wat deur die Raad wetlik beskerm word, is die Kaapse Vlakte natuurreservaat in Bellville, die Bokbaai-plaas naby Darling met sy historiese geboue en beroemde Bokbaai-vygies naas nemesias en derdens die Melville Koppies Natuurreservaat by Johannesburg. 'n Mens kan ook nie nalaat om te verwys na geproklameerde natuurwonders soos die Visrivier-Canyon en Otjikotomeer in Namibië nie. Dan is daar die besondere groepsbewaringsprojek in Idasvallei naby Stellenbosch. Hier is 'n groep van altesame een-en-twintig plase wat tesame ongeveer 15 000 hektaar beloop, onlangs tot gedenkwaardigheid verklaar vanweë die historiese, argitektoniese, estetiese en natuurlike meriete daarvan.

Verskeie parke is hierbenewens al vanweë hul omgewingsbelang geproklameer. Dit sluit die Arderne Openbare Tuine in Kaapstad in, sowel as die Springbok-en Burgersparke in Pretoria en die Queen'spark in Oos-Londen. Enkele bergpasse is voorts al as gevolg van hul natuurskoon en historiese belang tot gedenkwaardighede verklaar. Hieronder ressorteer die Bainskloofpas naby Wellington en die Montagupas naby George. Selfs watervalle word deur die R.N.G. bewaar. As voorbeelde kan die bekende Howickval in Natal, die Horseshoeval in Oos-Transvaal en die Eroswaterval in Namibië genoem word. Met die huidige nadruk van die Raad op die behoud van gebouegroepe, word die verband tussen historiese geboue en hul natuurlike omgewing ook deeglik in ag geneem. Die belangrikste groepsbewaringsprojekte waaraan die Raad reeds aktief meegewerk het, is Onderstraat in Tulbagh, Dorpstraat in Stellenbosch, Donkinstraat in Port Elizabeth, asook hele dorpies soos Matjiesfontein en Pilgrim's Rest. Die Raad verklaar hierbenewens sover prakties moontlik die eiendomme waarop historiese geboue geleë is in hul geheel, om sodoende die geboue binne hul natuurlike milieu vir die nageslag te bewaar.

'n Redelike onlangse natuurbewaringskonsep waarby die R.N.G. betrek word, is dié van die sogenaamde wildernisgebiede. Gedurende 1971 is daar deur 'n wysiging aan die Boswet van 1968 bepaal dat die Departement van Bosbou en die Omgewing, in oorleg met die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede, wildernisgebiede kan afsonder en proklameer. Die primêre gedagte met só 'n gebied is dat hele landskappe in 'n primitiewe en onontwikkelde toestand bewaar word, en dat sulke gebiede slegs te voet in klein groepies met die nodige permitte binnegegaan mag word. In hierdie gebiede is die natuurlike ekostelsels ook feitlik onveranderd gelaat deur die moderne beskawing en het dit besonder wetenskaplike belang.

Die wildernisgebiede het reeds baie gewild onder die breë publiek geword omdat die moderne mens steeds interafhanklik met die natuur bly en die wildernis-ondervinding nodig het om liggaam en gees te versterk. In dié gebiede kry die huidige geslag verder die geleentheid om sy kragte sonder die bystand van tegnologiese hulpmiddels teen die ongetemde natuur te kan meet. Daar is reeds agt geproklameerde wildernisgebiede waarvan dié in die Sederberg (71 000 hektaar) die grootste is.

Die probleme wat in verband met die bewaring en instandhouding van natuurlike gedenkwaardighede en fossiele ondervind word, is talryk en verskil natuurlik hemelsbreed van ander kategorieë van gedenkwaardighede. Dit wissel van die uitroeiing van uitheemse plantegroei en die herstel van gronderosie op Tafelberg tot vandalisme, beheer oor die verwydering of uitvoer van fossiele en swamsiektes by van die geproklameerde eikebome.

Gelukkig ondervind die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede baie goeie samewerking van die owerhede onder wie se eienaarskap hierdie gedenkwaardighede val. Hierdie instansies maak 'n geweldige bydrae om 'n beter en mooier omgewing vir die moeë stadsmens en vir toeriste te skep. Dit bly egter elke goeie burger se plig om byvoorbeeld rommelsirooierij in die natuur te bekamp en te help in die opvoeding van andere om sy omgewing te waardeer en te respekteer.

Boekbespreking

Hannes Meiring: *Pretoria 125, Human en Rousseau Uitgewers (Edms) Beperk, Kaapstad, 1980; pp. 131, met 'n groot verskeidenheid tekeninge en 'n register.* Teks en tekening deur Hannes Meiring, gedeeltelike teks deur Anna Jonker, Engelse vertaling deur Wessel de Kock, geborg deur die Murray en Roberts-Groep.

Die boukuns in die Transvaalse hoofstad, gelukkig gepaardgaande met die gedagte van bewaring, geniet reeds 'n geruime tyd dié belangstelling wat dit o.i. ten volle verdien. Nog 'n verblydende teken is dat hierdie belangstelling, wat aanvanklik tot 'n klein groepie baanbrekers beperk was, in die loop van die jare uitgekring het. Wat 'n aantal jare gelede bykans as individuele belangstelling bestempel kon word, is tans bykans volksomvattend.

Een van die baanbrekers op hierdie gebied was, met betrekking tot Pretoria, ongetwyfeld prof. A.L. Meiring, in lewe professor in argitektuur aan die Universiteit van Pretoria en 'n bekende argitek. In 1955 het, van sy hand, in die belangrike publikasie *Pretoria 1855-1955*, sy insiggewende bydrae "Stadsbeplanning en Boukuns in Pretoria: 'n Terugblik" [pp. 148-pp. 172] verskyn. Hierdie bydrae van 25 jaar gelede verdien vandag nog net so veel aandag en intensiewe bestudering as in 1955! Prof. Meiring het die boukundige geskiedenis van Pretoria in die volgende fases verdeel: Die eerste, die verdere uitbouing van die Kaapse-Hollandse boukuns [ongeveer 1890]; gevolg deur 'n feitlik alles oorheersende beïnvloeding van die buitelandse boukuns [Frankryk, Engeland, Nederland; die tydperk van sir Herbert Baker, 'n herlewing van die klassieke boukuns met-soos prof. Meiring só kenmerkend gesê het-'n Kaaps-Hollandse geur in die besonderhede. Hierdie tydperk is gevolg deur die uitings van die beginsels van die moderne argitektuur met sy doelgerigte beplanning, die inagneming van die omgewing en die son inval, om slegs 'n paar aspekte van die hedendaagse boukuns te noem.

Pretoria is dus, ten spyte van sy betreklik kortstondige bestaan, 'n versamelpunt van uiteenlopende argitektoniese skeppings en val, ook uit hierdie oogpunt beskou, heeltemal binne die uitspraak van B.E. Bierman wat aangetref kan word in sy *Boukuns in Suid-Afrika* [Kaapstad/Amsterdam, 1955] en wat soos volg lui: "'n Ryk verskeidenheid boustyle in ons land is uit die aard van sy ligging en geskiedenis te verwagte".

IN haar waardevolle *Kruger's Pretoria* [Cape Town, 1971] het Vivien Allen nie alleen haar belangstelling toegespits op die argitektoniese erfenisse van die 19e eeuse Pretoria nie, maar-en dit kan as 'n besondere verdienste beskou word-ook die persoonlikhede van die destydse hoofstad van die Zuid-Afrikaansche Republiek weer laat herrys. Op dié wyse is die destydse mens en sy aardse omgewing, waaronder sy woning, tot nuwe lewe gebring. Foto's en tekeninge, die laaste soort illustrasies van die hand van Hannes Meiring, het oneindig veel tot die doelstellings van die skryfster bygedra om van hierdie studie 'n begeerlike besit te maak. Uit Hannes Meiring se sketse, ons verkies hierdie benaming bo dié tekeninge, tree vir die aandagtige beskouer nie alleen 'n groot mate van speelsheid tegemoet nie, maar terselfdertyd dra hy deur sy ligte aanra-

kingstegniek, ook 'n opregte, diepdeurvoelde eerbied en ontsag aan die beskouer ook vir alles wat - in die vorm van argitektoniese skeppings van die verlede-soos die Nederlandse skrywer Bernard Bekman dit eendag so treffend gestel het, as "erfgoed lang's Heren wegen" gereken kan word.

Eerbied en ontsag vir hierdie erfgoed is gebiedend, vandag ongetwyfeld meer as ooit tevore. Transvaal het, om die woorde van die uitvoerende voorsitter van die Murray en Roberts Groep [D.E. Baker] te herhaal, sy eie erfenis en -gelukkig-sy toenemende bewustheid in dié besondere verband. Maar Transvaal is, net soos ander dele van ons land en elders, ook aan die gevaar blootgestel om sonder die nodige besinning, dié verlede weg te vaag. In hierdie waarskuwing geld, net soos elders, ook vir Pretoria en die Pretorianers! Soos dr. Piet Muller tereg opgemerk het, het die destydse Pretorianers-nadat hulle tot rus gekom het - die drang gevoel om hulle te omring met dinge wat vir hulle mooi en goed was. Hieruit meen ons te mag aflei dat reeds die gepaste eerbied 'n heengegane geslagte van meer as voldoende gewig behoort te wees om hierdie erfenisse, waar en wanneer dit enigszins moontlik is, soos kosbare kleinode te bewaar en te vertroetel. In hierdie wens, hierdie begeerte, hierdie verpligting bring ons dan by *Pretoria 125*, 'n publikasie wat gegrondves is op 'n groeiende belangstelling vir 'n besondere aspek van die volksverlede van die outeur-Hannes Meiring-in 'n besondere faset van dié verlede: die argitektoniese erfgoed, in hierdie geval van Pretoria!

Hannes Meiring het die argitektoniese erfenisse van Pretoria met 'n artistiese tekenstif, 'n ruimskootse hoeveelheid boukundige en persoonlike gegewens aangaande argitekture en bewoners van weleer en ten volle bewus van die byna oorstelpende variëteit van argitektoniese skeppings waarmee hy te doen sou kry, met 'n oop gemoed benader. Ongetwyfeld was dit 'n moeilike vraag waar hy sou begin. Histories beskou het die dorp rondom Kerkplein ontstaan en geleidelik langs sy twee asse, Kerkstraat en Marktstraat [tans Paul Krugerstraat] begin ontwikkel. In die negentigerjare van die vorige eeu is o.m. Sunnyside uitgelê, terwyl omtrents dieselfde tyd erwe aan Boomstraat verkoop is. Aan Potgietersstraat het militêre geboue verrys, Bryntirion is kort na 1902 uitgelê. In die ou sentrum van Pretoria is gesloop, gebou, weer gesloop en weer gebou.

Hannes Meiring het die "probleem" Pretoria vanuit die weste begin aanpak, daarna weswaarts in die rigting van Voortrekkerhoogte begin beweeg, nader aan die binnestad gekom, in die omgewing van Boomstraat begin werk en daarna Kerkplein na omgewing afgehandel om daarna, hoofsaaklik, in oostelike rigting te gaan en die Voortrekker- of Pioniershuis te Silverton te besoek, nadat hy die besonderhede oor die "Spookhuis" [p. 113] in woord en beeld vasgelê het. Dankbaarheid is ongetwyfeld vanpas vir die beskrywings van wyle Samuel Marks se bekende landgoed "Zwartkopjes" en die Irene-landgoed waarvan die grondslae deur A.H. Nellmapius gelê is. Dieselfde geld vir die geskiedkundige Doornkloof waaraan die naam van genl. J.C. Smuts verbind sal bly.

In sy reeds vroeër vermelde publikasie het B.E. Bierman i.v.m. ons argitektoniese erfenis gesê dat die verwagtings telkemale deur die werklikheid oortref word en dat die argitektoniese beeld as 'n geheel goed verteenwoordigend is van die vernaamste Europese stromings. Dit geld, met inbegrip van ons inheemse boustylvoorbeelde ook ten opsigte van Pretoria, waar selfs voorbeelde van Asiatiese kerklike boukuns aanwesig is [pp. 38 en 39]. Dat Bierman se uitspraak volslae geldigheid besit wat Pretoria betref, is o.i. allereers toe te skryf aan die deeglike wyse waarop die outeur sy selfopgelegde taak ten uitvoer gebring het. Geen gebou of selfs onderdele van geboue, soms indrukwekkend, dan weer beskeie en nederig, ontbreek in *Pretoria 125* nie.

Ongetwyfeld is dit die volledigste werk van sy soort wat tot vandag toe in verband met Pretoria verskyn het. Die geheel is dan werklik meer as 'n boukundige inventaris. Besonderhede oor Pretorianers van weleer, oor argitekte en bekende inwoners is aan die beskrywings en sketse toegevoeg. Kuns- en kultuurgeskiedenis is tot onverbreeklike geheel saamgevoeg met 'n kunssinnige, bedrewe hand van 'n vakman. Ons forte van weleer, die Paleis van Justisie, sowel as die eertydse woning van Jan. H. Pierneef, die uiteenlopende style van die Godshuise, die kenmerkende werkstukke van 'n Norman Eaton, Sytze Wierda en sy medewerkers, die Goede Hoopwoonbuurt, die veeartsensentrum te Onderstepoort, die Ou Leteregebou, die St. Alban-katedraal, die gewel van die *Opera House*, die voormalige Presidentswoning, die Ou Staatsdrukkery, die Kiosk in Burgerspark, *Barton Keep*, Huis Neethling en die Kirkness-huis vorm almal, elkeen in sy eie trant, skakels met 'n betreklike kort, maar ook argitektonies 'n veelbewoë verlede. Mag hierdie erfenisse saam met die produkte van die hedendaagse boukuns in Pretoria, hand in hand, 'n toekoms in Pretoria tegemoet gaan waarin die nodige eerbied en respek van die stil getuïenisse van gister en eergister tot volle ontplooiing mag kom.

Soos reeds aangetoon is, het hierdie werk besondere meriete. Tog is dit noodsaaklik dat vir die onthalwe van die historiese korrektheid, daar op sekere mistastings gewys moet word. In die voorwoord word gemeld dat die huidige uitleg van Kerkplein deur sir Herbert Baker gedoen is terwyl dit in werklikheid die werk was van V.S. Rees-Poole nadat dr. Engelenburg voorheen verhoë daarvoor gerig het. Op p. 16 is die geboue van Weskoppies wat beskryf word, nie dié wat eerste opgerig is nie. Die geboue op die tekening is in 1904 begin en in 1907 voltooi. Wierda se geboue betaan weliswaar vandag nog hoewel hulle aansienlik gewysig is en vorm tans die Nie-Blanke afdeling van die hospitaal. Op p. 18 word genoem dat Voortrekkerhoogte deur lord Roberts gestig is terwyl die eer eintlik lord Kitchener toekom. Met betrekking tot die nuwe Gereformeerde Kerkgebou [die sg. Paul Kruger-kerk] wat op p. 54 vermeld word, was dit nie Wierda wat die gebou ontwerp het nie maar wel Klaas van Rijse.

Daar word op p. 74 na sekere strukture in Burgerspark verwys waarop kommentaar gelewer moet word. Die kuratorswoning wat deur Wierda beplan is, is in 1893 gesloop terwyl die huidige woning in 1904 voltooi is. Voorts is dit ook so dat die planne vir die kiosk van 1897 nog vandag in die staatsargief is. Wanneer daarna gekyk word dan is dit duidelik dat die voorstelle baie meer uitgebreid was as die kiosk wat uiteindelik gebou is. Die huidige kiosk is eers ná 1910 opgerig.

Die N.Z.A.S.M.-gebou [p. 84] was nie die stasiegebou nie maar wel die goederekantoor. Ook moet dit vermeld word dat dit nie die Stigting Simon van der Stel was wat die gebou gered en herstel het nie maar die Suid-Afrikaanse Spoorweë. Dit is bekend dat hierdie gebou reeds in 1899 bestaan het hoewel dit waarskynlik vroeër opgerig is. *Pretoria 125* is 'n kragtige pleidooi, 'n pleidooi wat ons moed en vertrouwe inboesem, in die regte rigting. Mag die

toekomstige Pretoria die lot bespaar word, waarvoor Brian Divine in *The Pretoria News* 2.9.1972 gewaarsku het, nl. dat die stad – in sy woorde – “a knacker yard of architectural carcasses” word. *Pretoria 125* se grootste verdienste lê o.i. in sy oortuigende bewys dat daar te veel argitektoniese kleinode is om op 'n onverdiende wyse, deur so 'n ramp getref te word.

-Kol. Dr. Jan Ploeger

Dan Sleight: *Jan Kompanjie, Die wêreld van die Verenigde Oos-Indiese Kompanjie*. Tafelberg-Uitgewers, Kaapstad 1978, 75 pp.

door C. de Jong, Universiteit van Suid-Afrika

Dan Sleight heeft een populair en fleurig boekje over de Vereenigde Oost-Indische Compagnie, de VOC., gepubliceerd. Hij noemt deze instelling gelukkig niet, zoals in Zuid-Afrika meestal gebeurt, die Hollandse Oos-Indiese Kompanjie, afgekort tot H.O.I.K., in die Engels D.E.I.C.. Ander werken van zijn hand zijn o.m. *Fort Lijdzaamheid* (de rampspoedige geschiedenis van het VOC.-fort aan Delagoabaai 1710-1720) en *Sersant Barodien, Kaapse Korps*. Hij is Zuid-Afrikaan en heeft daarom grote belangstelling voor de VOC., welk machtig handelslichaam bijna anderhalve eeuw de Kaapkolonie heeft bestuurd. Het Mercantilistische monopoliestelsel van de VOC. heeft de economische ontwikkeling der Kaapkolonie krachtig geremd, hoewel men de langzame vooruitgang van dit stiefkind van Europa ten dele ook aan ongunstige natuurlijke omstandigheden moet toeschrijven. Daarom is het te waarderen, dat Sleight de positieve kanten van de VOC. meer belicht dan de negatieve en geen ongunstig woord over de VOC. als bestuurder der Kaapkolonie schrijft. Alleen in het hoofdstukje “Die laatste Jare” wijst hij op de corruptie en het nepotisme bij de VOC. en vermeldt hij de woordspeling “Vergaan Onder Corruptie” op de initialen V.O.C..

In 75 pp. behandelt Sleight beknopt vele aspecten der VOC., zoals de opkomst van de Nederlandse Republiek, de stichting van de VOC. in 1602, haar wijze van opereren, fortten, beweging der vloeten, de buitenposten (welke van hem relatief meer aandacht krijgen de Batavia), het hoge en ook het lage personeel (“Jan Maat, Jan Hagel en Kortjan”: kortjan is het matrozenmes), stormen (vooral bij Kaap de Goede Hoop gevreesd), zeerovers en een verdienstelijk hoofdstukje “Wat het oorgebly (van de VOC.)?” Waar het pas geeft, weidt hij uit over de Kaapkolonie. Het werkje bevat ook een kort hoofdstuk over de Geoctroyeerde West-Indische Compagnie, door Sleight correct de GWC. genoemd. Het is verlicht met aardige rijmpjes en vele goede afbeeldingen.

De nauwgezette historicus vindt enige kleine onjuistheden in het werkje. Ik vind het jammer, dat Sleight Willem de Zwyger “Willem die Stille” noemt, een nogal zotte vertaling van “William the Silent”. Overigens toont hij de belangrijkste publikaties over de VOC. te hebben geraadpleegd in het Nederlands. In de aanhaling uit Zacharias hs .2 op p.1. moet men “ulieden” lezen in plaats van “vlieden”. De 80-jarige oorlog is niet in April 1566 begonnen (p.3), maar in 1568, de Opstand in 1572. Spinoza was geen buitenlandse geleerde (p.5). Sleight noemt een der voor compagnieën, welke tot de VOC. zijn verenigd, de “Nordiese Kompanjie”, maar deze is mij onbekend; misschien is per vergissing hier gedacht aan de Noordsche Compagnie, een kartel voor de walvisvangst. Op p.40 moet men in plaats van passaat Westenwiddrift lezen.

Ik wil niet voortgaan met zout op slakken te leggen en mijn voldoening uiten, dat een Zuid-Afrikaan een werkje over de VOC. heeft gepubliceerd en de positieve kanten van deze ruimer belicht dan de negatieve. De VOC.-tijd wordt in Zuid-Afrika nog te weinig bestudeerd.

Die Wa-laer in Suid-Afrika

—Robert C. de Jong:

'n Kultuurhistoriese studie oor die rol wat die wa-laer in die Suid-Afrikaanse krygsgeskiedenis gespeel het, ontvou in die hieronder volgende verhandeling van Robert Cornelis de Jong. Vir die eerste keer word 'n omvattende poging aangewend om die militêre betekenis van die wa-laer in die Suid-Afrikaanse krygsgeskiedenis te beskryf. Met toenemende verwondering sal dit belangstellendes in die krygswetenskappe aangryp dat daar nog nooit voorheen 'n ernstige poging aangewend is om die wa-laer as militêre fenomeen in die Suid-Afrikaanse konteks te ondersoek nie. Weliswaar is die deurslaggewende rol wat die wa-laer veral tydens die vestigingsperiode gedurende die negentiende eeu gespeel het, nooit betwis nie en altoos dankbaar aangestip deur skrywers en historïograwe. Dit is die wa-laer as verplaasbare vesting, wat dit vir die Westerlinge in Suider-Afrika honderd-en-twintig jaar lank moontlik gemaak het om strategies offensief en takties defensief gedurende veldtogte op te tree. Die wa-laer het hom veral uitmuntend geskik getoon in gevegte teen geel- en swartvellige voetgangerhordes, bewapen met pyl en boog of met steek- of werpassegaie. Teen vyande wat oor buskruit beskik

het, was die wa-laer toenemend minder effektief en sou dit juis in oorloë teen ander blankes blyk dat die rol van die wa-laer as gevegsinstrument uitgespeel raak.

Die wa-laer het in sy los mobiele komponente 'n selfgenoegsaamheid gedra wat dit vir die mens in wêrelddele sonder infrastruktuur moontlik gemaak het om hulle logistieke steun deurentyd saam te dra sodat dit vir hulle moontlik was om vir lang tye in afsondering en afgesny, weerstand te bied. Dis gevolglik te verwelkom dat daar nou 'n werk die lig sien waarin hierdie unieke oorlogsrol van die wa-laer geskets word. Met hierdie verhandeling word 'n begin gemaak om 'n onderwerp wat onontdek gewag het op ontginning, wetenskaplik te ontrafel.

Dit word voorsien dat uit hierdie eerste ondersoek van die oorlogsrol van die wa-laer in Suid-Afrika daar in die toekoms vergelykende studies ten opsigte van sy oorlogsrol in Europa, die Amerikas en Asië onderneem sal word.

Dr. C.M. Bakkes

Die Wa-laer van Suid-Afrika kan bestel word van: Dr. C. de Jong, van Wouwstraat 82, Groenkloof, 0181 teen R13-00 per eksemplaar [posgeld ingesluit].

Suikerbosrand – die restourasie en inrigting van 'n boerewoning en plaaswerf

(Vervolg van bladsy 20)

Skakeling met die inligtingsentrum van die Departement Natuurbewaring kan daartoe lei dat persone wat jeugkampe bywoon, pakstappers wat die staproete deur die reservaat volg, besoekers aan die vakansieoord in die reservaat en besoekers aan die reservaat self by die opvoedkundige program betrek word. Skyfievertonings oor aktiwiteite op die boereplaas, die restourasie van die woning en bewaring in die algemeen kan by die inligtingsentrum aangebied word.

Daar word gehoop dat deur hierdie restourasieprojek werklik gemeenskapsdiens gelewer kan word aan veral stedelike besoekers uit die Witwatersrandomgewing. Dat daar 'n behoefte aan so 'n museumplaas of opelugmuseum bestaan, ly geen twyfel nie, veral as daar gekyk word na die entoesiasme waarmee die voltooiing van die projek reeds afgewag word.

Verwysings

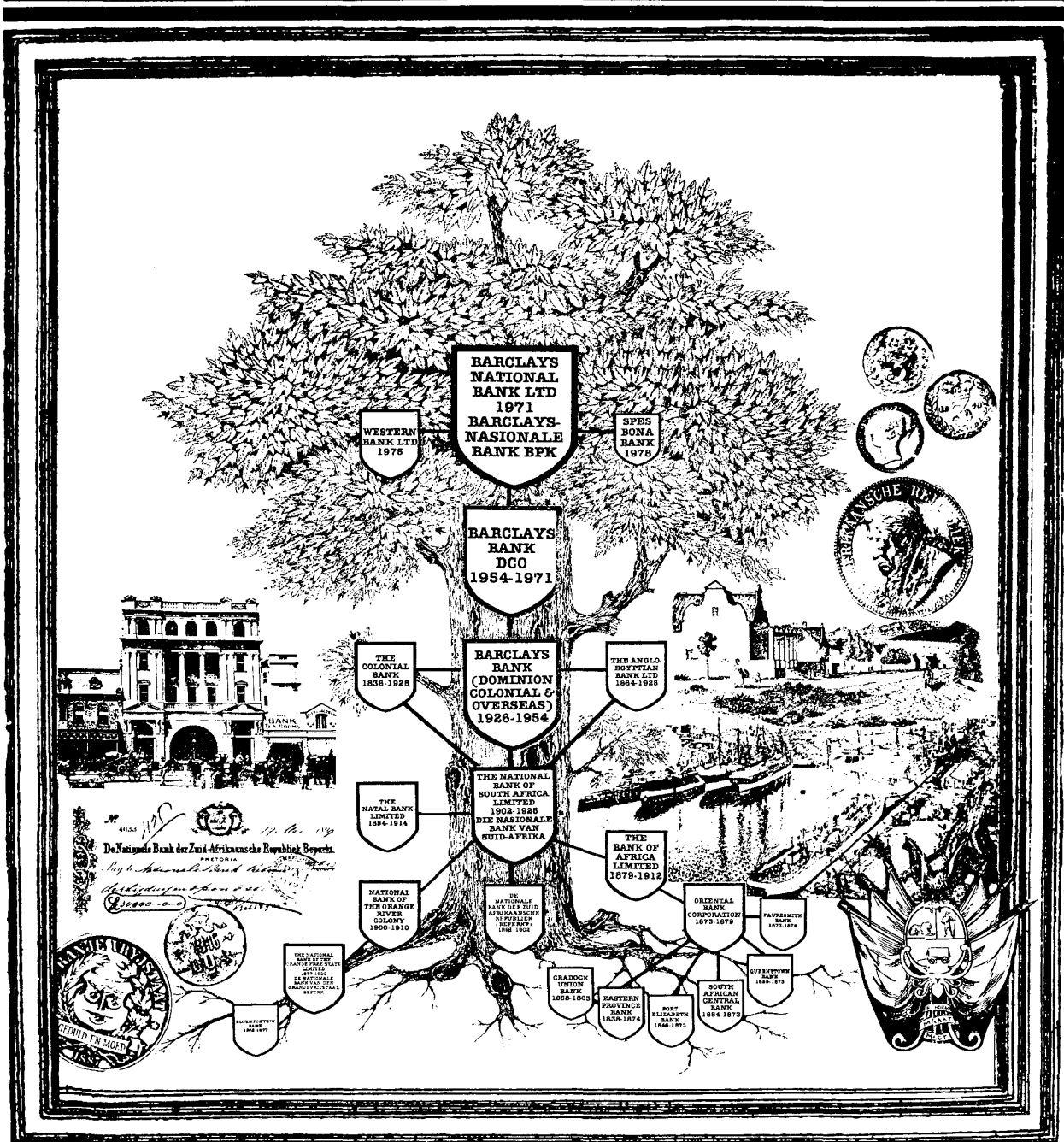
- 1 M A Cook, The authenticity of restoration, in R F M Immelman and G D Quinn, *The preservation of historic buildings in South Africa*, p 11.
- 2 G S Preller, *Voortrekkermense III*, p 44.
- 3 W G H en S Viviers, *Hooyslakte; die verhaal van Beaufort-Wes*, pp 135, 136.
- 4 TA: SS 1, R 23/39: A W J Pretorius – Trekkers, 1893-01-30.
- 5 TA: SS 1, R 55/40: Aantal ondertekenaars – President en lede van die Krygsraad, 1840-02-13.
- 6 TA: Boedel 17093, Jan Gabriël Marais, 1900.
- 7 TA: Boedel 15198, Cornelia Jacoba Marais, 1898.

- 8 TA: EVR 194, VR 87/50: Memorie aan Volksraad, Potchefstroom, 1850-04-02.
- 9 TA: EVR 3, pp 199 – 226: Notule van Volksvergadering, Rustenburg, 1852-03-17 – 1852-03-19.
- 10 LG: 182 IR, 314 Diepkloof.
- 11 TA: SS 208, R 1044/76: Landdros, Heidelberg – Staatsekretaris, 1876-05-04.
- 12 TA: SS 125, R 930/70: Landdros, Heidelberg – Staatsekretaris, 1870-07-12.
- 13 TA: SS 143, R 457/72: Landdros, Heidelberg – Staatsekretaris, 1872-04-21.
- 14 TA: SS 216, R 2658/76: Landdros, Heidelberg – Staatsekretaris, 1876-10-06; TA: SS 216, R 2658/76: J G Marais – Landdros, Heidelberg, 1876-10-06.
- 15 A D Pont: *Die Nederduitsch Hervormde Gemeente Heidelberg, 1865 – 1965*; S P Engelbrecht: *Gedenkboek van die Nederduitsch Hervormde Gemeente Heidelberg, 1865 – 1935*.
- 16 TA: Boedel 15198, Cornelia Jacoba Marais, 1898; LG: 41 IR 180 – 182.
- 17 TA: Boedel 17093, Jan Gabriël Marais, 1898.
- 18 S J Marais, Persoonlike mededeling.
- 19 LG: 41 IR 180 – 182; S J Marais, Persoonlike mededeling.
- 20 Transvaalse Provinsiale Koerant, 27-3-1974.
- 21 F L Cachet, *De worstelstrijd der Transvalers*, p 423.
- 22 M A Cook, *The authenticity of restoration in R F M Immelman and G D Quinn, The preservation of historic buildings in South Africa*, p 14.
- 23 M A Cook, *Die Kaapse kombuis*, p 26.

AFKORTINGS

LG: Landmeter-generaal
TA: Transvaalse Argiefbewaarplek

The Growth Bank.

There's a whole lot more to Banking with the Professionals.

Barclays National Bank Limited • Registered Commercial Bank

(JWT) J. WALTER THOMPSON 8788

New role for architects – as team leaders in self-help housing rehabilitation

Rod Hackney, ARIBA, BA Arch MA AI Arb Phd.

Architect Rod Hackney is bringing a new style of professional service into the difficult area of rehabilitating twilight housing. Operating at 'grass roots' level and invoking the public participation and rehabilitation clauses in the 1974 Housing Act, Rod has pioneered some remarkable results in Macclesfield. With the technical back-up and organisational skills of a resident architect behind them, people have progressed beyond 'ginger group' activities, formed trust organisations, created co-operative links with their local authority, marshalled their finances and committed themselves to a programme of renovating and upgrading their properties using their own hands and sub-contracting only the skilled, specialist work. The unique results could not have been achieved by any other route.

Corner of Holland Place.

Policies of mass clearance and comprehensive redevelopment, which reached a peak in the 1960s, have halted and, on reflection, many large schemes proved disastrous beyond all measure. Apart from the astronomical cost, about £70 000 a unit over the sixty year loan period, the new tower and medium storey block has failed to improve upon the rows of terrace houses that were bulldozed to make way for them. The general result is a multitude of unpopular and expensive modern units, doubtfully constructed and planned and, worst of all, now posing a whole new range of social management problems.

Now that the country's financial position is a delicate one, it is understandable that housing funds, like all other aspects of the economy, have had to be cut back. Expensive clearance and redevelopment has failed and small scale infill and rehabilitation has become the alternative solution, both as a financial and social necessity. The Housing Act 1974, still the prime act today, emphasises the need for public participation in future programmes.

Despite the limited financial budget available, there is a good chance that many inroads into solving the housing

problem can still be made during this next decade by emphasising the practical benefit of public participation. This should not in any way infer the reduction of standards, after all they have never really been that high anyway, compared with other European countries.

Take a look at the building operations involved in improvement and repair. A large percentage of them do not require skilled training. Those jobs could easily be done by the house occupier in a building programme, providing he is willing and able. It is a matter of co-operation and co-ordination between the public, the skilled worker and the professional manager. It does not mean the builders will lose out on the work available. The skilled trades would still be needed, although they may be acting in the capacity of subcontractors rather than general contractors. Neither does it mean that professionals will be ousted, although their rôle will become one of public relations and personnel management rather than the straightforward application of skills they were trained for.

To help to understand this train of thinking, the example of the Black Road General Improvement Area in Macclesfield, Cheshire, is now outlined. The Macclesfield Experiment is the first completed scheme of selfhelp rehabilitation in this country and in many ways it foreshadowed the legislation outlined in the Housing Act 1974. The account is written in chronological order to help explain the progress of the scheme from the start to finish. Macclesfield is an old established town which experienced considerable growth in the first half of the 19th century with the construction of two and three storey terrace cottages for the workers of the town's textile industries. Although many of these original houses have been demolished, the majority remain and most are in need of some form of repair and improvement. Others were in such a bad state of repair that the local authority could see no other alternative but to consider them only suitable for full scale clearance. Those in the Black Road area of the town, on the lower slopes of the Peak District and border-

Holland Place showing new road parking bays, planting, improved dwellings.

ing the Macclesfield Canal, were considered to be some of the worst. They were all built about 1815.

In 1968 the Council prepared a case for the clearance of over 300 houses in the Black Road area in order to clear the bulk of unfit property and promote a comprehensive scheme of redevelopment incorporating new semi-detached houses and accommodation for old persons. Because of insufficient funds no action was taken on this scheme and both slum clearance and new house building were suspended generally throughout the town by the Council.

Subsequently in 1972, Macclesfield Council decided to resume its programme and the Black Road area was one of four areas to be cleared first. This fact was publicised at a Town Hall exhibition in June 1972. The residents of the Black Road area had made representations to their aldermen and councillors in 1968 and enquired about their fate during the four years that followed. This exhibition, however, spurred them on to formalise their organisation. They established an Action Group in order to present their own view.

The Action Group

The Action Group first circulated a petition to find out where most of their support lay and to test local feeling about the Council's clearance plans. They quickly learnt that most people in the affected area would like to stay and in one specific part of the area all the residents expressed their alternative wish to improve their homes rather than have them demolished.

The Action Group decided to concentrate its case in the area where it was guaranteed unanimous support. They argued that it was important to set a precedent and then other similar schemes could follow suit if similar support was forthcoming. They met both elected representatives and local government officers and explained their alternative improvement ideas. Most of their summer evenings were spent visiting the homes of the 48 aldermen and councillors in Macclesfield. All along, the Action Group avoided any personal criticism of the local government officers and the elected representatives and refused to get involved in local party political bickering. They enlisted the support of their local Member of Parliament and extended an invitation to him to visit the area, thus securing front page coverage in the two local newspapers.

Car stickers and campaign posters were prepared by the Group and distributed throughout the town. Public meetings were held to gain the support of the public and local influential groups and visitors were encouraged to attend weekly Group committee meetings. A publicity team was also set up to continually feed the local press with news items and thus kept the townspeople informed of progress.

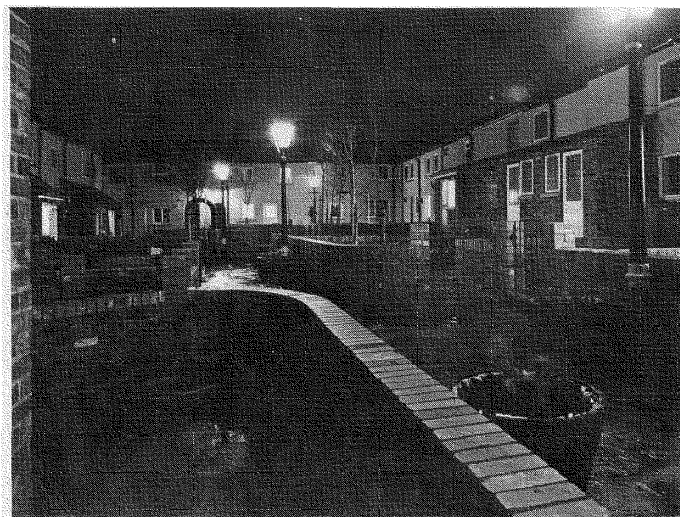
Courtyard 1975 before improvements showing outside toilets and wash-houses.

Residents' technical report

The Action Group asked their resident architect, Rod Hackney, and their resident builder to prepare a technical report on the condition of the 34 houses in the pilot area. They also appointed their own surveyors to inspect in detail all the houses concerned and to assess repairs and itemise a list of improvements required to bring the houses up to the necessary standard to give them a new lease of life. The Action Group included in its report outline proposals for declaring their area a General Improvement Area and their proposals included a comprehensive list of environmental improvements for tidying up the area around the houses. As 'qualified persons', they are allowed under Section 28 of the 1969 Housing Act to present a technical report to the Council for their consideration. This they did in 1972.

The report was well received by all concerned. The Planning and Development Committee and the Housing Committee met in October 1972 at a special joint meeting to consider the report. They decided to recommend the setting up of a Housing Strategy Group consisting of local authority officials from the former Slum Clearance and General Improvement Area working parties. Their first priority was to consider the case of the Black Road area residents and make recommendations for the full Council to consider. The economic criteria affecting older housing had changed radically with the 1969 Housing Act. The expansion of the improvement grant system had shifted a much greater share of public investment into improvement and repair of both older houses and their surroundings. In the same Act, co-operation between residents and the local authority was encouraged in order to decide upon the desirability of area improvement and to gauge the amount of local residents' support for the implementation of general improvement schemes. These were the points the residents highlighted in their report. They acknowledged the poor condition of their homes, but balanced this, they said, by their unanimous call for improvement and promised guarantees that all the residents would improve their homes if given the chance by the local authority.

The Housing Strategy Group spent six months in its preparation of recommendations. They first asked the public health department to re-inspect the Black Road properties. They searched out the Department of the Environment's opinions and they later checked the credibility of the Action Group's guarantees of support. The public health officers found that while the bulk of the properties in the Black Road area were still considered in such a bad state as to be only suitable for clearance, they concluded that there was a concentration of improvable properties within the boundaries of the area outlined for improvement by the Action Group. The Department of the En-

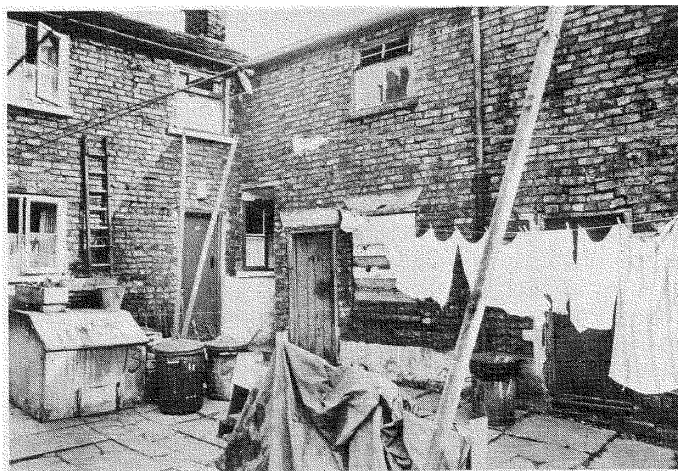
Courtyard 1980 after demolition of all out-buildings and completion of environmental works.

environment's reaction to the Group's proposals was that the houses were borderline cases for improvement, and that environmental improvement potential was limited compared with other general improvement areas in the north-west of England. They went on to say that "resident solidarity and an ambitious scheme of environmental improvements has been noted. . . to such an extent that whilst reservations about detail proposals, scope and cost still exist, social argument cannot be excluded in the balance of physical deficits and potential".

They left the final decision to the Council, who then spent time meeting the Action Group and gauging for themselves the scale of support for improvement. In their report they quoted three major points that had to be considered when determining the future of the Black Road Area:

1. The residents of the Action Group still accept that their houses are viable homes and consider them capable of improvement at reasonable cost to give a life of at least thirty years.
2. Residents' confidence is matched by their willingness to invest in the dwellings.
3. Legislative and economic conditions have altered sufficiently since 1968 for the local authority to reconsider their earlier decision to clear.

The Housing Strategy Group also acknowledged the residents' proposals for carrying out the scheme on a self-help basis. The Action Group had indicated that they wished to manage the actual house improvements and environmental works. Residents' labour was available to carry out certain tasks and the Action Group had an architect who could manage the programming of the entire operation. With their own management they calculated that the average cost of house improvement works would be £2 000 per house and £8 500 was estimated for the cost of the environmental works.

Typical corner showing Dickensian appearance.

In February 1973 the Housing Strategy Group submitted their recommendations and, subsequently, in April 1974 Macclesfield Council declared the Black Road Area the first general improvement area in the town. Amongst the Council's resolutions were:

1. That the Town Clerk be authorised to complete the necessary legal documents.

The Action Group had earlier agreed to sign dedication documents agreeing to take up improvement grants. They had also participated in a proposal to give up their private land for environmental works. This was then prepared by the Town Clerk and the Action Group's solicitors, signed by all the owners, the Mayor and Town Clerk and then registered under the Cheshire

County Council Act. This protected the residents from any difficulties that may have arisen if any newcomers were to later reside within the boundaries of the improvement area. The Action Group also changed its name to the Black Road Area Residents' Association and formed themselves into a trust organisation and voted in four trustees to administer the improvement scheme.

2. That the Community and Health Services Committee recommend to make the area a Smoke Control Order in respect of the Houses in the general improvement area.
3. That the Local Authority authorise and expenditure of £250 per house for environmental works.

The residents later calculated that if they had contracted out their ambitious scheme it would have cost about £23 000. Residents' labour and only contracting specialist work out to individual contractors, ie stone walling, brickwork, asphalt laying, reduced this amount to £8 500.

4. That the Housing and Estates Committee be asked to make accommodation available for rent to the occupants of the Black Road area properties as temporary accommodation whilst the improvements were being carried out.

The residents had indicated that they could make certain alternative accommodation available but it fell short bearing in mind the limited time in which the improvements could take place, ie the residents expected to complete all their house improvement work by June 1974 when the grant levels would be reduced from £1 500 to £1 000. In addition, the officers concerned with temporary accommodation were able to phrase the wording on their rent books for temporary accommodation in such a way as they could argue that the accommodation provided was similar to a hotel room and

Same corner

therefore solved the problem of the possibility of a temporary resident wishing to 'sit' once they were in a Council house.

5. That the Council be prepared to give maximum improvement works with subsequent mortgage offer lapses, lengthy stays in temporary houses by the residents and, indirectly, a reduction in the standard of site workmanship. In the case of this larger firm however, slight recompense appeared in the quality of the workshop joinery, such as stairs. Nevertheless experience has shown that in this self-help scheme larger contractors cannot participate in the same manner as smaller firms because of the long chains of command and inflexibility.

Mention has been made of mortgages. No scheme of this nature can be attempted without the full financial backing of a local authority. Building societies refused to contemplate financial assistance towards the improvement of 160 year old terrace housing. The local authority, on the other hand, could not declare a general improvement area and then not back it to the hilt with financial aid. Everyone who needed assistance in the Black Road area got it. The elderly took up the maturity loans. The less well-off younger people, option mortgages, and the remainder either took advantage of normal mortgages or, as in a few cases, they paid cash. When figures were submitted by the contractors they were, of course, higher than those figures submitted in the original residents' report. Apart from inflation, the residents had up-graded their requirements with many deciding upon central heating at the last minute. Average mortgages, to cover the costs of the works, over the £1 500 grant level were about £1 300-£2 000 and the average maturity loan, about £600. These figures suggest that the elderly paid less for their house improvements. This is true as, in general, less work was done to these homes and not because they were in better condition but because the elderly did not want as comprehensive an improvement job as the younger residents. In addition, the local authority agreed to interpret the improvement of the elderly residents' houses rather liberally thus again reducing cost. This manifested itself in the upgrading rather than complete replacement of staircases, the maintenance rather than raising of low door heads. Once a mortgage offer had been given by the local authority it was up to the owner to keep to the agreed figure. If he wanted extras then the amount would be calculated with the contractor and then the owner would have to put in more man hours to meet the additional costs. Residents found that much of the contractors' site time is spent in non-skilled pursuits, work that really anybody can carry out if given the direction and explanations of what is required. It was the responsibility of the architect to programme all this and ensure that the owners and contractors were equally aware of what each was required to do. Most of the residents worked on the building site during the evenings and at weekends. In the case of a few, they took time off work to complete their house improvements. In the case of the elderly, the residents pooled their labour and demolished chimney breasts, outhouses, etc., and then later participated with house decorations.

Assessment of the Scheme's Success

Now that all the house improvements are completed the results can be assessed. No one house is the same. The completed improvements reflect the individuality of each occupant. It would have been much easier to standardise the scheme, just like many similar schemes throughout the country, but in Black Road perhaps the greatest single success is the individual house types produced. The windows and doors are different. There are many types of staircases, some open-riser, others solid-riser. Some kitchens have large areas of floor units, others breakfast bars. Some houses are open-plan, some have all the improvements accommodated in the original house structure, whilst others chose to extend either in the form of a one or two storey extension. Some residents decided upon a shower cubicle rather than a bath and most chose gas wall mounted balanced flue boilers, whilst others preferred solid fuel central heating though others, again, decided upon more conventional forms of house heating. Even with this apparently anarchical design approach to their house improvements, the overall appearance of the improved houses still reflects the period in which the houses were built and, in addition, their commonsense approach has helped the residents avoid the easy trap of ruining the house proportions by changing the original window sizes. Instead the existing window and door proportions have

been kept and no one has inserted bow-windows or gone for porches over their doorways.

The local authority on their part have acted responsibly in their interpretation of the building regulations. Rigid and inflexible standards have not been asked for. No 'Parker Morris' recommendations here, and no attempt to make the houses into something they were never designed for. Shared external manholes and soil vent pipes, relaxations on room heights, etc, have all helped to make the scheme possible. The local authority have shown an admirable approach to the difficult task of site management of the self-help scheme and the resultant improvements have satisfied everybody. In short, this was not a simple task of upgrading the houses to the twelve point standard as laid down in the 1969 Housing Act, but rather a detailed endeavour to accommodate the wishes of all the individual residents at the same time as giving their old homes a new lease of life and an individuality in which they could justifiably be proud and call their own. The results are there for all to see.

Success breeds success and other groups of residents in Macclesfield, who had been keeping track of events in the first general improvement area, began to consider if their houses could be similarly treated. A group of residents further north along Black Road approached the residents of the completed improvement area and questioned them on the workings of the scheme. After an initial residents' meeting they decided to approach the architects' drawing office (established now at 214 Black Road, where the author worked) and asked if a technical report could be prepared recommending the area for retention and the declaration of another general improvement area. This report was completed in September 1975 and was submitted to the Macclesfield Borough Council for consideration along with the residents' social survey. The residents' group adopted the name, 'Black Road Area Residents' Association No 2' and the reports called for the declaration of 'Black Road General Improvement Area No 2', an area of similar size and property to the original improve-

Commemorative plaque

ment area (if not a little smaller in size and perhaps in worse condition).

Black Road General Improvement Area No 2, is the second self-help GIA in Britain. Self-help was absolutely essential to make up the difference between the poor condition of the original houses and the normal cost of house improvements.

To explain this in more detail, houses that were worth only £500 originally are now worth £12 000. At a £500 equity value they did not satisfy the requirements of the mortgagor, and these financiers had to be convinced that the residents own labour would make up the difference and short fall between what they were willing to lend on the equity of the property, together with the improvement grant. House improvements would normally have cost each resident between £8 500-£9 000. As it turned out the average cost of improving the properties was £5 000, of which £3 000 was an improvement grant, the remaining £2 000 came in the form of a mortgage.

Some residents chose to take 12 months off work to improve their houses, thus allowing for almost 100 per cent self-help, and other residents, particularly some of the elderly people, restricted their self-help to decoration, leaving other self-help items to their relatives and friends, or to skilled builders.

All houses were damp-proofed, bulging walls were re-built in matching hand-made brickwork, all roofs were replaced and the secondhand stone reused on new battens, felt and where required new timber spars (rafters). New guttering and down pipes were provided and each house was pointed up at the front and rendered at the rear. In some cases the single brick party walls were sound proofed and some properties were dry lined.

Internal re-planning included the provision of bathrooms, kitchens, through lounges where required, new stairways, new joinery doors and windows, new suspended floors, new plastering, plumbing, electricity and decoration.

Improvements at the comprehensive level could not have been carried out individually, and a programme was agreed throughout the scheme whereby houses were carried out by the terrace.

What were therefore very poorly built workers cottages, which had been standing for 160 years or so, had now a new lease of life for at least 100 years, and in a period four years since the start of the campaign to save them, and eventually meant that the community has been preserved, they have learnt new skills at building which will help them maintain the scheme, and at the end of the day, in half the time it would have taken to demolish the houses and provide new houses, have produced units at less than half the cost to the State of brand new units.

Self-help along the lines of the Black Road schemes is going to become more and more the way for residents' groups to use their spare time to best advantage. The 35-40 hour week, leaves residents considerable time to be able to improve their environment and individual houses, and do

those things that are difficult for outside agencies, such as local authorities and builders, to be able to do.

Involving residents in the replanning and re-building of their own communities while at the same time preserving the relationships in those communities, helps guarantee the policing of the scheme in future, the maintenance of it and the avoidance of vandalism. A person who has gone to the trouble of paving a footpath, or building one of the outside walls, will not tolerate someone who wants to damage it, and will have the conviction and the mind to reprimand anybody endeavouring to destroy something they had helped to build.

Black Road General Improvement Area No 2 completed in Autumn 1979, is also another example of the tripartite working relationship between the Macclesfield Borough Council, whose individual officers, particularly those in the Environmental Health Department, have teamed up with the Community Architects, Rod Hackney and Associates, who have an office on Black Road, and the Residents Association leaders, led by June Daniels, Chairlady, to produce a worthwhile scheme.

Unlike Black Road General Improvement Area No 1, Black Road General Improvement Area No 2 was declared a conservation area, before works commenced, thus allowing further monies being made available by the local authority. Black Road GIA No 1, completed in 1974, was made a conservation area after completion of all the houses.

The success formula which is now being repeated in other GIAs and Housing Action Areas in the United Kingdom, carried out by offices of Rod Hackney and Associates, require schemes to be reasonably small so that each person within the scheme relates to any other person living in the area; requires the local authority commitment of staff, resources and energy; and the establishment of the Community Architects office, where the architects are available 24 hours a day to resolve problems as they crop up; it also involves a tightly knit representative and democratically reponsible residents' group, led by energetic leaders, who have the stamina, guts and perseverance to see the scheme through from start to finish. The pressure this tripartite team can then apply to other agencies such as outside lending authorities, statutory undertakers, the highway authority if it's not the Borough Council, and any other organisations whose assistance is required, is normally expressed in such urgent terms that these other agencies are able to react quickly and respond to the immediate needs.

Once the scheme has started on the actual building process after the campaign of saving the houses, then it is important that the improvements continue until all houses are brought up to at least the minimum 30 year life standard, which really means, in the case of the Black Road houses, a 100 year life extension, equal to the span of time since the Battle of Waterloo, when they were built, up to the present date.

Nederland als Windmeuland (I)

— C. de Jong

Zwaaiende wiken,
Draaiende raderen,
Wentelende wielen,
Malende Moles.

Die meulenner K. Boonenburg het op die omslag van sy werk *De windmolens* (1949) geskryf: "De windmolen is vanouds het fiere symbool van onze volkswelvaart: zoals de zeilschepen de basis vormden van onze . . . handel, zo lag in het kundig gebruik maken van de . . . windkracht . . . door middel van de even doelmatige als fraaie windmolen de kiem van onze industriële welvaart."

Vroeër het elke dorp in Nederland sy graanwindmeul gehad. Die dorpskerk en dorpsmeul en die polderwindmeule in strak gelid het die silhoeët van die platteland se kim bepaal. Nêrens in die wêreld was windmeule so talryk en tegnologieë so hoog ontwikkel as in Nederland en die aangrensende België en Noord-Duitsland nie. Daarom het die windmeul die nasionale simbool van Nederland geword.

Daar is beweer dat tydens die Kruistogte in die 12de en

Wipmeul met oop waterskeprat en 'n trap of leer wat deel van die stertwerk vorm.

Onderaan die stertwerk is die "kruiwiel" waarmee die meulliggaam gedraai word. Die wipmeul is deel van die windmeulgroep aan die Kinderdyk by Rotterdam

Foto: C de Jong 1953

13de eeu die windmeul uit die Midde-Ooste na Suid- en Wes-Europa oorgebring is. Inderdaad sien 'n mens nou nog op Kreta, in Suid-Italië, Spanje en Portugal meule wat waarskynlik uit die Ooste afkomstig is. Ek het ou voorbeelde daarvan op Mallorca in Spanje gesien. Hulle is primitief en het 'n roset van wieke waartussen seile gespan word en wat nie na die wind gedraai kan word nie.

Reeds in die Middeleeue was meer gevorderde meule in Frankryk, Engeland en die Nederlande bekend. Hulle het vier wieke, elke met los seile bespan, gehad en die meulliggaam met die wieke kon na die wind gedraai word. Dit was die ou tipe *standaardmeul* of *staakmeul*. Die eerste windmeul waarvan ons in Nederland weet, staan in 1274 by Haarlem en die eerste meul wat sonder twyfel 'n standaardmeul was, is in 1316 by Den Haag vermeld. Hierdie tipe het meestal gedien om graan tot meel te maal.

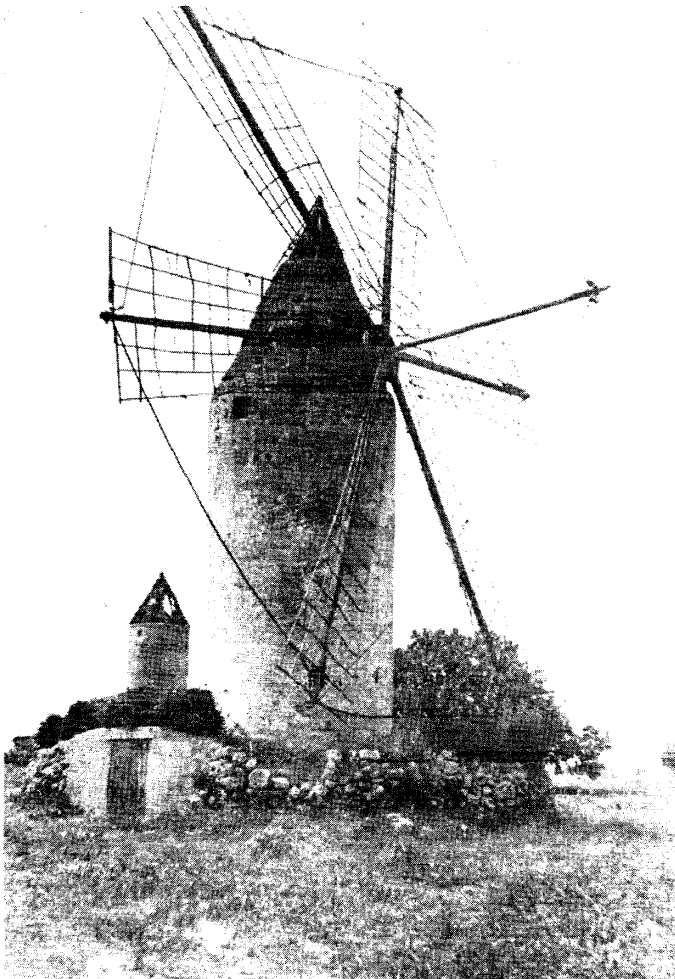
Dit was in die Middeleeue ook in Nederland baie algemeen, onder meer op die stadsmure.

In die volgende eeue raak die gebruik van windmeule, hul vorme en inrigting in Nederland steeds meer gedifferensieer. Die eerste stap was om die kapasiteit van die eenvoudige standaardmeul te vergroot deur dit te vervang met die "bovenkruier". Dit is 'n windmeul met 'n groot liggaam, vas op die grond gebou, en met 'n draaibare kap waaraan die wiekekruis bevestig is. Dit kon tegnies veel groter as die standaardmeul gebou word omdat slegs die kap en nie die hele liggaam nie na die wind gedraai of "gekruid" behoef te word. Die "bovenkruier" is gebou van bakstene waar die grond stewig is of met 'n houtgeraamte met riet gedek waar die grond sag is soos op baie plekke in Wes-Nederland die geval is. Waarskynlik is in dieselfde jare die vlak, plat wieke vervang met na buite geboë wieke wat, met seile bespan, die wind veel beter kon opvang soos die seile wat op 'n skip gehys word.

Die "Bovenkruier" van bakstene is meestal rond terwyl dié van hout en riet meestal agkantig is. Van die "bovenkruier" bestaan twee soorte. Die eerste staan bekend as die "binnenkruier"; daarin is die apparaat om die kap na die wind te draai bo in die kap self gemonteer. Dit verg tyd om tot bo in die meul te klim, die kap te draai of te "kruie" en dan weer af te klim – tyd is ook in die maalbedryf kosbaar. Daarom is die tweede vorm, die "buitenkruier", veel meer algemeen hoewel dit duurder is. 'n Houtstert (die "staartwerk") is aan die buitekant van die kap teenoor die wiekekruis geheg en dit reik tot op die grond. Onder-aan die stert is 'n as met 'n vertikale handwiel aangebring. Rondom die meul is 'n kring van kort houtpale in die grond geslaan. 'n Ketting is aan een van die houtpale vasgemaak en met behulp van die handwiel ("kruiwiel") om die as gewen. Op hierdie wyse is die meulkap "gekruid", d.w.s. met sy wiekekruis loodreg op die windrigting gedraai.

Mostert se meul by Kaapstad – die enigste volledige Nederlandse windmeul in Suid-Afrika – is 'n "bovenkruier" vir koringmaal.

In die 17de eeu is in Nederland, meer as elders, die *bovenkruier* ook vir baie ander nywerheidsdoeleindes aangepas, soos die pel van gars tot gort, die saag van houtstompe tot planke en balke, die pars van olie uit saad, die verpulwering van stompe tot vesel vir papier in die

Windmeule op Mallorca, die grootste eiland van die Spaanse Baleare in die Middellandse-See

Foto: C de Jong 1953

sogenaemde "Hollander"-bak, die vol (d.i. volmaak of ver-vilt) van ru wolstowwe, die kerf van tabak tot snuif en nog ander gebruike. Nederland het 'n aansienlike deel van sy opkoms as nywerheidsland in die 17de eeu te danke aan die duisende windmeule.

Die Waterwindmeul

Die tweede belangrike toepassing van die windmeul in die Lae Lande was die uitmaal of verwydering van oortollige water uit die laagliggende grondgebied. Nederland en België heet nie toevallig "de lage landen bij de zee" – "the Low Countries" – nie. Die Romeine het reeds begin met die aanlê van die dyke langs die Maas- en Rynriviere. In die 12de eeu – miskien eerder – is hul werk hervat. In Vlaandere, Wes-en Noord-Nederland is dyke gebou om die see en die rivierwater teen te hou. Groot stukke land van honderde hektaar is met dyke omring en "waard" of "woerd" genoem. Die oortollige water binnedyks is tydelik opgegaan in 'n bergplek, "boesem" genoem. Die water in die "boesem" is deur sluise wat in die ringdyk gebou is, in die see of rivier gelaat wanneer die waterstand buitendyks laag genoeg was.

Somtyds was dit moeilik om water in die "waard" na die "boesem" te verplaas. Daarom is reeds in die Middeleeue aparate vervaardig om water in die "boesem" te los. Dit is aanvanklik gedoen met klein hand- of perdemeulens wat met spierkrag aangedryf is. Stukke grond binne die "waard" is met lae dyke of "kaden" omring, het as 'n polder bekend gestaan en was voorsien van so 'n apparaat om water uit die polder na die "boesem" te verplaas. Daarna, in die laat-Middeleeue, is die windmeul aangepas vir die wegvoer van water. Die waterwindmeul is

gekonstrueer. Danksy hierdie uitvinding word sedert eeue die westelike deel van Nederland en België bo seevlak gehou en deur droogmaak en inpoldering ten koste van die see en van mere uitgebrei, intensief met waardevol gewasse bebou, met vee beweë en dig bevolk. Sonder die windmeul sou dié streke eenvoudig nie bestaan het nie, want hulle lê grotendeels onder die seevlak tot minus 8 meter.

Die eerste historiese bewyse van die waterwindmeul is gevind in 1416 aan die Riederwaard by Rotterdam. Die gangbare standaardmeul moes vir waterlossing aangepas word, want die omwenteling van die wieke-as moes op 'n skeprat op die grondvlak oorgebring word. Vir daardie doel is die vertikaal-draaiende as in die meul, die "koningsspil" genoem, geplaas in 'n koker wat strek tot by die skeprat laag in die watervoor. Hierdie konstruksie het genoep om die onbeweëlike onderstuk van die standaardmeul te vergroot en die horisontaal draaibare boonste deel – die meulliggaam – te verklein. Die nuwe tipe meul is die *wipmeul* genoem. Ook hiervan is die bakermat waarskynlik die streek by Rotterdam aan weerskante van die Lek en Nuwe Maas. Tans is nog 'n redelike aantal wipmeulens as watermeule en enkele as nywerheidsmeule in gebruik.

In die begin van die 16de eeu is die veel groter en sterkere "bovenkruier" as watermeul ingespan. Enkele is van bakstene gebou en was rond maar die meeste agkantig, was van hout gemaak en met riet gedek omdat hulle op nat grond staan. Die meeste is "buitenkruiers"; slegs ten noorde van Amsterdam is nog enkele "binnenkruiers" aanwesig. Die agkantige "buitenkruier" het die talrykste tipe watermeul geword. Hulle is merendeels groot en stewige bouwerk – vanaf die grond tot aan die wieke-as tot 15 meter hoog, met 'n "vlucht" (verste afstand tussen die uiteindes van twee wieke in mekaar se verlengde) tot 28 meter en met 'n vermoë van ongeveer 20 perdekrags en 15 kwh by windsnelheid van 4.

Die beroepe van meulbouer en meulenaar of "mulder" het in Nederland gespesialiseerde beroepe geword met eie vakopleiding sonder veel teorie en met 'n eie vaktaal en tradisie.

Gedurende die 17de eeu het nuwe ontwikkelinge in die bemaling met windmeulens ingetree want voortdurende aanpassings by veranderende omstandighede van wind, water, land en zee in Nederland was noodsaaklik. Die verdediging van die land teen die water moes verder versterk word. Die gemiddelde stand van die riviere en die kussee het stadigaan gestyg weens neerslag van grond as slijk deur riviere wat uit die binneland aangevoer is. Tegelyk het die grond in die "waarde" gesak of "ingeklink" omdat die beter bemaling die waterstand daar verlaag het. Die toenemende verskil tussen die standpeile van die binne- en die buitewater het tot nuwe maatreëls genoep.

Die eerste maatreël was om naas die bestaande bergboesem, voortaan die "onderboesem" genoem, 'n tweede, voortaan "bovenboesem" genoem, aan te lê. Geleidelik is al die land binne 'n "waard" ingepolder, d.w.s. in polders omgesit, elk omring deur 'n polderkade. Ook is watermeulens meer en meer in gange of reekse agter mekaar geplaas; die onderste meul het water na 'n hoërstande meul gemaal en indien nodig het 'n derde meul die water uit die "onderboesem" na die "bovenboesem" gemaal. Op baie plekke het aldus "getrapte bemaling" deur meulgange ontstaan.

Die tweede maatreël was om die hoogste waarteen 'n meul die water kon uitmaal, te vergroot. Die konstruksie van 'n houtskeprat was gebind aan 'n maksimum middellyn van 3 tot 3,5 meter. Die rat kon die water tot 'n hoogte van 1,5 of 1,75 meter omhoog bring. Die onderste skoepe van die rat draai tussen twee baksteenmure bo 'n baksteenvloer. Die rat werp die water oor 'n drumpel en as die water daar 'n bepaalde hoogte bereik, druk dit 'n deurtjie (die "waakdeur") oop en stroom dit daardeur na die volgende meul.

Die bekende watermeulgroep by die Kinderdyk in die Alblasterwaard by Rotterdam.

Links is vyf agkantige "Bovenkruiers" wat met riet gedek is terwyl 'n wipmeul regs gesien kan word

Meulbouers het van die 16de eeu af gesoek na 'n konstruksie om die water na 'n groter hoogte op te maal en die antwoord in die *vysel* gevind. Dit is 'n houtbalk van tot 10 meter lank, waaromheen 'n ronde blad van hout skroefvormig aangebring is. Die vysel draai in 'n koker en word deur die wieke aangedryf. Die eerste patent vir 'n vyselmeul is in 1634 verleen en meer oktrooie het gevolg. Later in de 17de eeu het baie watermeulens 'n vysel ingebou, maar 'n groter aantal ou en nuwe windmeule het die skeprat behou. Die verklaring van dié behoud is moontlik dat die bou van die vysel moeiliker en dus duurder was en dat die herstel van die houtvysel moeiliker is en meer tyd as reparasie van 'n skeprat vereis. En soos gesê is, is tyd besonder belangrik by polderbemaling.

In die Middeleeue het Nederland heelwat land aan die see verloor maar in die begin van die 17de eeu, met die aanvang van die Goue Eeu, het die Nederlanders die aanval op die see geopen, land van die see teruggewen en groot mere drooggemaak wat in vrugbare, intensief beboude grond omskep is. Dit was alles moontlik danksy die windmeul. Ten einde 'n meer in land te omskep en dit droog te hou is dit nodig om tientalle groot "bovenkruiers" te bou. Een van die bekendste meulbouers vir droogmaking in die 17de eeu was Jan Adriaensz, bygenaam Leeghwater (d.i. Laagwater) van De Rijp in Noord-Holland. Hy het 'n plan gepubliseer om die Haarlemmeer droog te maak, maar dié plas was al te groot en moes wag op die bou van stoommeule in die middel van die 19de eeu om in land omskep te word.

In die vorige eeu is die stoommasjien ingespan om water uit te maal en in die 20ste eeu het die dieselmotor en die elektriesemotor as aandrywers van skepratte en vysels vergekrom. Eers in ons eeu het hierdie meganiese aandry-

wing begin met die grootskaalse uitskakeling van windmeulens, want windkrag was kosteloos maar dit waai selfs in die vlak Nederland nie altyd nie. Die industrialisasie het steeds hoë eise aan die kapasiteit van die aandrywing en aan die reëlmaat daarvan gestel. Dieselfde geld vir bemaling: die landbou het steeds hoë eise aan beheersing van die waterstand gestel en meganiese bemaling is daarvoor doelmatiger as windbemaling geag.

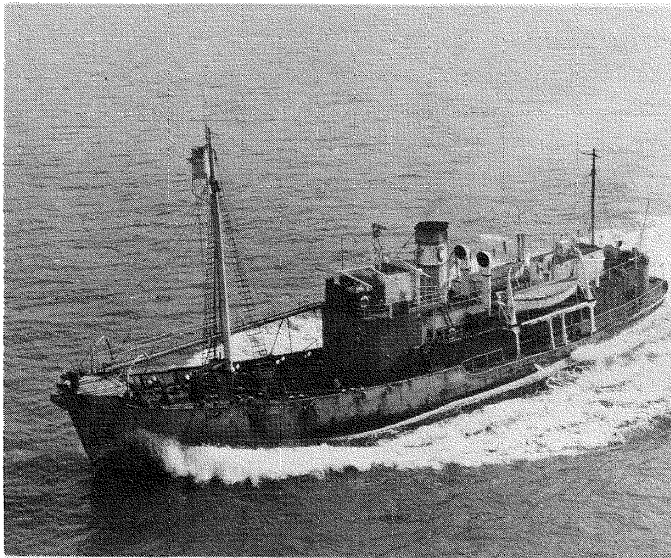
Vinnig slytende dele van die windmeul, met name die skeprat, die vysel, die wiekeroedes en die wieke-as, is voortaan van yster in plaas van hout gemaak, maar die grootste deel van die windmeul is en bly hout en hout slyt vinniger as metaal sodat die koste van onderhoud en herstel van meulens relatief hoog is.

'n Toenemende aantal waterskappe het daarom van windmeule na dieselmotor- of elektriese pompe oorgeskakel. Sommige meule word hedendaags deur motors aangedryf en die wieke word slegs af en toe ingespan. Dié meule wat stil staan verval egter spoedig. Die wieke raak los van die kap terwyl die rietbedekking wegwaai. Meule moet gereeld opgeknip en vervang word weens die groot brandgevaar in dié bouwerke van hout en riet wat dikwels afbrand. Enkele van die stilstaande meule is as wonings gebruik nadat hul wieke en kap verwyder is, maar hul lelike stomp voorkoms ontsier die landskap en geld nou as 'n aanklag. Dit het gelyk of die glorietyd van die windmeul vir altyd verby was en dat Nederland aan die einde van die 20ste eeu geen meuland meer sou wees nie.

Twee wêreldoorloë het die Nederlanders egter wakker geskud en 'n volksbeweging tot behoud van die vinnig slinkende aantal windmeule het ontstaan wat stadig in krag toegeneem het. Daaraan sal in 'n volgende artikel aandag gegee word.

Australia preserves a Whalecatcher as a Museum Ship

C. de Jong

In 1977 the Simon van der Stel Foundation bought two whalecatchers from the Union Whaling Company in Durban which liquidated its whaling business. The Foundation acquired the two ships at an incredibly low price and intended to transfer them to a South African body which would convert them into museum ships. As whaling is a dwindling industry whalecatchers are rapidly becoming a

very scarce type of ship. So far in the whole world only the German national maritime museum in Bremerhaven has preserved a whalecatcher, a small ship built as early as 1939.

Alas, the public authorities and the public in South Africa did not realize that South Africa had a unique possibility to obtain two precious museum ships. They were very slow to utilize this chance and the Simon van der Stel Foundation was necessitated to sell the two catchers, as the financial burden of quay charges and guards against looting became too heavy. The two catchers are no longer available as museum ships and are facing a very uncertain future.

Recently the Australians have better understood to use a very similar opportunity. They were as a maritime nation as the South Africans are at present, but they are becoming an example to this country as they have founded a national maritime museum and a private maritime society with a semi-annual journal, "The Great Circle". These institutions are lacking in South Africa.

After the liquidation of the whaling business by the only Australian landstation, located at Albany, friends of the Hobart Maritime Museum of Tasmania have purchased one of the whalecatchers and donated it to the museum. This ship bears the name of 'Cheynes II' and is the ex-'Thorbyn'. She was constructed by Smith's Dock Company in Britain in 1947 and used by Thor Dahl's whaling company at Sandefjord in 1947 to 1969, when she was sold to the Australian landstation, according to *Thor-glimt*, magazine of Thor Dahl's shipping company, June 1980.

ONS BELOOF OM TE BETAAL AS U
DEUR ONS VERSEKER IS

U BETAAL SO MIN VIR SO BAIE
GEMOEDSRUS

JOHANNESBURG *J. van der Stel* HOOFBESTUURDER

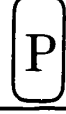
PRESIDENT
Versekeringsmaatskappy

LID VAN DIE RENTMEESTERGROEP

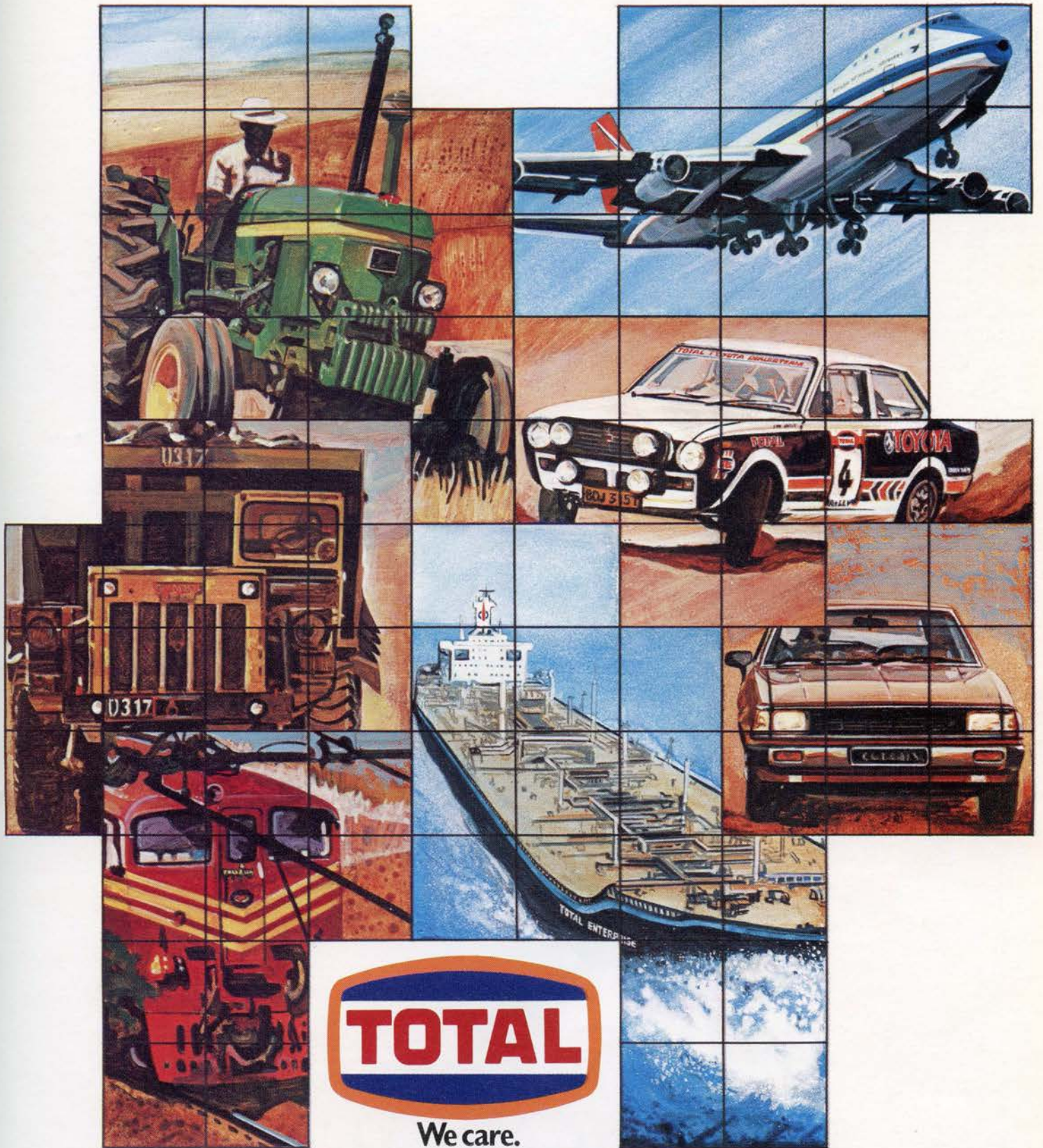
JHB
TEL 297311

Where there's power, there's Total.

*Elke Sigaret
'n Meesterstuk*